

LOOMING

MAI 1969

EESTI NSV KIRJANIKE LIIDU HAALEKANDJA

5

V. Pirk

Noored (Õli) 1968

LOOMING

KIRJANDUSLIK
JA ÜHISKONDLIK
POLIITILINE
AJAKIRI

Eesti NSV Kirjanike Liidu häälkandja

5 MAI 1969

Kolmekesi lauas

ESIMENE...

õserikud ja väljad, metsatukad ja lösakil talumajad, harva sekka vastseid silikaadist lautu, sigalaid, kahe- või kolmekordseid elamuid kui silotorne keset lagedat põlluküüru. Piinlikult ühesugused, alasti, ebakodused. Igavledes süütab õlgadest veidi kümms mees korksüülisega sigareti, puhub suitsu vastu klaasi. Puhub vaatevälja tuhmiks.

Kuid ratas vurab ratta kõrval, ratas traavib ratta järel, ja — rong läheb, roomab loojangupäikesest ergavas sügismaastikus kui röövik lehel.

Kollast lõõskavad kased, tuld uhkavad haavad, pruuni mähkunud lepad, rohetavad kuusekuhikud, ruskavad niidud, haljendavad orased. Inimesed töödel, inimesed teedel, luusil — igapidi. Aina mööda, mööda. Viirastuslikult, nagu tulpadest. Midagi ei jää peale hallika hägu. Milleks see pillav pideuhe vastu kadu, priiskamine enne varisemist?

Ning suur tõsiste silmadega nägu pöördub pikkamisi aknast ära, sõidust rappuva koja poole, kus seisab salguti mehi ja naisi. Puha võõras rahvas, võõrad rattad, kellega veered küll samadel roobastel, kuid kelle hulgas tunned end ometi üksi, alati üksi... Inimesed ratastel, rahvad — ei, terved ühiskonnad. Veerevad, kihutavad. Aga kuhu, milleks? Mis teab ratas rattast...

Kinnise ja karmivõitu, otsekui puust tahutud näoga mees hakkab vabandusi pomisedes enesele teed rajama otsaukse poole. Parem liikuda kui vahtida seda monotoonseks kangaks paakuvat värviuhka.

Andrus Vihtra võiks astuda kupeesse, viskuda selili asemele, kuulata, pilk laes, rataste taktilööke, puhata. Aga inimene, kes iga mõne nädala takka loksus komanderingutes, konutab päevade viisi ooteruumides, magab, kus juhtub, sööb, mis kätte saab, seltsib, kellega kokku satub — säärasele inimesele on vaguniase vastik, ta ei püsi seal lebama. Rahutus sunnib teda aina liikuma, sekeldama. Nüüd rühhib ta veidi kõikuva kõnnakuga, aeg-ajalt õlanukkidega seinu või möödalaskjaid müksates, läbi vagunite sinnapoole, kuhu teab kogunevat teisi omasuguseid — igavlejaid.

Ühel ukسل jookseb talle risti rindu nahkjakis mees, õllepudelid kahe käega vastu kõhtu surutud, hüüatab tehtult peenutsedes: «Pardonks!» ning kaob väikest vilet lastes vagunisse. Andrus Vihtra astub puhtusest säravasse ruumi, toetub toolile, palub ettekandjal avada ühe «Žiguli». Keelekasteks, nagu ütleb.

Parajasti siis, kui Vihtra klaasi suule kummutas, astus üle restoranvaguni läve siravvalges nailonsärgis, ristlipsu kandev, kenas tumedas ülikonnas mees. Nõtkes sammuga tuli too sale, peadligi kammitud juuksega, otsekui pressraua alt pääsenu õllejooja juurde, ulatas käe.

«Oho!» häälitseis Vihtra üllatatult.

Teine laskus sõnatult vastastoolile. Laskus, ent leidis otsemaid, et oleks võinud pigem mööda marssida. Ehitaja hüüatusest kõlas vastu varjatud tõrje. Või tundus see ainult nõnda?

Vaevalt kumbki neist ammu teineteisele kaugeks jäänud endistest väikelinna poistest oleks osanud aimata, et sõidavad ühes rongis, on ehk varemaltki sõitnud. Veel vähem teineteist otsida teadnud — kui mittekooresseisulise asjalisena poleks kaastegev olnud Juhus ning kui rongi koosseisu poleks kuulunud too üldkasutatav vagun. Vaevalt üksi neist kumbki oleks end ka pikemaks istuma seadnud. Ootamatu kohtumise puhul aga vaadati kord teineteisele silma ning sellest piisas mõistmaks: ebaviisakas kohe lahku minna. Pealegi raiub jutt tee lühemaks. Nii oli asi otsustatud. Et Vihtra tõsitõredalt vastu põrnitses nagu vanasti? Põrnitsegu, ega ta narr poiss polnud! Ka välimuselt — maha arvatud eaga kaasnev tublidus — oli ta endist plaani. Ikka veidi kantud tumehall ülikond, kirju, ilmselt numbri võrra suurem särk, odav lips. Üldiselt korras, ei saa laita — tüüpiline tööväest tulnud intelligent. Aga märgatava vanapoisihõnguga man. Kas sellest samast pole ehk tingitud ka tema tõredus?

«Mis meelega murelikuks teeb?» päris juurdeistuja isalikult

Iga teise seda värki familiaarsuse oleks Vihtra likvideerinud lõõbiga. Veidigi ülevaamal tuulel andnud nina peale ka omaaegsele voorimehepojale ja praegusele õpetajale Herkile, kelle vanemate korteris ta allüürnikuna paar aastat oli elanud ja kellega kenakesti seltsinudki. Nüüd aga, kus silmade ees väreles veel koltumisevärvide uhk ning ta otse tarvidust tundis seltsi järele, vastas nukra tõsidusega:

«Vaata aknast välja, vaata mulle või iseenele otsa, ja sa näed, et sügav sügis on käes, talv ukse ees... Mis ikka!»

«Kahtlemata. Meie sinuga oleme aastatesse jõudnud, kus illusioone enam ei maksa teha, kuigi idee igavesest elust, sinu sõnastuses ehk edust, võiks leevendada norgu, mis...»

«Ah, jäta leevendused pühapäevajutluseks! Kas siis inimene teeb kindlat vahet idee ja illusiooni vahel, mõlema õnge ei lähe ühtemoodi nagu ablas kiisk?»

«Kuidas sa seda mõtled — üldiselt või isiklikult? Idee võib teatavates tingimustes muutuda illusoorseks, illusiooni vastuoksa võidaks esitada ideena. Ka iseenele. Tuleb ette,» arutas Herk teraseid silmi välgutades, mis olid pigem sinkjad kui hallid. Ta mõistis Vihtrat omamoodi.

«Individuaalselt, teadagi. Rangelt isiklikes raames, mitte rohkem.»

«Jaa. Sel juhul — anna andeks — näib, oled sa kellestki enesele ebajumala voolitsenud. Harilikult saab selleks naine, kes... Noh, sa tead isegi seda lugu Aadama küljeluu ja maoga. Inimene unustab, kipub idealiseerima... Idealiseerida aga — eeldab kannatada. Idee nõuab ohvreid...»

«Ja surnud austamist.»

«Vabanda. Minu kaastundmus! Ei võinud arvata, et ka sinusugune, liiatigi selles eas...»

«Ei. Ma pole matnud naist. Matsin ainult idee. Või illusiooni. Sellest ma räägingi.»

«Nii. Kas võtta seda nüüd kujuka kõnena või sõna otseses tähenduses?»

«See oleks pikem jutt. On näha, et siia sihhib naabreid...»

Tallinn—Moskva kiirrong on Juhusele paljupakkuv. Sõidavad igat sorti asjamehed, rääkimata tootva töö tegijatest, muudkui löö sekka, vii

kokku — kas sõbrad või vaenlased, targad või tuhmakad, ükskõik — ja kuula, kuidas see rahvas keerutab, üksteise eest oma mõtteid peidab või viisipäraselt valetabki, et mitte poetada üleaurust.

Seda kõike pigem aimates või nägudelt välja lugedes kui otse tundes surus end piki kitsaid käike, aeg-ajalt tuttavaid tervitades, praelõhnalisse tõmbetuule sabasse ka ajakirjanik, laia kibrus otsaesise ja pigimusta parukaga Henn Taran. Rongile jõudnud sõrki lastes, piinas teda nüüd janu. Meeleldi oleks ta vajunud esimesele vabale toolile ning seal vaikselt joonud ja siis söönudki. Aga tühja tooli polnud näha. Peale ühe, mille seljatuge silitas Vihtra tugev sooniline käsi. Too teine — nojaa, ei olnud ka päris võõras.

Kopikas pole raha, mida kahju kaotada või rööm leida. Kopikaleidja tunne, nii umbkaudu, sigines ka ajakirjanik Tarani südamesse, mehi vidusilmi vahtides. Kuna samal ajal vaguni teisest otsast tuli trobikond sõdureid, ei jäänudki tal muud kui lõpetada kahevahelolek hoopsa samuga.

Nii sai neid kolm — puhtalt juhuse armust.

Kolm — see aga on juba seltskond, mida tunnistab teenindaja tähelepanu.

«Rööm jälle näha ära kadunud poega,» tervitas juurdeastujat siravvalge särgiga Herk, kelle piht istudeski oli sportlikult sirge ja hoolitsetud küüned kätt andes läigatasid, silmavaade aga nii keskendatult terane ja bariton puhtalt kõlav nagu lavalauljal. Hädaga võis mehele anda nelikümmend, kuigi ajakirjanik teadis ta olevat astunud üle poole sajandi künnise.

«Tervis, seltsimees pastor. Kas nüüd käivad luteri usu hingekarjased ka Moskva metropoliidi alla, et teel sinnapoole?»

Hallitriipu juuksepahmakat riputav Andrus Vihtra, kes veidi kumeras triikis oma tellingutel ärajoostud põlvi, nagu ütles, surus sõnatult ajakirjaniku kätt ja mägistas ebamääraselt ratastest, mis vuravad pärastikku ega saa iial kokku. Inimeste teed ristuvad ikka kuskil — kas või lendavas kõrtsis. Imestama pani teda üksnes see, et ajakirjanik ja õpetaja teineteist tunnevad. Kuid keda ajakirjanikud ei tunne!

«Moskvas käib kõik maailm — mustad ja kollased kaasa arvatud, miks mitte ka mõni protestantliku kiriku teener,» pareeris Ferdinand Herk tillukese naeratusena suunurkades. «Iga oma ideega inimene ei tarvitse olla idealist. Samuti nagu iga materialist pole veel marksist. On varjundeid, palju varjundeid elus...»

«No kuulge, dogmaatikud! Esimene varjund: tellida, siis seletada!» juhtis Vihtra tähelepanu juurdeastunud ettekandjale.

«Mis me siis teeme?» võttis Taran kaardi.

«Ootamatu sümposiooni puhul üks sarviline, tähendab tärniline,» kerkis Vihtra töömehenäpp.

«Aga karahves, palun,» tingis õpetaja.

«Et jätaks marjamahla mulje, mis?» muigas ajakirjanik, silmad vidukil.

«Ka seda. Olgem eeskujuks mõõdukusega.» Avalikus kohas ei unustanud ta kunagi oma head mainet.

«Kõik vist sõidavad samasse sihtpunkti,» arutas Vihtra klaasi silmitsedes. «Mina muidugi nende igaveste tüüpprojektide pärast, sina, Herk, kindlasti tüüprahu asjus, mis pidada valitsema saama nii maa peal kui taevas. Ja küllap sina, suleriüütel, ka millegi taolise nimel.»

«Kuidas siis! Ikka selleks, et tüüpilisi elunähtusi eredalt käsitleda,»

vahkis Taran vidusilmi eemale, nagu otsides kuskilt toda kujutat tüüpilist.

Ent kas oli nüüd Vihtra ebanusikaalne mees, kes pausi väärtust noodis hinnata ei oska, või riius oma projektidega, igatahes noris ta kohe eelroogade lauale ilmudes:

«Noh, sind, lehemees, on vist küll nädalapäevad söödetud vesiste sõnadega, tellid õkva soolakala...»

«Inimene ei ela ju ükspäinis...» ruttas vaigistama kirikumees. Aga teda ei lastud lõögile.

«Teadagi mitte,» rõhus Vihtra salatit tõstes edasi. «Inimene ajab taga mitmekesisust. Mul on juhus tunda mõnda, kes alles eile tuli teab-misugusest tareubrikust, täna sai linnamajasse korteri ja — teeb koledat kisa, et miks peab tema oma taguotsa toetama sama liiki klosetipotile kui teine. See jälle omakorda, et miks naabri rõdukene on täpselt tema oma kõrgusel. Ta ei saavat end seal alasti koorida, o m a päikest võtta ja nõnda edasi... Nagu peaks sotsialism olema mingi eramõnude juurutamise katseaed... Olen virisejatele vahel pörutanud, et kui ei kõlba, kobigu tagasi sõjajärgsetesse barakkidesse. Aga kus sa sellega! Irvitavad näkku, et mine, vanamees, ehita kolhoosidele sigalaid. Karjas lehelugemise ja mitme perega ühes kambris elamise aeg on läbi. Vaata, kuidas Ameerikas... Nadikaelad, ise pole Pihkvatki näinud! Anna siis elamispinda niisugustele, kes mitte tuhkagi ei mõista kaasaja ehitamise printsiipidest, milleks on standardsus, odavus, kiirus. Mõne aastaga likvideerime korterikitsikuse...»

«Vahest ehk siis, kui lastetegemine ka plaani alla panna,» urahtas ajakirjanik.

«See asi on kord juba nõnda seatud, et inimene...»

Kuid hoogsattunud ehitaja naeris ta välja:

«Seatud? Kehvalt seatud — kui ütelda, et üldse on. Taevased seadmisel — see on nonsens. Inimesed seavad ümber. Ja paremini.»

«Puu kasvab, aga silm ei näe,» arutas ajakirjanik. «Umbes samamoodi on lugu üldise edasimineku. Kiirus võib näida paigalseisuna, täius tühjusena. Vaata seda klaasi. Pilgeni täis või tilgatumaks tühi — klaas ikka klaas. Niipea aga kui jätta piisake põhja, kohe paistab, et ahaa — joovad...»

«Juba suures raamatus on öeldud, et kõik inimese püüdlused on tühi töö ja vaimunärimine, kui nendega ep ole õnnistust.»

«Need kaanonid kõlavad ka kuradi õõnsalt. Kas inimese seisukohast taotluse teokstegemine, ürituse kordaminek ei tähendagi õnnestumist ja õnnistust? Ja kas meil neid vähe on? Kuid asi ei seisa selles, mitte üks selles... Meil lasuvad kohustused. Sellest aastast peale, kui fašistid puruks peksime, küsib maailm meilt: kuhu ja kuidas edasi? Kui eesminejad vastutame meie, kas rada on õige, kas pinnas kannab.»

«Alles sa naersid absoluute, nüüd kipud ise libisema samasse sohu,» märkis ajakirjanik.

«Ka soodest tehakse viljaväljad.»

Õpetaja Herk vaikis diskreetselt. Teda huvitas vägagi trügijate-pusijate — nagu ta endamisi neid nimetas — ametlikku usku meeste meeleolu, nende arvamused ja suhtumised. Kuid jutt tuli siledamatele roobastele juhtida, vestelda toonis, nagu seltskonnas kohane.

Rattad tümpsisisid takti ja mehed sõid. Sõid nagu pikamaareisijad kunagi: ruttamata, mõnuga, inimeste rahuga, kes kuhugi ei kiirusta. Nii või teisiti tundsid nad end oma ülesannete väärilistena, meestena,

kelle töö tuleb üldsusele kasuks. Võib-olla lubas ajakirjanik enesele mõninga kahtluse õpetaja suhtes. Kuid taktiküllase inimesena ei kippunud ta seda kuulutama, vaid valas oma hõljuva irdmeeleolu süütusse kalambuuri:

«Olgu elu või kõver konks — ikka istub väike lonks.»

«Mis saab teil olla kõver või konks?» haaras Herk otsemaid võimalusest kinni. «Toimetajad siluvad, sekretärid juhendavad. Aga vaadake minusugust: iga sõna, mis suust tuleb, olgu vaetud ja praetud... Meie-taolise positsioon — teate isegi, missugune ta on.»

«Minu arust suurepärane. Lunastate patte, jagate litsentse igavesele õndsusele. Hoolitsete selle osa eest inimeses, mis riiklikku sektorisse hästi ei mahu...»

«Lihtsustad, noormees!»

«Sugugi mitte. Ka meie usume asjadesse, mida veel ei nähta...»

«Käegakatsutavasse uskuda ei saagi. *Homo novus* vajab subtiilseid endeid, et oma elu mõtestada. Kas ideaalid üldisest heaolemisest indiviidi seisukohast uduseks ei jää? Muidugi, uskuda võib ka udusse. Eriti minul on võimatu väita vastupidist, sest usk on ikkagi eksaltatsiooni asi. Kiri ütleb: lunastus, õndsakssaamine pärast surma. Materialistid: hea, külluslik elu kõigile maa peal. Kiri lubab hüvesid, mis on sealpool inimlike võimete piire. Materialism — käegakatsutavat reaalsust kuskil eespool, aga siinsamas... Mis siit järgneb? Ühtedel annab vastutust veeretada kõigekõrgemale. Aga millega vabandavad end välja teised, kui kord nende töötused illusoorseks muutuvad?»

«Tarbetu! Inimest veendakse uskuma mitte udusse, vaid iseenese võimetesse. Ehitaja ise elab tolles tulevikuhuones.»

«Marksistid ei kujuta kommunismi paradiisiaiana, sugugi mitte,» pistis Taran järsult vahele. «Võib savist või kipsist modelleerida tulevase inimese kuju, tema psüühikat, hinge ja vaimseid vajadusi ette ei modelleeri. Seal ei aita mingi plaan ega seaduspärasus. Illusoorsemoment eksisteerib, tõepoolest...»

Ta oleks ehk veel midagi lisanud, aga juurde astus ettekandja, särisevad biifsteegid ovaalseil liudadel. Nende lõhn kustutas targutamiskihu. Loomuliku agarusega asuti prae kallale. Iga mees võttis söögialust suva järgi.

«Papihõlst uue inimese eestvõitleja — olgu kõrtsijutuks. Mujal ma pistaksin säärase soni häbiposti,» volksas Vihtra karistav pilk üle laua.

«Ja talitaksid niisamuti kui on talitanud kirik sajandeid, püüdes inimest kättpidi talutada... Ajad aga näitavad, et sellega inimese loomust ei muuda. Ajad näitavad, et tuhat ja veel kord tuhat aastat poputamist on tühi. Vana Aadam jääb Aadamaks, kõigi oma kirgede, pahede ja vigadega...»

«Nii et sinu arvates siis — käed rüppe. Ootame tuhat, kümme tuhat aastat?» nõudis Vihtra.

«Seda mitte, seda ei luba meie loomus. Elame ja elatakse edasi — kujunetakse. Igaüks lisab jõudumööda natukene, kellel lisada on. Sina ehitajana, mina jutlustajana. Ka selles on oma mõte.»

«Tervitan hinge- ja elamuehitajaid, kes te siia kogemata olete kokku sattunud, et ühiselt tõsta tõe ja unistuste tiibu!»

«Diplomaat!»

«Sõnaväänaja!» urahtas Vihtra oma laia lakka raputades. «Vorbid salmikuid, mida ühel hoobil ära trükivad nii partei päeva- kui kiriku laululehed!»

«Niisuguseid pole juhtunud. Ainult naiste žurnaal pani ühele au ja hinna peale. Teised võõristavad — veel, nagu öeldakse.»

«Nonoh, see sulg on ikka õigel vaol, kes naistest laulu lööb. Kõik maailma kuulsused olevat naiste õrnade kätega tehtud... Kuidas sina, Vihtra, sellest õnnistusest mööda hiilides oled osanud ehitajaks saada?»

«Mis mööda? Eks naisest sündinud ole minagi. See ütleb kõik.»

«Või liialdad nõudlikkusega? Pensionipäevad mehel peagi käes, aga tuba tühi. Kuidas sa siis Peetruse ette astud nõnna — noh, organiseerimatult, nagu kuiv, võrseta puu?»

«Kuiv... Nüüd saite, jah, kondi hambusse.»

Kaaslased muigasid. Mõlemale olid hästi teada ehitaja iseäralikud maneerid. Kõneldi, ta ei laskvat naisjoonestajaid mitte oma kabinetigi, lahendavat nendega töösaju püstijalu üldruumis, et kiusatusi ei tekiks.

«Jaapanlannad pidavat meest, kes üksi jääb, bioloogiliseks praagiks,» kuulutas ajakirjanik.

«Mitu naist sa tanu alla oled pannud?»

«Mina — mul on veel aega.»

«Siis kuula, enne kui äigad. Ühe tõelise naisega kokku hakata — see on keerulisem kui linna ülesehitamine.»

«Jutt või asi!» hurjutas õpetaja, «Nad hakkavad tänapäeval ise.»

«Eluline jutt. Pükse ei kannu meie ajal ainult mehed.»

«Pükstega, õigemini püksid neid ka enam ei magnetiseeri.»

«Kus sa sellega! Kõlavad sõnad on nõuded kõrgele kruvinud. Töös mehega samaväärne naine ihaleb samaväärsust ka muus, ehkki ise seal-samas neelab kas või mürki, et pääseda teo tagajärgedest. Vaat sulle täisväärtus ja idee! Ilutsemise-, lõbutsemise-, seebimullikultus!» raeutses ajakirjanik.

«Nagu moodsat luuletust ütleb üles, mitte midagi ei taipa.»

«Mida siin taibata! Tunde ja elamuse äralõrtsimisest, elu tühikäigust räägin, mille määr sedamööda aina kasvab, mida rohkem sõnu teeme.»

«Jajah, inimlikkudes vahekordades näib tõepoolest midagi paigalt ära nihkunud olevat. Üliasjalikkuses on kõik liiga maiseks saanud. Ka kõige salajasem, püham. Ja nüüd, kus seda aimama hakatakse, ollakse kui metsa eksinud lambad, kes ei leia enam teed tagasi karjase juurde...»

«Eksinud oinad ainult nohisevad nõutult ja utekesed jäävad ahtraks, mis ei ole sugugi jumalale meelepärane tegu. Kas nii või?»

«Õelgem või nõnda. Igatahes ilma kõrgemate eetiliste printsiipideta inimene on armetum mõistusega loomast.»

«Palun väga. Sina, Herk, peaksid ehk mäletama, et õigeusu esimene õndsuse käsk ütleb õndsad olevat need, kes on vaimust vaesed. Ka lihtsustamine on liik vaimuvaesust. Abieluasjad käivad keerulist teed. Ja ehkki sina teinekord veel mehi-naisi paari paned, neile taevalikku õnnistust jagad, ei sõlmita abielusid taevainglikeste vahel. Poolteks on lihalike meelte ja kirgedega olevused. Kui nüüd eeldadagi, et inimene pole üksnes bioloogiline nähtus, et niihästi mees naisele kui naine mehele jääb mingiks ideeks, teise sugupoole ideaali kehastuseks, siis põhiliseks selles operatsioonis on ikkagi suguvalik, see algelisem tungike elavas materias...»

«Ütle küll, miks sa kõik nii raskelt sisse soolad?»

«Ütle, miks sina paljaste reitega ringi ei kalpsa?»

«See pole see.»

«Paljuski pole see just see. On kuidagi nii või naa, sinna- või tänna-

poole kiivas, längu, kõveriti, puseriti — kui tahad. Tugipunkt kaob vahel jalge alt ära. Kas sinul pole juhtunud?»

«Mis sammas nüüd mina, ekslik inimene nagu teisedki.»

«Eks seegi tulene siis sellest samast . . . Taotlused ja püüdlused käivad võimetest üle, kujutlused ja idealiseeringud vahest ka . . . Paar kuud tagasi läks mul jutuks ühe oma kaastöötajaga. Uskumatu, kuidas võib teinekord kujuneda. Näidislugu . . .»

Vagunisse tekkis uuesti too üleni heast tujust särav mees lakksäärikutes, sinises tööpluusis ja lühikeses, piha ümber nahkjakis. Traktori, autojuht või montöör — hakkaja, operatiivne inimene sõrmeotsani, igatahes. Nõksas oma kastanikarva tuka uljalt üle pea, astus puhvetinaise kõrvale leti nurgal, puus puusa vastas, pani käe kosivalt ümber piha, vaatas silma ja ütles nii, et vagun pidi kuulma, ehkki Vihtrale, kes teda juhuslikult jälgis, näis, et keegi peale tema meest tähele ei pane:

«Kullakene, minul on sinuga tõsised mõtted. Anna veel kuus õlut.»

«Minul sinuga samuti. Lepi kolmega,» edvistas rinnakas, kõrgete jalgadega, valges kitlis naine. Edvistas nii sõnade kui kehaga.

«Koonerdamine on kurja eide osa. Ei sobi sulle.»

«Keegi alles kiitis naist maja lukuks, mäletad?»

«Õige. Aga passib siis pruutis inimesel teist janus kõrbeda lasta? Ta laob lauale, mis tal on.»

Naine lõkerdas selle nagu nalja peale. Ahnevõitu, paksude huultega suu avanes kui kuristik, kuhu oleksid võinud kaduda pudelid ühes neid manguva mehega.

Vihtra kulm kiskus kipra. Veider oli vaadata seda tervise ja jõu kudrutamist.

«Huvitav, kas annab?» uudistas Taran.

«Annab! Niisugune annab alati. Pane tähele: niipea kui siin kinni lüüakse, neelab see kittel kitsa vesti ära. Kuskil ametikupees. Nagu hakkmasin . . .»

Nahkvest sai tõesti oma kuus õlut, ei teinud liigutustki maksmiseks, surus ainult korraks veel andja pihta, kopsas käega kergelt tuharaile ja läks.

«Kui lihtsalt see neil käib!» imestas õpetaja.

«Kas äkki viga selles ei seisagi, et ilutseme üle — igas asjas?» sasis ajakirjanik oma juuksepuhmast nagu midagi ebameeldivat.

«Arvad?» vahtis Vihtra pudelitega minevale mehele järele.

«Tõepoolest, vennas,» tegi Herk teemaga pöörde tagasi. «Meil, endiste aegade elukooliga meestel, võib romantitsemine, ilutsemine, nagu sulemees ütleb, vahest olla hingeliseks vajaduseks. Kas sellest ei tulegi solvumistunne, trots, ummik . . . Tean omast käest. Ja kas pole ka sinuga midagi taolist lahti, kui küsida otsekoheselt?» uuris ta üksisilmi Viht-
rat.

«Minuga? Kunagi pärast sõda elasin kuskil sovhoosis, kellegi tallimehe juures. Tal oli seal üks vana taltsas ruunakene ja mitu nooremat looma. Sõita tuli tihti. Tuli vahel ka endal hobune aisade vahele pista. Valisid muidugi nobedama. Ja igakord, kui ruunake teise väljaviimisel hirnahtas, tekkis tunne, et temagi ootab veel sõidukuljuseid kaela, ehkki

on määratud ainult töörange tarima... Minuga on siis sinu meelest lugu umbes samasugune: ihkan pulmakõrinaid, aga kannan töötao-
seid...»

«Siiski, siiski. Kas sa ei tee solvusteräbust eneseõigustust? Viltulöö-
misi juhtub igapähe. Nende pärast trotsida — kuule, issanda karjamaad
on õhvakesi täis. Isegi vihane silm selgib, kui praotad veidi suud, rüü-
pad sõõmu ligimesearmastuse karikast.»

«Kutsud pihile?» hõõritas Vihtra end toolil, nagu oleks tõesti valmis
rääkima iseenesest.

«Mis pihtimist siin! Tead ise, millest pajatad, millest vaikid.»

Silm kaunistes kilamas, kergitas Vihtra tühja karahvini.

«Selge. Kohvid ja sidrun juurde. Kuiv suu kisub suitsema.»

«Minu poolt,» tõstis õpetaja käe.

«Sel juhul,» muigas kõveralt Vihtra, «jääb vabadus luuletada kokku,
mis tahad. Kulud ja kirjad on kindlad.»

«Pole keelatud. Ka igast luiskeloost koorub välja oma ivakene. Mui-
dugi, kui ta ei ole täiesti kokkukeerutatud rosolje, päris jamps, on
ikka tõsieluline.»

«Sooh!» müristas Vihtra. «Vahest tingite koguni, et olgu õigete nime-
dega, täies konkreetsuses olukirjeldus!»

«Mine nüüd! Olud võivad olla. Peamine on illusioonid ja ideaalid —
moraal, mitte faktid, *alias* aktid, mis kõlavad kui anekdoodid.»

«Jaah, mis idealiseeritud illusioonidest või illusoorsest moraalist sa
ilma faktita räägid. Fakt peab olema...»

«Kas sul siis neid puudu on?»

«Ütleme, et neid leidub, et leidub ka kujukas lugu, pealegi mina-
vormis, nagu nüüd kirjanikud teevad... Kõik aina iseenesest, siira
pihtimuse korras ja patukahetseja näoga. Ütleme. Aga kas teiesugused
võrukaelad usuvad?» vaatas Vihtra kordamisi kummalegi kaaslasele
väljakutsuvalt silma. «Möödamattes ma ennist vihjasin ühele avameel-
sele jutuaajamisele. See sündis siinsamas vagunis, sellesama laua ääres
umbes paar kuud tagasi. Mõistagi nelja silma all ja kergelt sooja
peaga...»

«Siis oli see küll siiras!» torkas ajakirjanik.

«Arusaadav... Aga võtke ette teatavaks: sellel lool ei ole vähematki
ühist ei minu elukäigu ega minu isikuga. Kas ta käib siin üleskerkinud
idealiseeritud illusioonide teema kohta, otsustage ise. Ainult nimesid
ärge nõudke, andsin sõna...»

«Ei, milleks,» ütles õpetaja. «*Nomina sunt odiosa*. Nimi — see on isik.
Ärgem puutugem isikut...»

«Hea küll. Veel üks tilluke remark. Mees kinnitas end kõigest ausalt
rääkivat. Aga mina ei tea, missugusesse peeglist ta iseennast joonis-
tades vaatas. Kunstnikud teevad autoportreesid peeglit abiks võttes.
Mina pean antud juhul jälgima peegelduse peegeldust. Tuleb tahes-
tamatmata leppida kaudse käsitusega. Kui see teid sellisena huvitab,
siis...»

«No, kuule, see sissejuhatus ise...»

«Ei luba palju, tean. Ja lugu on ka üpris argipäevane, nagu ikka lood
elust, kus juhus ja...»

«Juhus on õige jumal — pime, loll ja rumal!» hüüdis ajakirjanik.
«Laksab lagipähe, ole sa pai või patune.»

Lauale pandi teine kollaka sisuga karahvin...

TEINE ...

«Igas inimeses näib varjul olevat sädemekene, oma unelm, mis nõuab teokstegemist. Ajakohast keelt tarvitades otsekui individuaalne algoritm, millest lähtudes toimuvad reageeringud, käivitub elumehhanism. Mõnikord räägitakse ka kahest tegelikkusest. Isiklike kogemuste põhjal ma parem räägiksin olemisest ja unelemisest. Üks on see, milles ollakse sunnitud elama, teine, kuhu kisuvad soovunelmad, ihad ja püüded. Selge, et mida rohkem indiviid suudab olemist unelemisele lähendada, seda õnnelikum ta on... Meie noormehes, kes õppis ühes väikelinna tööstuskoolis, siples leiva- ja riidemuredes nagu paljud kehvast kodust tulnud, igritses unistus parema ja ilusama järele. See viis ta õpilaskoori ja deklamatsiooniharjutustele, vähehaaval sinnapoole, kuhu kiskusid huvid. Ta ise pidas kõige äratajaks üht õpetajat. Kuid algame sealt, kust ta ise alustas — ilulugemisest...

Kuuludes niisuguste liiki, kes samades sulgedes peavad rüsima nii töö- kui pidupäevil, ning harjunud rühmas esinema sellele tähelepanu osutamata, sai ta täiesti ootamatu elamuse osaliseks, kui pidi üksi lavale minema. Tallad! Paksud punased kummitallad, mis isa oli kodusel teel poolsaabastele alla löönud, panid ta jahmatama, kippusid põranda külge naelutama. Parajasti eesriide serva tagant esileastumisel viiksatas kummi värvitud laual nagu vitsatud kutsikas... Haihtuda, põrmuks põruda, läbi lava vajuda oleks häbi pärast tahtnud. Ent pääsu ei olnud. Kõrgeid kuresamme võttes tuli kohale kihutada, ruttu ja räpakalt. Ning alustada masinlikult, krampis kurguga, toonil, mis tundus endalegi võlts. Noore kuke kiremine...

Lugesin ja lõpetasingi. Ei võinud teisiti, ei saanud ühe häbi otsa kuhjata teist. Sest hetkel, kui kummitald kriiksatas, silmasin lava vastaserval, samuti eesriide varjus, turtsuvat tüdrukut. Seisis seal, viiul kaelapidi käes, koos oma saatja, sihvaka mustas ülikonnas noormehega, peitis naeru taskurätti ja mõõtis minejat nagu meest, kes tuiگردab libedal jääl. Et kas jääb või lendab...

Läbi põruda — nende lõbuks seal? Oh ei! Pidi kindlaks jääma, ära lugema, ehkki torus püksid ja vääksuvad kummitallad kõrvetasid. Kõrvetasid palju narrimalt kui too hirmus valgusevihk, mis prožektorist näkku juhiti. Häbi on alati kibedam kui hirm.

Peeti koolinoorsoo kirjandusringi kevadpidu. Edevusest, mis tihti paarub ujedusega, olin lasknud end ahvatleda esitama Tuglase «Lembitut». Deklamatsiooni järel esines gümnaasiumi tuntud viiulineitsi. Teda oli siin-seal nähtud, nii möödaminnes, nagu ikka omaealist, huviga vaadatudki... Ja seal ta nüüd seisis, õhkõrnas valges peokleidis, vahakad säbrus tukad kulmuldel, pea püsti, väike heledas kingas jalg pool sammu ette, elevil kui hüppevalmis hirvetall; kuna poiss, pikk ja tugev mees, puretud enesetundega, kõrvad peedilõikudena punetavad, juuksepiire higipärlites, pingutas oma palast teha, mis olukorras vähegi teha andis... Kaotanuks ta hetkeks sõnajärje, olnuks kõik otsas — kooliga, võib-olla ka eluga —, nii ta tundis. Ning seepärast ehk ei kaotanudki. Mälu ja teadvuse tagamaad on tumedad asjad. Kuskilt tulevad sõnad, haaratakse toon ja veetakse välja... Kummeldus ning koos sellega — vabadus kaduda, peita end nende hulka, kes täidavad saali nagu puhmiti-rühmiti karikakrasse kasvanud ristikunurm... Kui mõnus oleks all teiste keskel end nähtamatuks teha! Et ainult tallad, nood hirmsad punased tallad ei välguks tüdruku silmade ees!

Kuid kirev väli löi lainetama, nagu oleks teda puudutanud iilingu-sõrm. Sajad käed kerkisid, plaksutasid, sajad näod naeratasid elevuses vastu. Anti mitu punast tulpi, suruti kätt. Tähelepanuavaldustest segadusse sattudes tegi ilulugeja kobava sammu ühele, siis teisele poole, enne kui kadus eesriide varju. Ent kujutletud ärahiilimise asemel juhtus seal silm silma vastu viulineitsiga. Kes vasema paremaga ära vaheatab, satub paratamatult sinna, kust tahaks kõige kaugemal olla. Sambana jäi ta otse selle ees seisma, kes valmistus lavale astuma. Ent talle ei pandud tormakust sugugi pahaks. Üksnes noogutati kergelt, kallati üle linaõiesilmade särahtusega. Siis sosistati kustuvasse aplausi:

«Kui hästi te loete!»

Heatahtliku huvi kõrval hoovas pilgust imelist rahu — ainust, mida deklamaator hetkel vajas. Kas ta mõistis seda, kust ta võttis selle? Tema, kes ise ootas tulleminekut? Ega noormees seda küsida suutnud — ta ei mallanud kummardada, kiitmise eest tänadagi. Ta pillutas üksnes oma tulbid neiu viiulit hoidva käe küünarpeaõndlasse ja tormas lavalt alla, unustades isegi kummitallad, nende kurja kriuksu.

Hetk hiljem oli ta saalis, surus end seinä ääres seisvate poiste vahelt läbi, kotta. Pabinas ei kuulnud ta kohe järgnevat viulisoolotki. Ärkas alles uuest kiidutormist, mis oli veel ägedam, tungivam kui talle enesele, nõudis käratsedes lisapala. Viulineitsi tuligi lavale tagasi...

Tuli... On mitmeid sõnu inimese kõnnaku, käigu, liikumise tähistamiseks. On imetlevaid, hellitlevaid ja kallistavaid. Eriti meeste suus naiste kohta. Kohmakusest jagusaanud deklamaator vaevles uksel sellega, kuidas iseloomustada neiu kõnnakut. See kujutas endast väga sujuvat, kergelt öötsuvat lainetust, milles elas pürgimus kauge, vahest eneselegi tundmata sihi, veetleva eesmärgi poole. Selles oli kärestikuvete tõttu, oli lauge voolu majesteetlikku rahu. Kuid samal ajal ka tütarlapse tipsi ja naise hõljuvat nõtkust. Kes teab, mida... Ei oska seda öelda, aga tema tagasitulek lavale sai mulle elamuseks, ilmutuseks, nägemuseks avasilmi...»

Õpetaja Herk pidi nägemust möönma. Kas ta isegi polnud kord vahtinud üht naist nagu saadikut teisest maailmast? Habras ja heljuv ja graatsiline Sulniit... Sulniit aga oli fantastilise romaani kangelanna mingilt võõralt planeedilt. Teda ei saanud ihusilmaga vaadata. Ka mitte unes näha, sest Herki unenäod, tänu taevale, ei kippunud kunagi reaalsusest väljapoole... Tähendab, on olemas naise, kelle liikumine loob nägemuse mulje. Kes, kus, millal? Kas suudab inimene mäletada, kellega ta aastakümnete jooksul kohtub?

«Vahtisin vist toda elavat ilmutust nii ennastunustava andumusega, vahtisin veel siiski, kui ta viiuli uuesti helisema pani ja Tšaikovski romanss maheda joana saali uhkas, et üks klassikaaslasti küünarnukiga ribidesse toksates ühmas:

«Tühja kõõlud! Näed, et rüütel sabas.»

Rüütel! Kas ma siis teda niisuguste silmadega vahtisin? Mõtteski polnud midagi taolist. Imetlesin kui pilti, kui skulptuuri, mis inimesena liikus ja mängis. Ning küllap oleksin sealsamas kaaslasele rusikaga mõõtnud, kui me poleks seisnud sadade silma all, kui poleks lavalt saali voolanud värisemapanevad helid. Austusest helide, aga võib-olla ka

nende väljavõluja vastu keerasin poisile selja. Kuid lõin ise õhetama. Tundsin higipiisku otsaesisele tekkivat. Korrapealt, paari sõnaga oli mind teadvusele toodud, näidatud, miks kujunes neidis mulle ilmutuseks, miks mõjus minusse nii haaravalt tema kõnnak, miks õieti häbenesin seal laval nii hirmsasti oma vanu punaseid kummitaldu, nende kriuksu... Noor inimene on veidrik, ei saa iseenesest aru...»

Uje, elava kujutluslennuga nooruk, mis muud, nentis endamisi aja-kirjanik, et mitte segada jutustajat. Imetles tüdrukut kui ilu kehastust. Igati mõistetav puberteedieas koolipoisist. Kõik muu on mälestuste ilu või ilutsemine mälestuse juures, mis iseenesest ajapikku moondub elamuseks. Aga mis on mälestus? Romantiline udu! Samasugune udu kui nägemuski...

«Oleksin pidanud ära minema, matma kõik enesesse. Matma, nagu maetakse paljud kaunid unenäod, unistused, kujutluspildid. On küllalt niisugust meis, millega me ial teiste ette ei astu... Kuid ma ei raatsinud minna. Mingist kummalisest trotsist aetuna jäin paigale. Isegi narrid kummitallad ei suutnud enam kohutada — teiste omasuguste hulgas polnud vajadust ennast demonstreerida, võis kõrvalt vaadata.

Ettekanded lõppesid. Lillelisest ristikuväljast sai sahisev-kahisev mets — noorte mets. Kümned tarmukad käed haarasid pingid, tirisid need seinte äärde, tegid tantsuruumi. Orkester kogunes lavale, mürt-satasid rütmikad helid ning paar paari järel libises avavalsile. Teda ei ole ega tule. Vahin nurgast, pean silmas ust — asjata. Ning vastiku tühjusetundega sean minekusammu. Mida enam!

Kuid just ukseaval satume vastamisi. Tuleb oma saatjaga, käsi selle käes, valmis asuma tantsuringi. Ta nägu läheb naerule, juuksetukk pooliti silmil, heidab möödudes väljakutse:

«Oodake ainult, kui tuleb daamide valss!»

See kõlab ehk natuke ka tänu moodi lillede eest, aga minu kõrvades rohkem küll ähvardusena, sest ma ei oska tantsida, pole kunagi tant-sinud... Kummardan jäigalt ning — lendan trepist alla, tänavale. Eemale peomajast!

Rumalus! Aga kui ta tööpoolest?

Ei, kus sa! Noorhärja kummitaldadega annab viiulineitsile korvi. Skandaal, solvamine! Targem juba põgeneda... Las kriikuvad ja vääksuvad su koledad jalavarjud kividel, las kasvatavad kivi südamesse nagu on inimestel neerukivid...

Jah, nood tallad, tallad!

Kauaks jäid nad mind kõrvetama. Toosama tühine vahejuhtum tegi noorukist jalanõude suhtes väga nõudliku, hella mehe. Temast sai üks-vahe peaaegu pedant, kes samasuguse hoolega valis lipse, särke, jah, eelkõige kingi — kui naised valivad kübaraid. Ei lugenud hind ega vaev: kõik pidi olema fassongis ja moodis... Kuid pidin ju rääkima muust. Olgu veel niipalju, et säärikud ja poolsaapad ikkagi on jäänud mehe põhijalanõudeks, millega jookseb ehitustel ringi, mitte lakk-kingad. Aga need peavad olema täiesti vaiksed, seda küll. Vaiksed...

Iga inimese elupäev on isesugune. Minu oma algas pilvisena, rebivate tuuleilidega, oli aastaid ligilähedane oktoobriilmadele. Madal hall taev-vas, aeg-ajalt haavlitena rabisev vihm, sekka haruharva kahvatuid päik-

sevilgatusi, ilmetuid nagu selle naeratus, kelle süda on jääkülms... Ja ega ta arenedeski suurt muutunud — jäi kogu noorusaja viluks.

Et tullakse talu- või popsitarest, võrsutakse kõrvalisest kohast kui nõges aia ääres — see on vana, aga ikka veel moeuus lugu. (Kui paljud küll oleksid viimase veerandsajandi jooksul sõnast «kehvik» teinud enesele kõlava tiitli!) Seepärast kuluks õieti hoobelda: tulin ilmale mõisniku pojana. (Eestlaste hulgas oli kord neidki!) Kuid halastamatud tõsiasjad teeksid peagi neist ehteist narrihilbud. Niisiis, ajagem läbi karmi tõega: olen külakolka üüritoa laps. Minu isal pole ial olnud oma katust pea peal ega jalgu kindlalt oma laua all, ehkki ta käed tegid teistele surma-laupäevani mitte üksi laudu ja kappe, vaid kõike ilusat, mis ehib koda või maja. Ka elu.

Peitli ning hõovli otstarbe nähtavasti enda teadvusse imenud koos ema piimapiisaga, põlnud mul pärast kuueklassilise läbikäimist raske saada alevitiseri õpipoisiks, sealt soovitustega pääseda tööle maakonnalinna parima meistri värkstuppa. Minutaoliste noorukite igapäevane saatus ja — leib. Millest muust oleks osanud alustadagi?

Kuid elupäeva koidik ei määra veel loomust. Vastupidi — varem või hiljem hakkab seda kujundama päev ise. Olin töökas ja vähesõnaline poiss, aga uhke ja auahne. Kas see uhkus sugenes tähelepanekust, et iga tööriist laulis minu käes õiget laulu, et omasin iseenesest seda, mida väljendatakse sõnadega: silm sirkel, nina vinkel — meistrimehhe meelt —, või pärines see esivanemaist, kes teab. Igatahes hõlpsasti võttis puu minu käe all kuju, mis talle kavatseti anda. Seda märgati varsti ning mulle hakati usaldama peenemaid töid. Enesetunnet see teadagi tõstis, kuid ujedust ei hajutanud. Jäin linnaski pigem pealtvaatajaks seal, kus teiste kombel oma oskuste asemel oleksin pidanud käiku laskma nõudlikkuse ja suuvärgi, mille abil ju palju edukamalt raiutakse tee ellu kui teo või tööga. Ujedusele vaatamata sain siiski hakkama sellega, et tegin endast tööstuskooli õhtukursuste õpilase. Seda ainsana töökojast, ühe harvana puutööliste perest üldse. Edasiõppimine omal jõul ja enda heast tahtest, ilma vähemagi väljavaateta paremusele — eks seegi võis paisutada enesetunnet. Unistused käivad alati tegude ja saavutuste eel, on nendeks virvatulukesteks, mis teele kutsuvad. Mul ei olnud mingeid plaane või kavatsusi, mida jälgida kinnisilmi, mille poole püüda. Kuid ma ei saanud rahulikult vaadata ilusaid maju, mu mõtted tiirlesid sagedasti selle ümber, kuidas teha veelgi ilusamaid. Need vähesed tunnid, mis vabaks jäid, pühendasin raamatutele, enda meelest kõigele õigele ja ilusale. Õppisin, aga õpingute kõrval lugesin nii ohtrasti, et enesele märkamatuult omandasin peagi hoopis teise mõtteviisi, teise sõnavara, mõõdu- ja stiilitunde kui oli neil, kellega päevast päeva töötundidel jagasin ühist õhku, tööruumi ja -riistu, muidugi ka lihtsaid murekesi ja rõõme. Jagasin väliselt, olude sunnil, sisemiselt aga, nagu peagi viisati, kaugenesis neist järjest. Noor inimene muutub ruttu. Ent kummalisel kombel ei kujunenud minu paleusteks mitte töökaaslased, vaid hoopis teised inimesed: targad, täpsed ja nõudlikud meistrid-kasvatajad koolist. Kooldusin kui keldritaim nende valguseakna poole. Mida kuu edasi, seda võõramaks jäid töökodalased, nende õhkkond; omasemaks, aina omasemaks sai kool, sealne tegevus ja elu. Hirmuga mõtlesin olukorrale, mis tekib, kui lõpetan, aga pean endiselt leppima töökoja tõmbi argipäevaga, ilma tollest piskustki pühapäeva-meeleolust, mida sisen-das kool.

Ei mäleta end kuskil kuuldavalt sõnastanud olevat neid kartusi, ka

mitte usaldanuvat kellelegi iitsata oma unistustest. Või kellega mul oligi neid jagada! Kuid nähtavasti kajastuvad inimese mõtted, tema ihad ja unistused ka käitumises, olekus, igas ta liigutuses. Kas olin ma lahtine raamat neile, kelle asjaks oli koolilõpetajaid suunata, või ajendas neid puhtpraktiline vajadus — ei või teada. Igatahes enne kui lõputöö jõudsin ametlikult üle anda, kutsuti mind direktori juurde ja pakuti algklassi päevase kursuse tööjuhendaja — nii umbes noorema meistri asendaja kohta. Muidugi esialgu katseliselt, aga siiski kindla kuupalgaga, õppejõudude koosseisu loetuna.

Paluti järele mõtelda. Aga mida mul mõtelda! See tähendas ju võimlust jätta töökoda, pääseda kooli juurde, jääda ihaldatud õhkkonda. See tähendas väljavaateid, otseku esimest sammukest ahvatleval rajal... Mida toredamat võiks saatuselt oodata üks hädavaevalt meheikka astuja? Ta haaras sellest kahe tugeva tiserikäega kinni kui hõõvliapakust. Haaras ning tõmbus veel rohkem trammi, suurendas nõudlikkust nii enese kui ka tema käe alla antud poiste suhtes. Ning kui lõputöö heaks hinnati, õppeülesannete täitminegi tubliks tunnistati, lasi ehk kraadikese kerkida ka väarikusetundel. Noorim õppejõud koolis, ei, kogu linnas — kuidas siis mitte! Iga inimene tahab midagi olla, peab olema. Enesetunne ja uhkuski — mis nad muud on kui teatavad pulgad väljakujunemises või ühiskondliku edasimineku redelil. Oieti öelda, ega ma seda ise täpselt jagada ei suutnudki, kas jäin erakuks uhkusest või ujedusest. Kindlasti oli mõlemal oma osa selles, et tuhnisin endiselt raamatutes, ilma sõpruskonna ja lähedaste tuttavateta, omaette. Säärane üksiolek vaevas. Samas aga leidsin, et noorel õppejõul ei sobigi ringi joosta, kedagi taga ajada, tema asjaks on enesetäiendamine ja distsipliin, väljavaatega jõuda kunagi tole päris oma asja juurde.

Mis asi see just pidi olema, jäi kauaks täpsustamata.

Edulisema eripraktika huvides võttis kool tol suvel teha mitmeid remonditöid. Kolme-neljaliikmelised poisterühmad töötasid juhendajate käe all päevi ja nädalaid linnast väljas. Omavahel nimetati neid — mõistagi kadedusvarjundiga — suvitajateks. «Suvitama» pääsesid eeskätt vanemad ja paremad. Kuid juhtus ka teisiti.

«Viljapeksumasinat näinud oled?» küsis minult ühel päikeselisel juulihommikul osakonna meister mõnusa muigega. Tema õlgadest veidi ettehoidvast kujust, viisist, kuidas ta end jalgadel kõigutas, silmi kissitas, käed sügaval siniste overallide esitaskutes, soni kuklas, muretu habemetüügas täis päikest, jäi mulje, nagu kavatseks ta minust teha masinisti. Nii naljaks teistele kui eneselegi.

Nonohtasin veidi puudutatult, et mis ta õige arwab.

«Võta siis kolm viksimat, üks raua-, kaks puutöönokka, ja riistu kah jagu, puurikomplektid kõik. Kell kümme hoovis. Tuleb Tarvitajateühisuse masin. Jääd Kupule ühistu viljapeksja keret lappima. Ise viskan silma peale ja lasen edasi Mustla kanti. Kupul oled peremees ja vastutad sina. Selge?»

Miks ta selge polnud! Väike suvitamine küll, ent ikkagi võttis südamealuse kihelema. Esimene kord masina kallal. Ja poisid ja täpne töö... Aga ka rõõmu tegi: usaldatakse. Võib-olla usaldus tähendas rohkemgi kui võimalus pääseda tolmusest töökojast, kus nagunii sekeldad aasta läbi, mõneks päevaks välja pöuapalavasse, päikese ja tuule kätte.

«Pikemaks või?» kohmasin küsida päris süütult. Kuid meister nähtavasti mõistis noore mehe muret teisiti.

«Puhtamad hilbud ikka ümber, töötunked kotti. Mõni päev läheb ära. Kes teab, mis kõik. Ja kooli hea nimi kah, tead küll.»

Miks ma ei teadnud! See oli mullegi jõudnud juba saada väärtuseks omaette, mida kuskil ei tohtinud unustada. Kell kümme ronis neli igati naksis-traksis poissi nagu pidulist autokasti, riistad ja riidepambud ilusasti pakitud. Sõit läks mäest alla teelahkmele, sealt piki järve kõrget kallast lõunasse. Päike lõõmas ja tee tolmas. Aga kaarde niidetud, närbumv või värskest rõuku tõstetud ristik lõhnas nii magusasti, et hambuste alla sattuv tolm maitses kui kärjemesi. Ning paatjas, tuules hälliv rukis hõngas otse peenleivast. Iseenesest tõusid sõnad suhu ning hoogsa lauluga kihutasime kitsale haruteele, ülemeelikud ja vallatusvalmid kütkest pääsenud sälud. Alles kui auto rohtunud roobasteele keeras ja tasase surinaga künkal uhkeldavale talule lähenema hakkas, jäime äraootavalt wait. Nii talu toredast asendist põliste puude vahel kui hoonete arvukusest paistis, et viiakse jõukasse kohta. Seda muljet süvendas veelgi masinapark: väike traktor, heina- ja viljalõikaja, looreha, mis kõik juba künkajalamile paistsid. Talust vasemal, sügavas nõos helkis vastu kaasikut tilluke järvesilm, teist kätt, tõusangul aga jooksid pikad looklevad nisu- ja odrakangad eemal mustava kuusiku sülle.

«Poisid, siin saab ujudagi?» hüüatas keegi.

«Patisaks!» vastas teine põlastavalt.

Madala pehme muruga ussaia jagas kerge lipptara kaheks. Künka harjale, rippuvate okstega leinakaskede alla jäi vanamoeline, kuid ärklitubade ja värvitud vooderdusega elumaja. Lillepeenrad, sireli- ja jasmiinipõõsad selle ees. Lõunapoolsel nõlvakul aga tihe, osalt võsas viljapuaaed väikese põikpalkidest riideaidaga. Laugjalt itta laskuvat õue teist osa piirasid kolmnurgi tõllakuur, tall ja ait. Kõrge maakivist müüri- riga laut seisis talli kõrval, omaette karjatahras. Nii jäi lehtpuudest varjatud ning põhjakaarest kuusehekiga kaitstud tööhoov elamust täiesti eraldatuks. Sinna puude vilusse, nagu silmasin, oligi tõmmatud luitunud-punane «Munktells» viljapeksumasin, mille põhulont rippus kui tapetud hane kael. Murtud laudade vahelt välkusid puistajakäpad. Nii, sellele seal siis tulebki tagasi anda toimekas välimus ja reibas kuju...

Meister hüppas juhikabiinist, meie veokastist maha. Pikk ja kõhetu, kiilaspäine, kuid lakksäärikutest, kalifeedes ja khakivärvi pluusis mees astus kärmelt vastu, tervitas meistrit kui vana tuttavat, tänas ajalt kohaletuleku eest ning juhtis, meile vaevu pilku pühendades, meistri kohe masina juurde. Teel seletas, et nii ja naa, masin aetud sügisel halva teega kivide otsa külili, nüüd tulevat teha uus põhulont, panna uued sarja vedrulipid, söötelavatsi jätk ja muu, mis katki.

«Tore, et juhtusin veel saadaval olema,» kiitis mees. «Näitan ära, mis vaja. Võite kohe pihta panna.»

Ja näitaski. Viis surmkuiva lauavirna juurde, juhatas kätte tarbepuuv- arud küünis, kruupingi tallikambris ja värvipotid masinaruumis. Viimaks viskas uuesti poolhindava, pooluudistava pilgu meile, neljale sel- lile, ütles peaaegu kurjalt:

«Kes suitsetab, magab perekambris. Teised võivad suvitada tallilakas värsketel heintel.»

Suitsumehi meie hulgas ei olnud.

«Hüva. See on sellega. Siis veel paar vajalikku asja. Esiteks: söögi- ajad on Kupul kell 00.8, kell 00.14 ja 00.20. Pesuveed, seebi, rätikud

saate köögist. Naisteenijaid ja üldse talu naisperet,» vaatas ridamisi käsutavalt igäühele otse silma, «mitte asjata tülitada, mitte viita lobaga nende aega. Kupu on kontrolltalund, siin käib kõik ettenähtud korra kohaselt, elatakse töökalt ja toimekat elu. On klaar?» Ning lisas, enne kui keegi oleks suutnud suudki paotada: «Ja nüüd — nägemist. Pean kell 00.11 vallamajas olema...» Hüppas samas aia ääres seisva tsikli selga, käivitas ainsa jalatõukega ning läks, haisev suitsujutt taga.

Säärast tooni kuulsin esmakordselt.

«Peremees või?» küsisin meistrilt, kes, peadpidi masinas, uuris lähemalt selle vigastusi.

«Tulevane. Praegu maakonna agronoom ja kaitseliidu pealik...»

Nojah, sellest siis see kamandav kõneviis, need null-nullid ja puha. Vaatasin poistele tõsiselt otsa, et katsuge te mul siin... Ebaledes rändasid nende pilgud üle õue, üle kogu talu. Ka minu omad, kui olla täpne. Kuid tundes end kohustatud olevat nende meeoleolu ülal hoidma, ütlesin:

«Töö on töö. Mis siis ikka. Tunked selga ja käed külge.»

Meister ajas end sirgu, sügas kukalt.

«Tormama ära kipu. Laota üksipulgi lahti ja tee täpselt vana järgi. Võtku aega, mis võtab. Katsun ülehommese ise kah sisse keerata.» Ronis autojuhi kõrvale ja oligi läinud.

Vahetasime sealsamas riistakuuris riided ja võtsime kõigepealt maha ripendava põhulondi, ise imestades, kui tuimalt endassesulgunud võib öieti olla säärane maaidüll. Kogu talu otsekui tukkus keskpäevarahus, ainsateks eluhäälteks meie eneste kopsimised ja kangutamised, neid saatvad harvad vandesõnad, sest kinniroostetanud mutrid ei tahtnud järele anda.

Pean kohatuks võhikuna kirjeldama kippuda talu elurütmi tema üksikasjades. Polnudki seal mingit õiget rütmi, sest tööpere öeldi kaugel Raudna luhal heinal olevat, kodus ainult karjapiiga, perenaine ja reumahaige vanatädi, kes aeg-ajalt peenramaal kopitsedes end kõige sagedamini näitas. Näitas vajaduste pärast või lihtsalt viskas järelevalve mõttes meile silma peale, sest linnaselle peeti tollal külakohas ulakateks, kellest kõike võis karta. Seda teades hoidusime oma töö juurde. Ning seepärast piirdun ka ainult nende värviliste killukestega noist päevist, mis otseselt loo juurde kuuluvad...

Saabumispäeva päike vajus veretades kaasiku taha, ilma et keegi talust oleks nelja tööselli toimingute vastu huvi tundnud, neid vaatamagi tulnud. Monteerisime vajalikud masinaosad lahti, sõelusime edasi-tagasi tööruumide vahet, rehkendasime ja sehkendasime materjali kallal, sorteerisime, valisime paremat. Lõunastasime, aga ka õhtustasime omaette, pikas perelauas ja perekambris, nagu paistis. Kehakas, tõntsi jalaga perenaine — üle viiekümne, väga napsõnaline inimene — ise kutsus sööma, hoolitses ka laua ääres. Valvas ja ülimalt tähelepanelik, aga nii kinnise suuga, et vahel tekkis tunne, nagu õiendaks meiega tumm. Ainult õhkas vahel, et oh neid jalakesi. Tema õõtsutas end õhtul koos meiega ka aida juurde ja andis välja puhtusest otse krudisevad linsed palakad, kodukootud ristitriibus tekid, kinnitades sealjuures uuesti, et kõrvalhoonetes ei suitsetata, oldagu viksid poisid. Olime, Märkasin küll, et väikeses aidas oli voodi ja voodilaua tuhatos konidega, kuid jätsin selle enese teada. Meil polnud põhjust kaubelda. Käisime järves suplemas, hullasime väikese küna, siis leidsime kaasiku servalt kiige,

kiikusimegi veidi. Aga see tundus lapsikuna. Videviku hakul keerasime magama. Või kuhu sa kipudki võõras kohas?

Uni tallilakas ei kujunenud loodetult kosutavaks. Haned kägisesid kuskil lähedal öö läbi, koerad haukusid elumaja pool ja kukk hakkas juba hämaras hõikama uut päeva. Sellele järgnes peagi lehmade ammu mine, lüpsikute klõbin ja lüpsjate kurjustamised. Võõrdunud säärasest muusikast, virgutas mind iga hääliitus, sundis unisena visklema. Jalule ajasin end tülbilt. Taoliste ööde järel olen ma tuimavõitu, ei suuda nagu ligi pääseda kõigele ümbritsevale. Tavaline erksus uinub, jään loiuks, tihti tähelepanematukski.

Seetõttu ei tea ka õieti öelda, kust ja kuidas tekkis enne keskhommi kut masina juurde vestiväel taat. Halli kaabulotti kord kuklasse tõuga tes, kord silmile nihutades takseeris ta meie tegemisi, libistas pihuga üle värskest hõõveldatud lauapindade, kapsis ja keerutas, ilma et oleks sõ nagi lausunud. Pidades teda mõneks masinaühisuse liikmeks naabrusest, küsisin naljatamisi:

«Kas papi kardab, et ei saa peksuajaks valmis või mis?»

«Hm,» pöördus ta krapsilt minu poole, nagu segatud tähtsas toimin gus. Kuid vastas päris lahkelt: «Ei pelgä. Nätä om, et sa tüüd tunnet. Ma niisama mõtli, et kas poiss näütas kõik, mis taht tetä.»

«Siis vanaperemees ise!» tõmbusin veidi kohmetult tagasi.

«Todapite jah. Ma üüse luhast tulli ja lää varsti tagasi. Inemestele vaja süvva ja juvva viia.»

Agronoomist pojaga võrreldes oli Kupu taat hubane mees. Näitasin talle veel mõned pragunenud lauad ja pärsin, et kas panna ka uued.

«Körd man olet. Vaihta vällä, mis muud... Kui vanake sa, meistre miis, esi mul ka olet? Pääkoolin käüdu?»

«Kroonusõit sügisel ees.»

«Nujah, ma võtse ütsätöistkümneselt naase...»

«Asi nüüd naist võtta, kui talu taga,» naersid poisid.

«Tollen tu asi omgi. Mulle jäi talu esäst kätte, ma pidi pernaase majja tuuma...» Seletusest kõlas omajagu iseteadvust, aga mitte upsakust, pigem raskuste meenutamist. Tavaline vanema inimese jutt. Temaga oleks tahtnud kohe vestelda. Ja vahest ehk meie jutud oleksidki pääse nud liikvele, kui mitte pöösaste tagant poleks kurjustanud perenaise hää, et Jaan, kuhu sa ometi jääd...»

«Näet sa, sarviline, ärä uneti. Pernaane kuts süümä.»

Läksime. Kupu peremees ise istus laua otsa, lõikas leiba ja käsutas sööma. Temaga koos tundsin end palju kodusemalt. Ta ei võtnud meid sugugi poisikestena, kes upitatud tähtsale tööle, ei tõganud ega nõganud, vaid ülistas meistrimeste kuldseid käsi, kiitis kooli, kus sääraseid oskusi õpetatakse, seadis need koguni etemaks tudengikoolidest, kust harva tulevat muud kui võlgu teha oskavaid härrakesi, peenutsejaid ja hauku jaid, kes rahvale tegevat ainult puhast kahju. (Kas ta ka oma agronoo mist poja nende kilda arvas, seda muidugi ei kõlvanud pärida.) Niisu gune härrastumine panevat maalapsed, terve väikese rahva pikapeale nahka. On sul vaja töömeest — too Poolast või Leedust. Oma noorpere: vuih, rikub pehmed käekesed ära! Sarviline, kas emad-isad maakohas selleks lapsi kasvatavad, et linnasantide karja suurendada?! kergitas ta mornilt küsimuse.

Meist muidugi polnud temaga tõsiseid vaidlejaid. Üks poistest ainult pistis, et linnas tehakse ka tööd. Ja mina lisisin, et ilma haritud pea deta riiki ei juhita. Igale rahvale peab neid omajagu olema. **Taat nõustus**

selle kui endastmõistetavusega, et olgu söke. Tudeerigu need, kelle rahakott kannab ja aru lõikab, mitte igaüks, kel aga pähe tuleb ja kes arvab, et temast võib saada advokaat vai tohter, ei saa aga muud kui isatalu pankrottiajaja, vekslimeister. Sellega meie keskustelu ka piirdus.

Hommikupoolikul töötasid poisid tallikambris, lõikusid, hõoveldasid ja tappisid. Ise õiendasin kokkuklappimisega, rihtisin ja sihtisin, nagu mõistus võttis, vahel sekka kirusingi, sest tollistest laudadest oli käsihõövliga raske saada täpselt kolmveerandtolliseid, liiatigi peegelsile-daid, ühtesobivaid masina vabrikukattega. Materjali käsitsi ettevalmis-tamine võttis aega ja tegi tigidaks. Talu kui mõis, aga ei saa parajaid lauatsi!

Põuapäike lõõskas täie ägedusega, ajas higistama, kiskus peagi särgi seljast. Askeldasin masina juures palja ülakehaga, sonisirm kaela kaitseks kuklas nagu müüriladujal. Oli juba selge, et kui vähegi laabub, ümber teha ei tule, lõpetame järgmiseks öhtuks. Ja pressimatagi. Pois-tele ma sellest hõiskama ei rutanud, ütlesin vaid, et täna peame lõuna-tundi niisamuti kui muu talupere. Parajasti kui ma üht sarjavedru klambritesse sobitasin, peitel pihus ja vandesõnad suus, hüüdis reibas, veidi kõrahtav naisehää:

«Jõudu, meistrid! Lõunale palutakse.»

Ma poleks olnud oma ea vääriiline, kui ei oleks automaatselt pöördu-nud hääle poole.

Pöördusin ja — pidin pillama terava servaga kaselipi jalgadele. Veidra hüppega õhku päästsin jalad, aga mitte meistrimehe väarikust. Miks küll minuga peab alati sääraseid rumalusi juhtuma? küsisin mõt-tes. Jäin aga päris nõutuks, kui pilk tabas hüüdja. Jah, kaks kätt ma-dalal taral, vahkjas kahupea tuulehilbel, seisis seal tema — viiuli-neitsi. Muidugi mitte pidurüüs, pill käes, vaid päris tavalises tööpiiga kirjus sitskleidis, paljajalu, käsivarred, nägu ja kael üleni päikeseküp-sed, peaaegu pruunid nagu inimesel, kes nädalate viisi on olnud välis-töödel. Pleegitamisel säärast tooni ei saavutatagi. Selline tähelepanek, aga küllap vist ka teadmine, et kannan jalas häid korvjaid suvekingi, pühkis minust mu tavalise kohmaka ujeduse. Vastasin päris loomuli-kuna tunduva ükskõiksusega:

«Suur tänu, preili, kohe,» olles ise enam kui kindel, et mind ei mäle-tata, ei tunta siin teises ümbruses ära, ei tahetagi ehk tunda. Üle aasta ei olnud ma temaga sõnagi vahetanud, olin koguni temast kõrvale põiga-nud, kui silmasin eemalt tulevat.

Kuid muusikaline kõrv on iseäralik riistapuu. Minu sõnad viskasid ta kulmud kõrgele.

«Vaat kus . . . Teie, ilulugeja . . .»

Ilulugejana, lavalt, pean möönma, võis ta mind tõesti näha ja kuulda ka viimasel talvel, sest olin koolipeol paari palaga jälle esinenud. Ja mitte enam vanades poolsaabastes, närvipinges all, vaid endalegi üsna meeldivald. Nii kaotasin, meelitatuna kohesest äratundmisest, võime tee-selda võõrast või esmakohtumist ja kohmasin seletuseks:

«Juhtub, preili. Kohustused kooli poolt.»

«Aga teie ju ei õppivat enam, olevat ülemuseks?»

Ahaa — teab.

«Jah, lõpetasin mullu.»

«Mina sain gümnaasiumiga alles tänavu hakkama. No küll oli tege-mist ja vaeva!»

«Teie andekuse juures?»

«Viiulit kääksutada — mis erilist annet seal! Mativana ja keemiaonu ei lepi noodiga, neile vurista muudkui valemeid... Ära pusesin. Nüüd ei tea, kuhu... Ema ajab ülikooli, isa jälle, et Kehtnasse perenaiste peakooli...»

Pajatas ta oma päevamuredest sellise lapseliku soravusega, nagu oleks leidnud tööpoisis enesele usaldusaluse, kellele peab südame tühjaks puistama. Sealjuures hõõrus ise ühe jalaga teise kihelevat säärt, tõrjudes parme, kes siin karjatahna naabruses ühtilma võristasid, igäuhele kallale kippudes. Kuulasin ja vaatasin hoolega seda linnas mulle pea-aegu võõrast, nagu teisest maailmast pärit noort daami. Siin, maal, kodutalus näis ta nii lihtsa tüdrukuna, et torka või käsi ümber piha, löö tantsutuur maha — kui juhtub. Olin vahepeal tantsukursusegi läbi teinud ega tarvitsenud enam väikese valsi eest putku pista. Üldse tundusin enesele — sealt mestripostilt vaadates — narri jõmpsikana, kes pole osanud tütarlapsele ligineda, ennast vajalikuks teha. Et asjakäiku järsku pööret tuua, võtsin nõuks aktiivseks jääda, vähemalt jutus.

«Muidugi astute ülikooli.»

«Kas teie lähete?» küsiti käbedalt vastu.

«Niipea kui abituuriumiga maha saan, tingimata. Eksternina, teate, pole see niisama nuusata!» hooplesin, ehkki pelgast unistusest kord ka keskkool lõpetada ma tookord kaugemale polnud jõudnud. Ent vajadus enda väärtust tõsta sundis unelmaid esitama plaanidena, mõtteid näitama tegudena. Kes ei püüaks sümpaatse tüdruku ees rohkem olla kui ta on! Ja ilmselt läkski see mul korda. Käsi kokku lüües hüüatati aialt:

«Issand — eksternina! Põnev poiss. Kas ei karda, et põrute läbi?»

«Kui kehvasti, siis uuesti,» surusin mehe kombel, kes millestki ei kohku, rinna ette. «Mauruse koolist olete lugenud? Mäletate, kuidas seal habemega mehed...» Samas meenus äkki, et mu enesegi lõug oli paar päeva kraapimata, kenakeses karvaädalas, ning silmi maha lüües jäin vait. Milleks meenutada noid vanu habemikke, kui oled ise sama-sugune!

Tema seadis midagi ütlema, kas Mauruse koolist, selle habemikkudest või minust — kes teab —, kui elamu poolt löi kostma vali kõne. Käsi kargas risti suu peale ning rohkem silmade kui suuga naerdes pigistas sõrmede vahelt:

«Issand, Kupu minutipealsed söömavahed, ja meie jahvatame juttu!»

Noogutasin, panin lipi käest ja hõikasin teistelegi.

Tüdruk kadus õunaaia poole viibates põõsaste varju. Kadus sääрте välkudes, pagevalt, nagu oleks kartnud kuriteolt tabamist. Mida ta pelgas? Tahtmatult kargas mõte talu korrale ja kommete. Kontrolltalu, ajad 00 täpsusega... Pilas ta neid? Või koguni tööhullu taati, kes teda, muusikainimestki, sundis Kehtnasse? Kuidas siin õieti elati?

Pilk lendas üle väliselt õitsva Kupu ning minusse sigines veider tunne. Aimasin, et vaatamata välisele siledusele siin asjad sugugi nii libedasti ei liigu. Kuid keda kartis õieti viiulineitsi — isa, ema, venda? Või koguni tööperet, meid, võõraid, kes kogemata võisid pilgu heita sinna, kuhu pole vaja... Poisid, tulles tallikambrist, piidlesid mind uudistavalt (küllap nägid aknast aialrinnutajat!), aga mina manasin hästi ametlik-karmi näo ette, lubamata üritada mingit päritlemist. Asja siin seletada, kui isegi seisad mõistatuse ees.

Lõunastasime sedapuhku jälle omaette ja üksi pika laua ääres, perenaise vaikselt hoolitsemisel. Veider, kuidas suudab inimene teiste ümber keereldes, neile isegi üht või teist pakkudes sõnatuks jääda? Või peabki

see nõnda olema, on vana hea kooli tunnus? Põlistest perenaistest olin mõndagi kummalist kuulnud.

Teel lakka, lõunauinakule silmasin peretütart aias, väikese riideaia madameil. Ehkki ta mingit märki ei andnud — teiste pärast anda ei võinudki —, arvasin mõistvat ta ennistist viibet. Tegin lühidalt: poisid puhaku, ise lähen uurin, kuidas on järves kalaga... Järve asemel aga seadsin sammud mööda aiatagust rada nõlvakust alla, aida poole. Põrgusse käigu Kupu korrad ja mõistatused! Kui ollakse peres juhusliku võõrana, ei tarvitseta rangelt arvestada iga ettekirjutusega — mõni neist võib ju ununeda. Pealegi ei raisata lõunatunnil peretütrega vesteldes kellegi tööaega, ei segata naisperet talitustes. See otsus tuli vist küll pigem magamatusest kumiseva pea tuimusest kui reipusest. Aga seal ma olin.

Ta puhastas aidamadameil tikreid, tooreid keedisemarju, sõrmed väledalt käimas kui vardaveeretajal.

«Et teilegi lõunatundi jääks, lubage aidata.»

Istusin teisele poole korve ja haarasin peotäie marju. Nähtavasti võeti mu abi üsna oodatult vastu.

«Jagub rohkem kui meie jõuame,» ütles ta pisut pikimoki. Kallutas pea viltu õlale ja sihtis mind kelmikalt läbi rippuva juuksekaulu, otsekui uurides, et kas tulin tõesti ainult appi? Püüdsin teha ükskõikset nägu. Aga küllap ta luges mu ebalevast ilmest ära viimase kui tunde-võnke. Pisut piinlik olukord — siin tehti ju tööd! Ent kord trotsiva hoiaku võtnud, jäin selle juurde. Peab pealetükkivaks — pidagu! Katsugu keegi väita, et segan — kui töö käib kahe käe asemel neljal! Ning näppisingi marju varsti vapramalt kui pärispuhastaja.

«Nii et sihite siis kunsti- või kirjanduseajaloo poole?» võtsin üles ennist katkenud jutu.

«Kust te sellele... Ons mul sihuke ajaloonägu?»

«Kunstiinimene, loogika ütleb.»

«Või kunsti! Issand, kui teaks, mis see kunst õieti on! Viieliõpetaja tampis nooti ja rütmi ja puhast tooni — kunstist mitte poolt sõnagi...»

«Mängite, ja endal läheb ja teistel teete südame soojaks, et kas hõiska või nuta — see ongi. Loete juturaamatut või vaatate mõnd pilti, tuleb kuskilt niisugune isemoodi tunne — see samuti...»

«Jah, et viska kõik muu, aja taga seda tunnet... Aga kuidas seda õppida? See on vist väga raske?»

«Paljud õpivad.»

«Kas teie läheksite õppima — kunsti?» vilksati mulle otsa vaadata, nagu oleks kuulnud naljatust.

«Mina? Mina olen töömees. Ehitaks ja teeks plaane, kui...»

«Hakkate toredaid maju ehitama, ei lähegi Tartusse.»

Mõõtsin teda põneva pilguga. Aga ta ei vastanud, tema silmad olid hoolikalt töö küljes. Neid tõstmata lisis ta vaikselt:

«Imelik, kuidas poistel kõik alati selge ja kindel on, kuidas nad teavad, mida tahavad, kuhu minna ja mis teha... Meie, tüdrukud — lihtsalt loll, miskit ei oska enesega peale hakata, muudkui vaata ja unista...»

«Unista, kuidas suureks prouaks saada!» torkasin, keelel sügelemas veel seegi, et mis talutütardel, kel isa rahakott toeks, viga vaadata. Kuid jätsin. Milleks norida!

«Minust prouat? Oh ei! Kui võtta kätte ja minna Kehtnasse — mis

sealt? Pärast tamba päevast päeva teistele seda sisse, kuidas lauda katta, süüa teha . . . Prr!»

Ametivennaks! muhelesin sisemiselt. Kah tore.

«Võib ju ka teisiti juhtuda,» ütlesin jahedalt.

«Juhtuda? Ikkagi juhuse peale loota . . . Aga mis te arvate, kas pilliga saab ära elada?» päris ta järsku säärase põnevusega, et unustas käed tegevusetult rüppe.

«Viiulist? Oleneb — kus ja kuidas.»

«Õde on Tallinnas. Tema abil konssi ja edasi . . . Kodus ei tohi sellest hingatagi.»

Minu lugupidamine temast tegi suure hüppe üles. Mõtlesin veidi, siis kinnitasin kui asja kõigiti läbikaalunud mees:

«Teadagi mitmeti riskantsem kui Kehtna.»

«Mis teha? Olen viiulisse nii rumalasti kiindunud, gümnaasiumiski läks selle tõttu nagu ta läks . . . Ja kui ollakse millessegi kiindunud, siis muudkui summdi pea ees sisse — olgu sügav või külm, mis sellest. Kas pole?»

Lugupidamine kippus tahtmatult üle minema austuseks. Ise missugune, ja räägib poiste sihiteadlikkusest . . . Uuris in ta käsi, pihta, tervet habrast olemust, uurisin imetlevate silmadega. Niisugune nääpsuke, ja — unistab muusiku elukutsest, enda elatamisest viiuliga. Peab olema julgust. Ning sedapuhku vastas ta minu vaatele vabalt, avalalt nagu kunagi inimene, kellel oma ideed häbeneda ei tarvitse, kes endamisi juba otsuse on langetanud.

«Siis muidugi . . . Siis on klaar,» pomisesin segaselt, endal nagu kahju sellest, et nõnda võidakse pillisse kiinduda. Miks kahju, seda ei osanud seletadagi.

«Kus ta klaar! Iseõppija, kas lasevad eksamitele? Ja eksamid ju — puhas õnneasi.»

See oli nüüd hoopis teine jutt, teise kõla ja kandevõimega. Inimene muretses tuleviku pärast, oma elumõtte ja eesmärgi pärast. Ainsa löögiga seadis ta end samasugusena ja samaväärsena minu kõrvale, minu, kes ma seni kõik ise olin saavutanud. Muidugi meeldis, üleearugi meeldis mulle selline vaatekoht ja ellusuhtumine.

«Peaaegu, et ühesugused hädavaresed mõlemad,» muhelesin.

«Issand, jah. Ka teil on ju eksamid ees!» murdus ta hääl kõrisevaks, kõrgeks ning ta naeris, nagu oleksime naljatanud.

Minu eksamid! Alles siin, praegu olin ma esmakordselt neist kõnelda sõandanud, oma äratundmisega sinnamaale jõudnud, et neist üldse rääkida. Ning alles siinsamas, Kupu aidamademeil tajusin õieti ka seda, et olen saamatu jõmpsikas, kui kohe, hommepäev eksamiteks valmistuma ei hakka. Mul on töökoht, teenin kena palka, oma toakene, on aega ja võimalusi, kuid venitan ja kõhklen . . . Kleenuke tüdruk aga ähvardab viiuli kaenlasse kahmata ning maailma minna, isatalu kura-dile saata, pillimänguga läbi lüüa, võib-olla kuulsakski saada . . .

Tõusin püsti, sirutasin end jõuliselt, rinna paisudes ja kontide rägisedes, ning kinnitasin kui töotust andes:

«Eksamid — need teen ära. Palju edaspidi vastu peab — eks näe . . .»

«Nonoh! Nii suur ja tugev mees.»

Tol hetkel tundsin end tõesti mehena, suurena ja tugevanagi tema kõrval. Aga taktitundeliselt ütlesin siiski:

«Kui õpitakse töö kõrvalt . . .»

«Mis sellest!» vilksas ta mulle niimoodi otsa vaadata, nagu oleks taht-

nud ütelda: ära karda, oleme ju kaks ühesugust, koos on hubasem ja kergem. Kuid ütles kuuldavalt: «Tööd tuleb igal pool teha. Muide, teie näite seda siingi võtvat kui ülitõsisist tööd,» venitas alahuule põlglikult pikaks.

«Olen harjunud kõike tõsiselt tegema, mis teen.»

«Päh! Kui teada tahate, see on — puhtalt karistus. Tulin luhast ära, ühe kirja järele. Nii memm sukkaski karistuseks kaela: korja, puhasta...»

«Noh, aitan ära kanda, saate rutem priiks.»

«Kah seadusemees! Palju targem oleks minema pühkida...»

«Kuhu?»

«Kas või järvele... Veidi ujuda ja... Nädal läbi rassitud, küür kohe kange.»

«Aga marjad?»

«Pärast...»

Meelitav küll, ent küsitav temp. Kui tullakse otsima — olgu teda või mind... Aga enne kui jõudsin suudki avada, varistas väike pihk marjad korvi tagasi, kõlas lühike, nõudev noh!, oli tusane puhastaja jalul ning lippas, ise mulle narritavat pilku heites, aida nurga taha.

Olin püüdnud tema vastas istudes hästi nähtavale seada omi uusi ilusaid poekingi, vahetevahel jala üle põlvegi heitnud. Nüüd, tema nõnda hoolimatult ära lipates näis mulle, et ta polnud neid märganudki. Selleeest oli ta märganud mind ennast! Kord ometi! Põrgusse kingad, tormasin sõjakalt mööda rohist rada nõlvakust alla, iseenese tallaplagin kõrvus... Ent sedapuhku ei ajanud mind jooksma väljanaermise hirm, ei kõrvetanud häbi. Jooksin hoopis teiste tunnetega...

Leidsin ta kõrkjapuhmast üksiku kivi otsast. Kükitas seal kui kajakas, seljast ärakistud kleit ümber piha. Tõmbas rindu peites end kõssi, keeras pea viltu õlale, kiikask mind linnu kombel, ühe silmaga juukse-tuka alt ja hüüdis väljakutsuvalt:

«Kas teeme... üle järve, mis?»

Hääles helises poisikeselikku trotsi ja ülemeelikust. Kui ta poleks seal kivil kõssitanud nii läbi-läbi tüdruku moodi, võinuks arvata, et mind aasibki nelja-viieteistkümnene poisiklutt. Aga ta ümar, sujuva kaarega puusajoon, mis kükkasendis eriti nähtavaks sai, ümber põlvede käsivarred, kitsad õlad, nokkiv-õrritav vaade — see kõik rääkis hoopis muust, naelutas mind juba kümmekond sammu eemal paigale. Riideteta tütarlapse keha pigem jahmatas kui ahvatles. (Omavahel öelda, olin tollal ainult korra näinud naise alasti keha, sedagi hämaras toas...) Ei suutnud hetkelt mõista, mis kiire tal oli kleidi maharebimisega või selle üle järve «tegemisega». Tammusin niiskel rohul jalalt jalale kui üllatatud hobune, püüdes nägu teha, et vaatan hoopis teisale, ehkki tege-likult ei saanud pilku lahti ta meelispruunilt kujult. Tõmbas hirmsa jõuga talle juurde astuma, puudutama ta õlgu, selga. Aga ühtlasi vabis-tas ka sisemine hirm ära rikküda, minema peletada midagi säärast, mis enam ial ei kordu. Olin oma nõutuses ühtaegu nii õnnelik kui õnnetu. Ootamatus teeb saamatuks. Ja arupidamiseks ei antud aega.

«Noh? Olete valmis?» nõuti kärsitult, seekord pilku tõstmata.

Ma ei olnud. Mitte sinnapoolegi.

«Ärge kohmerdage. Nii hakkab jahe.»

Mõistsin, et nõuti minultki riiete äraheitmist. Sõrmed rabistasid saa-

matult nõopide ja kingapaelte kallal. Kas pidin enesegi viimase hilbuni paljaks koorima nagu tema, või jätma trussikud jalga? Ebamugav oleks pärast töö juures küll... Kuid seal ta juba kamandaski:

«Mina lähen enne... Teie tulete siis, kui olen üleni vees... Ja teie ei tohi, ei tohi mitte segama tulla...»

Töötasin, töötasin koguni selja pöörata. Alati on kõige kergem töotusi anda, kui neid ei mõeldagi täita...

Ta sulpsas kivilt põlvkõrgusse vette ja hakkas kahlates, veepritsmeid vikerkaareks lüües sügavamale minema. Töötus ei takistanud mul põrmugi näha, kuidas ta vooljad lihased naha all pingusid, puusad tiirutavaid kaari joonistasid, vahakas juuksekuubar tuulevirus kähardus... Rohkem poleks mul midagi näha olnudki, kui ta ise, niueteeni vees, poleks poolpööret tehes uurivald selja taha vaadanud, et hüüda:

«Nüüd!» heitis end laatsatades vette.

Vaatamatagi jäi silma, et tal olid tillukesed, peaaegu poisilikud rinnakühmud ning kaenla all kerged, udejad, kuid juustest tumedamad karvatupsud. Sealsamas sulpsasin ka ise vette, tegin paar vägevast tõmmet ja olin ta kõrval. Viivukese rühkisime vastaskalda poole sõnatult nagu hasardis võistlejad.

«Kas ei ole meil tore vesi?»

«Üle prahi,» vastasin viisakalt, «nagu ujujadki.»

Ta ujus naise kohta tõesti rahulikult, ühtlaste, mõõdukate tõmmetega, ujus küllili ja rinnuli, pead püsti hoides, nii et juuksed jäid peaaegu kuivaks. Vähemagi uhkustamise- või edvistamisevarjundita hääles seletas ta:

«Maast-madalast, vennastega koos harjutud.»

Mõistsin. Mõistsin, kust pärines tütarlapse poisilik algatusvõime, julgus, häbenematus. Ning süda läks veejahedusest hoolimata soojaks: mind võeti omasena, vennavõrdsena. Usaldus tõstab enesetunnet, aga ka kohustab. Hoidusin ilusasti poole keha võrra tahapoole, nagu teine hani kiilrivis, kuid igaks juhuks lähedal ja abivalmis, ehkki taipasin selle tarbetust. Vaevata, nagu veeloom, jõudis ta vastaskalda kõrkjapiirdeni, lasi seal korraks jalad põhja, ning kaelani vees, hüüdis reipalt:

«Üks, kaks, ja — tagasi!»

Ning juba ta läkski — sujuvalt, kergelt ludistav part.

Järv ei olnud küll lai — vaevalt paarsada meetrit —, ent ometi kiikasin murelikult kodukalda poole. Hullus: ühe hooga — puhkamata! Milleks säärane temp? Et uhkeldada oma järvega, võimetega, kiusata? Mina polnud sugugi nii kindel, mu ujumispraktika mitte eriti suur. Üsna jõude säästes, kiirustamata järgnesin talle kiiluvees, ise vist küll salamisid oodates hüüatust või märguannet väsimusest, vahest koguni võimalust toetades ulatada käsi ta rinnalehe alla, tunda peopesal ta südamelööke, lihaste tõblemist, jah, haarata madalas vees ta sülle kui laps ja asetada kaldal kivi kõrvale maha... Rumalad, erutavad kujutlused, kuid viljatud kui tuumata pähkliid puus. Leiad, pured katki ja viskad ära. Pettununa või peaaegu petetuna tundsin end tol hetkel, kui ta üle öla tagasi vaadates jälle käsutas:

«Nüüd jääte vette, kuni mul riided seljas.»

Vastasin lahtise peotäie veepritsmetega, mis käis üle ta pea, särahtas hetkeks seal värvihelgid. Kuid sain kohe sähmaka vastu, nii et tuiskas. Tema positsioon oli parem: jalad põhjas, kühveldas ta mulle kahe käega vett näkku, Kaitseks sukeldusin, sirutades käed haarama teda vee alt.

Kuid taandumiseks valmis, oli ta ainsa tõukega veest väljas ja kadus kõrkjasse.

Tegin paar tiiru krooli, nagu auringi, siis astusin kaldale. Narr tundus vallatleva tüdruku käske täht-tähelt võtta. Vähemalt veidi kiusata tohib ikka. Aga riided olid kivilt ära, omanikust mitte jälgegi. Pentsik näis alasti kaldal seista, sama pentsik teda otsima tõtata. Kuivatasin end veidi päikeses, tõmbasin riided selga. Oma kenad kingad aga võtsin näppu, et neid märjas roostikus mitte trotsida. Mõned kõrkja- ning rootukad läbi vaadanud, huikasin tasahiljukesi. Vastati kohe — pajupõõsastest, kõrgemal kaldarinnakul. Kleit ümber põlvede, istus ta päikesepaistel, tervitades mind juba eemalt aasiva päritlusega, et kas olen ainult maal nii orienteerumisvõimetu või ka linnas.

Laskusin ta kõrvale.

«Kes vilgas kui sisalik on, kaob näpu vahelt ka ära.»

«Mis siin kaduda, pidi ju kuskil riietuma.»

«Kui segasin, siis vabandan.»

«Teie . . . on ka teisi silmi . . .»

Ah nii! Preili kartis siis nägijaid. Aga paljalt üheskoos ujuda ei kartnud? Põgus pilk teatas, et ollakse endassetõmbunud, sorgitakse kõrkjaga mätast. Mis siis ikka!

Nöörides kingi jalga, keerutasin ja kergitasin neid meelega kauem kui vaja, oodates, et poetatakse sõnakene nende kiituseks või meenutatakse kuidagi mu toonaseid hirmsaid kummitaldu. Ei lausunud sõnagi, keerati end kummuli rohule. Uhke oma valitud jalanõudele ja uudishimulik, alustasin ise:

«Priima kingad, mis? Mitte mingid loivad nagu siis . . .»

«Ah kingad? Inimene — seal oli muudki vaadata!»

«Nii et ei näinud?»

«Häbematu! Peol poiste kingi vahtida . . .»

See asi oli siis korras. Või salgas maha? Kuidas ta muidu kohe taipas. Vaikib peenetundeliselt . . . Et näidata end seisukorrrast täiesti üle olevat, pörutasin taldadega vastu maad:

«Kombes kui üks mees!» Ja sirutasin end tema kõrvale.

«Mees . . .» tegi kõrkjas õhus suure kaare.

«Meistri sõnad. Ütleb alati nõnda, kui millegagi valmis.»

«Teeb teiega nalja!»

Kõrkjatüügas leidis mu kõrvataguse ja torkas.

«Parm, näh!» rahmasin teeseldes käega.

«Maal on, jah, raske . . . Parmud ja sääsed ja järved ja . . .»

«Ja näkid ja viulineitsid ja . . .» torkasin vahele.

«Kes teile põrmugi korda ei lähe. Teil on ainult kingad . . .»

«Ja teil . . .» Tahtsin kuidagi iseloomustada ta haaravat kõnnakut, aga jäin sõnadega jänni. Ei osanud ütelda.

«Noh, mis?» kraapsas kõrkjas uuesti mu kaela, torkaja ise aga tõmbus järsult eemale.

«Olen ma's murdja?» tõusin kätele.

«Murdja, hirmus murdja ikka!» naersid valged hambad säravalt vastu.

Haarasin kõrkjast kinni. See katkes. Sain pihku käe, mis oli väike ja kitsas, aga küllalt tugev, et väänata end kohe lahti. Manasin kiskja näo ette ning talle silma sisse vahtides mõrisesin:

«Ja kui nüüd murdja murrabki . . .»

«Kuss, kuss, küülikukene! Kiisul on hambad!»

Selles ma ei kahelnudki. Aga ka minu hambad kihelesid. Kuid kas võis käele lubada seda, mida tegi silm? Rinnutasin põnevuses ta kõrval, korraga tumm kui kala, käed-jalad tina täis. Ju ta seda märkas.

«Head und!» krapsas püsti.

Vaistuliselt, enesele täiesti aru andmata, mis teen, klammerdus mu töökäsi ümber pahkluu. Ta kukkus mulle sülle, hetkeks. Otse minu silmade kohal särasid kelmikad linaõiesilmad. Kuidas see juhtus, ei tea, aga korraks puudutasid mu huuled teisi, niiskeid ja tuksatavaid. Siis laksatas kõrv lukku. Nägin läbi põõsaste ta väljahtavaid sääri...

Ma peaaegu et nuuksatasin — muidugi mitte valust. Võib-olla Tšaikovski romansi küünistavad helid...

Järgmisel päeval pilvitas. Kauged kõminad töötasid äikesevihma, aga päralt see ei jõudnud. Keskhommiku- ja lõunakutse tõi perenaine ise. Kuidas ma ka silmi lahti ei hoidnud — tema oli Kupult otsekui kadunud.

Aga lõunatunnil, kui lipsasin aeda, leidsin marjapuhastaja taas aidamademeil, töösse nii süvenenud, nagu poleks ta sealt jalgagi tõstnud. Ei võtnud vaevaks kulmugi kergitada, kui ma äkki nurga tagant välja astudes käe korvi sirutasin. Üksnes torutas kergelt huuli, nagu oleks imestava «oo» tahtnud kuuldavale tuua, siis aga kohe ümber mõtelnud. Töötasime mõni aeg sõnatult, teineteist kas pisut võõristades või peljates, tema pilk kõrvalpööramatult enda sõrmedel, minu oma aeg-ajalt teda komplemas.

«Haute ka äikest või? Ma lähen siis ära,» ütlesin viimaks.

Huuled liigahtasid korraks, aga vastust ei kuulnud.

«Olete pahane?»

«Ah, teie ei saa millestki aru! Mina tahan, et minuga ilusasti ollakse, mind austatakse ja...»

«Armastatakse... Hellalt ja meeletult!» pistsin lõõpimisi vahele eitea-kust pähekaranud banaalsuse.

«Loll!» lendasid marjad pihust mulle vastu silmi. Ainsa sööstiga oli ta jalul, kadus aita. Uks paukus tagantkäät kinni. Töötasin paar minutit üksi, ootuses, et ilmutakse välja, antakse võimalus selgitamiseks, tagasi-võtmiseks. Pikapeale sügenes südamesse hirm, et olin vist toime tulnud rumalusega, mida ei andestata. Piineldes näksasin hammastega huuli. Milleks küll oli mul vaja seda öelda? Kihklesin ja kõhklesin, kas minna talle järele. Oleks tobedus üritadagi, kui ta ukse sulges. Katseks tõukas. See vajus lahti. Kui silmad videvas ruumis seletama hakkasid, nägin teda samas ukse kõrval voodis kummuli, pea sügavalt patja surutud. Kikivarvul, nagu haigele lähenedes, astusin voodi juurde, kummardusin ta kõrva kohale ja enam hingasin kui sosistasin otse lokiidesse:

«Andke andeks, armas, ma ei tahtnud teid solvata...»

Ootasin hoopigi rindu või näkku, peletavat sõna. Ent selle asemel tundsin, kuidas soe käsivars kaelale pandi.

«Keegi ei ole nõnda ütelnud... See on nii imelik...»

Kergitasin hellalt ta pea padjalt, pöörasin näo enda poole:

«Sina, armas!» sosistasin uuesti.

Ja siis nägin: ta silmad ei olnudki nutumärjad, neis viskles kummaline sulav helk.

«Moll!» hingas ta mulle näkku.

«Sol, sol-bemoll,» hingeldasin vastu. See oli noodist, teadsin. Aga mida tähendas, ei mäletanud.

«Sina, sina — Moll!» sakutas ta mind õrnalt.

Haarasin kahe käega ta järele.

Sellest sai suudlus, mille kestel olin endale märkamatuks vajunud põlvili põrandale, rind vastu tema hõõguvat rinda, õlad minu embuses.

Vaikse lumm lõpetas tööpoisi räme hüüd õuest:

«Õpetaja, meister tuli!»

See oli kutse, see oli käsk. Kohusetunne kihutas kui signaal sõdurit rivisse. Tahtsin tõusta, joosta.

«Mängime, et meid ei ole... Meie ei kuule!» habises ta, hellalt mind tagasi hoides.

«Mind otsitakse!»

«Ära kuule, ära!» sasis ta mu juukseid, huul nutuvõrul.

Raputasin tummalt pead, ajasin end kohmetult püsti.

«Ära...» sähvatas mulle vastu terav pilk.

«Pean...»

Ma tõesti pidin — kui ei tahtnud end naeruväärseks teha, oma õpetajakohta mängu panna. Pidin. Sest poisid võisid väga hästi märganud olla, kuhu ma kadusin. Puudutasin kergelt ta pehmet palet ja hüppasin hämarast heledasse päikesse.

Hüppasin päikesepaistesse, kuid — kukkusin ülepeakaela külma, tarretust uhkavasse sügavikku.

Säärastel kärsemishetkedel on meeled haiglaselt hellad. Võidakse tunda seda, mida pole olemaski, kuulda, mida pole eales öeldud, nähagi, mida näha ei saa. Ei suuda tõendada, et mulle aidast midagi järele hüüti: olin ähmil ja segane. Kuid millegipärast jäi kõrvu kumisema põlastusest õhkuv sõna: «Käsuhan!» Võib-olla tähistati sellega minu käitumist ainult mõttes, hoiti hetk keeleotsal ning heideti siis enesest nagu tubakaviha, üldse häält tegemata, võib-olla... Ta viimane pilk igatahes sähvatas vahedalt kui pussiots. Kes teab? Aimasin ihmjalt, et oma kuulekusega solvasin teda, avasin haigutava hundiaugu seal, kus hetk tagasi hõljus elevil lembemeleolu. Taoliselegi arusaamisele jõudsin vast kuuldes, kuidas uks mu järel kinni pörutati. Seesama uks, mis alles vaevalt mu ees oli avanenud, millest sisseastumine tundus enesele julgustükina...

Süüdistasin enneaegselt saabunud meistrit, manasin poisse — mõttes, teadagi — ja enda rumalat kohusetunnet. Püüdsin leida selgitussõnu, valmistusin anuma mõistmist. Käisin hilisõhtul aida ukse taga koputama, rääkisin seal poolsosinal pikad jutud maha, kuid miski ei muutnud asja. On südameid, mis kord solvumisroostet peale võttes kattuvad aina tiheneva sööbevaibaga. Nagu mõned terasesordid.

Ta ei näidanud end kuskil ka järgmisel, lahkumispäeval — ehkki meeletult otsisin kohtumisvõimalusi, otse häbematult läbi lonkides talu viimased kui nurgatagused ja teerajad, aia ning järvekaldagi. Huvasti-jätul kehtis perenaine õlgu, et keda's enam, polegi teisi majalisi — puha luhas.

Luhas, luhta läinud oli kõik. Jäänud paljas närv rahutus.

Sol-bemoll, teadsin nüüd, pole ainult noot. See on helistik. Kurvaõitu, nukrate meloodiate helistik. Või eksisin ma? Noodis tähendas märgike meeoleolu muutust. Kas ka elus? Võib-olla tema...

Autokastis väravast välja sõites igatahes valdas mind tunne, et lähen siit ära hoopis teisena kui tulin. Oli see võidetud ujedus või vastärga-

nud, kuid löödud mehelikkus, mida leinasin? Või vaevlesin hoopis enese-teostamise palavikus? Kes teab. Oleks ehk liiga julge, ennatu kinnitada, et kihutasin sealt minema täis otsustavust tagasi tulla ja võita. Nii mehised tolles eas ei olda — kui üldse kunagi ollakse. Inimene kõhkleb, aimleb ja piinleb. Alles tagantjärele selgus, et võib-olla poleks tollest löödud poisist saanud ei eksternina eksamite sooritajat ega Koplisse astujat — kui ta poleks kohanud teda, Sol-bemolliks nimetatut . . .»

Vihtra lasi keelele piisa konjakit ja niisutas siis kohvilonksuga suud. Vaikides jälgisid teised ta eeskuju.

Nendepoolne vaguniots näis hetkel hõredana. Teises käratses paar laudkonda sõjaväelasi parajasti sedavõrra, et üksiku jutustaja hääل sulas sellesse kui orkestrisaatesse.

Teades mõndagi Vihtra nooruspäevadest, püüdis õpetaja Herk algul mõistatada, missugusest naisest on jutt, kas ta seda tunneb. Kuid jättis selle jahi varsti. Võidi tõesti rääkida ei-tea-kellest. Oli talle eneselegi ju kunagi nipsakalt visatud, kui toonitas, et enne õpingud, siis perekond: ajagu mehed tarkust taga, kui see neile löbu teeb, naise asi on elada. Missuguste näojoontega, kes too halvustaja just oli, seda ei suutnud ta kuidagi kätte saada suurest muljetekartoteegist, mis ta kirju naistuttavate pere sinna oli jätnud. Sõna «elada» kõlab naise kui eluandja suus ju nii ehtsalt ja loomulikult. Teisiti ta tunda ei saagi. Teisiti väljendujad — need on kas juba võitluse minetanud muuseumiesemed või erandlikud gümnaasiumiplikad, keda juhtub rohkem kiusama mõni kunstiala kui eros. Huvitav, kas Vihtra viiulineitsist sai muusikus, mõne tegelinski musitseeriv prouake — nagu neid leidub — või paljalt armuke, olgu siis rahamehele, olgu endasugusele tuuletallajale. Ligi-kaudu seesugune on säärase naiste saatus — enamuses. Üksnes väga tugevad löövad läbi, teevad iseseisvalt end tuntuks, kuulsaks. Kuid hetkel ei meenunud talle ühtki umbes selleealist väljapaistvat naisviuldajat. Tähendab . . . Et Vihtral temaga ei õnnestunud — kui ta üldse endast rääkis —, tõendas asjaolu, et ehitaja elas nagu ta elas. Kord räägiti ühest töökaaslasest. Hiljem teati seegi taas kadunud olevat. Eks üksildusenukrus sunnigi Vihtrat nii tundeliselt nuuskima nooruse tuleasemeil, olgu või teiste omadel. See annab tooni, arusaadav. Sest muidu üldiselt kaine ja asjalik Vihtra, jaa . . . Juhtub nooruses meeletuid kiindumisi, on vahekordi, mida ei suudeta unustada, mille kaja veetakse endaga kaua kaasa . . . Kujutas äkki vana Vihtra endast üht säärast erandit, möödunud aegade hale-armast rüütlit?

«Kuule,» tõstis ta järsku silmad, «räägitakse, nagu ei oleks Kolumbus sellepärast Ameerikat leidnudki ja sattunud saartele, et pannud kursi nõrsirgelt maha?»

«Aga ta aimas õieti. Tegi seda, mis pidi tegema. Igaüks käib oma unistuste jälil — olgu need või petlikud virvatuled.»

«Jah, igaüks ajab oma tähte, oma õnne taga,» kiskus ajakirjanik taas nagu kimbatuses juuksepuhmast. «Ainult meiesugune laulab üldisest, kõigile . . . Anna aga igaühele tema täht kätte, siis nohisevad kõik jälle omaette, üksikult . . . Kurat küll seda värki!»

Läbi vaguni läks taarudes neli ühesugust sassis peadega, kitsastes pükstes, lapsenägudega poissi. Üks neist löi käe teisele ümber puusa. Teine hõikas heledalt vastu:

«Pet, ära valenuppu katsu!»

Esimene vastas lõõgivalmilt:

«Oota, küll õige jaoks ka aeg tuleb...»

Alles nüüd said mehed aru, et oli tegemist poiste-tüdrukute segakambaga. Kuid juba langes üks nende taga lartsatades kinni...

Vehkides end kui pahane Zeus suitsupilvest välja ning saades taas nähtavaks, alustas Vihtra retooriliselt:

«Teil on nüüd õigus küsida, et milleks naiivsed lood poisipõlvest, mida on igaüheda juhtunud, kuid millest ei jää järele niigipalju kui talvistest hangedest? Näiliselt. Tegelikult ei pea analoogia paika. Seepärast esitaksingi vastuküsimuse: kui iga kuumutamine muudab metalli, kas elamustelöösas ei muutu inimese hoiakud, suhtumised, kandejõud! Väliselt jääme küll otsekui samaks, alateadvusse setib aga igast, isegi igast tühisemast nooruspäevade elamusest midagi, mis pidevalt edasi mõjudes meid vormib ja teisendab, juhtmotiivina kaasa heliseb kõiges, mis teeme või tegemata jätame, on tegelikult selleks, millest varieerudes saab muusikateos — nii- või teistsugune saatusekäik — elu.

Küpsumisjärgus nooruk on hästi vormitav vaha. Temast võib saada aususe apostel, tugev teoinimene või ka tühine luru, aatleja või kaabakas, petis, pilaja, koguni närune alfons — kõik olenevalt sellest, kuidas teda kuumutatakse ja maha jahutatakse. On mitmeid terasesorte ja hulk töötlemismenetlusi. Lindude, aga ka loomade juures räägitakse vermismisnähtusest. Midagi taolist — kaudselt ja väga omamoodi vastuoludesseostes — näib toimuvat ka inimesega. Suhtlemine teise sugupoolega jätab igasse indiviidi jäljed, mis toovad iseloomus esile erijooned — hinnatagu neid kuidas tahes.

Ena oli mul tasane, leplik inimene. Õpetas kuuletuma endast ülemaile, alistuma käsule. Isalt pärisin peale tööka vaimu ehk ka kübekese auahnust — seda meistrimehe väikest, ei-kuhugi-viivat püüet olla kiidetud. Muud ta mulle anda ei suutnudki, sest ta suri juba tol aastal, kui olin agulitiseri juures. Ena vaimse pärandi baas aitas ehk sellipaberiteni. Aga edasi — mis pidi minust saama, kuhu pidin silmad seadma? Perekonnatava kohaselt tislert, rohkem midagi. Ja kui pärin aus olla, siis ega tööstuskooli lõpetamise järel söandanud teadlikult küpsustunnistuse peale rihtida. See oli pigem lapse unistus kui mehe sihiseadmine. Alles Sol-bemolli ees kiitlemine tegi unistusest plaani. Kurat võtaks, sa teed selle tembu teoks. Millega tüdruk hakkama sai, sellega tuled sina ammuigi toime. Sealtpaale ei olnud taganemist. Nimmelt iseene ees. Temaga samaväärseks saada tähendas ülikoolini jõuda. Kohe tolsamal suvel panin endale taosed kaela: sikuta, kuni jõud võtab. Uhkustades teatasin tallegi, et õpingud arenevad hästi, pärides, kuhu on kaldunud lõplikult tema huvid, mis ta teeb.

Aga vastust ei saanud...

Jonnib, mõtlesin. Jonnigu, küll ma veel näitan!

Sügisel tuli munder selga tõmmata. Sõjavägi ei ole isiklike huvide hellitamiseks, mõistsin ja lõin hoolega püsti-pikali, vasem-parem mahvi kaasa. Esialgu oleks nagu kõik isiklik inimesest välja roogitud. Aga kui pärast riviõppust meistrimehena üle viidi sidepataljoni töökotta, leidisin õppimise kroonuleival isegi väga soodsa olevat. Hankisin load ja

panin end kolledžis kirja. Kevadel sain mõnede eksamitega maha. Järgmisel talvel õiendasin ülejäänud ning nõnda lõin varsti pärast sõjaväe-teenistuse lõpetamist taskusse ka küpsustunnistuse. «Varsti pärast» oli paremgi kui enne sundaja teenimist, sest nõnda pääses lipnikukursus-
test Tondil.

Hakkab kord vedama, läheb edasi kui leprese reega. Töökoja juhataja, aastates veltu, kuuldes minu muredest eksamitega, oskas asjad nõnda seada, et samal päeval, kui kasarmust välja kõndisin, oodati mind töös-
tuskoolis. Meistriabiks nagu enne Viljandis. Tee tööd ja ela, kindla kutse- ja keskhariidusega noormees! Kaasvabanejad kadestasidki: ei sellel pole muud muret kui proua koju tuua . . .

Proua! Kust ja keda, kui mu Sol-bemoll endast ka teise ja kolmanda kirja peale mingit elumärki ei andnud? Tundsin end sellisest hoolima-
tusest päris solvatuna. Vaevalt ma tollal teda kosima oleksin tõtanud. Pealegi, milleks naisevõtt, kui ees seisid uued katsumused eksamitega. Tehnikaülikool. Äratõugatus kiusas. Juba mundrikandjana sõbrustasin kohvikuettekandjaga, kellele meeldis sile noormees. Kuid ta tundus la-
basena. Esimesel sobival juhusel jätsin ta teistele. Seejärel tutvusin tantsul noore lesega, kellel oli pehme, lopsakas ihu ja Lillekülas maja-
onn. Taipasin ahvatlusi ja lõkse, mida üles seati. Ei olnud enam poisike. Mängukaru enesest teha ei lasknud — läksin taas oma teed . . . Vähe-
pakkuvad vahepalad, ei tasu leina, ütlesin enesele. Võib-olla ütlesin ka sellepärast, et mind ikka ja jälle torkas Sol-bemollist südamesse jäänud okas. Raske väita, et oleksin olnud temasse meeletult armunud, et ei möödunud päevagi temale mõtlemata. Möödu! Vahel arvasin ta unusta-
nudki olevat. Ent kerkinud korra silme ette, jäi sinna taas hõljuma kui nägemus, millest lahti ei saa . . .

Teatasin talle kirjakesega, et olen pealinnas ametis, õpin, andsin aad-
ressi, telefoninumbri — kõik vajaliku, nagu ikka inimesele, kes satub päevaks-paariks Tallinna, kel pole aega raisata otsimistele. Kirja suu-
nasin taas kodutallu, Kupule.

Vastust ei saanud. Külla mulle ei tulnud.

Tusatujuõhtutel jõlkusin vahel narrilasena tänavail, silmad pärani, lootes juhusliku kohtamise imet. Kuid ime jäi sündimata. Linnaga har-
junud ning julgust kogunud, tegin otsimiskäigu konservatooriumi. Naer-
ratati viisakalt: säärast preilit ei olevat neil nimekirjadeski.

Jäi veel võimalus õe kaudu järele kuulata. Ent kuidas leida toda õde? Teadmata olid nii õe mehenimi kui elukutse! Tammusin võõras linnas ringi nagu metsa eksinu.

Katseks Tartu ülikooli läkitatud kiri tuli tagasi ametliku märkusega: tundmatu. Kehtnast samuti.

Jäljed lõplikult käest kaotanud koera tunne. Koera, kellel muud üle ei jää kui koon kuu poole tõsta ja uluda. Ent noorus naljalt ei ulu, ta elujõud otsib tegevust, mis vaibutaks noru. Mulle sai selleks enesest-
mõistetavalt ülikool uute haaravate distsipliinide ja tulevikuväljavaa-
detega. Kaks aastat on pikk aeg. Püüdsin end mõttes valmis panna sel-
leksi, et kohtan teda äkki mehe käevangus või lapsega. Kõike võib juh-
tuda. Surusin painavad kujutlused maha ja murdsin edasi — diplomi poole. Higi ja vaevaga, väikese rahuldusetundega kordaminekute puhul. Neidki kogunes ajapikku. Esimene kursus jäi seljataha . . .

Võite küsida, miks ma isakodust sõnaselgelt järele ei pärinud, et kus ja kuidas. Seda kavandasin aeg-ajalt isegi. Kuid ikka pidin õlgu kehi-
tades loobuma. Mis alusel, mis õigusega? Kirjast võidakse kohapeal pila

teha. Lähen ise — koerad kallale võtatada kui linnavurlele, kes kipub vägisi võõrasse eluringi. Tema ju selliseks sammuks mingit alust polnud andnud. Vastupidi: ta võis oma käitumist tõlgitseda naljatuseks, ajaviitetembuks, millest rumal poiss ei-tea-mis järeldusi kipub tegema. Rumal aga, eriti tema silmis, ei tahtnud ma hoopiski olla...

Nii veeresid päevad.

Ühel juhuslikul olemisel kursusekaaslastega märkasid «Du Nordi» saalis tema null-null-täpsusega agronoomist venda kaitseliiduohvitseri mundris. Istus naabruses teise omasuguse ja kahe daami seltsis. Sõduriharjumused alles kontides, olin kaunis arg ohvitseriga juttu tegema. Kuid tõmbasin end hästi trammii, esitlesin kombekalt ja tõin siiski kuuldavale küsimuse ta õe kohta. Tegin seda hetkel, mil härra, tantsitatava daami kohale saatnud, valmistus istuma. Vastuseks sain laia irvituse, et ta olevat propagandapealik, aga mitte informatsiooniametnik või oma ödede tutvustamiskontori pidaja... Noorema, tahtsin kuivast kurgust juurde pigistada. Kuid mulle pöurutati peale: olgu härra üliõpilane džentelmen ja ärgu tülitagu laudkonda...

Jalust kange, näost kaame, tegin rivipärase täispöörde. Ja pöörasin sellega ühtlasi otsekui selja ka kiusavatele mälestustele. Vist adusin tol õhtul esmakordselt midagi tõsisemat noist nähtamatuist seintest meie vahel, mis talle ehk koguni veidraks tegid mõtte laskuda kirjavahetusse ühe tööpoisiga. Töölisega, kes ta isatalu õues juhuslikult parandas masinat ning kelle ta, samuti täiesti juhuslikult — igavusest või vallatusest aetuna — võttis ühekordseks kaaslaseks üle järve ujumisel. Mis pretensioone tutvuse jätkamiseks, mis õigusi unistamiseks võis anda säärane juhuslikkus, kui üle järve oli ujutud ehk kümnete külalistega?

Võtsin tol õhtul esmakordselt kilgi, päris korraliku kilgi pähe ning tegin otsuseks: jätta, unustada. Igati ja täielikult.

Kas ja kuidas ma seda otsust täitsin, ärgem rutakem fikseerima. Muutumised meis enestes ning meie ümber toimuvad vahetpidamata. Veendumusest, mis postuleeritakse printsipiiks, saab kergesti iseenele vastand, selle hävitustegur. Sest ta jääb aina muutuvale tegelikkusele jalgu.

Õuna lõhn on hõrgutavam kui õun ise. Ometi ei lepi me lõhnaga, vaid haarame vilja järele. Olin juba eas, kus paljad unistused nii-öelda kõhtu ei täida. Ja pole uudiseks ütelda, et pettumuste vaevadest pääsemiseks tormab inimene kiskja aplusega uusi elamusi jahtima. Ka mina tormasin. Mida pidin ma veel ootama?

Noorima õppejõuna, nähtavasti üliõpilasena pealegi, sain koolis varsti naispere huviobjektiks. Eriti säravi silmi ulatas mulle alati palgalehe väike tõmmu, kollaseid pluuse ja kleite armastav neiu kantseleist. Ta silmade kallitlev mäng algul riivas mind, hiljem hakkas ärritama. Ühel järjekordsel palgapäeval kutsusin ta õhtust sööma ja juhtisin jutud sinnapoole. Tunnistas enesel olevat olnud noormehe, kellega tehtud plaane. Aga minu ilmumine paisanud kõik segi, ma olevat talle saatuseks, kiusatuseks...

«Kiusatus on rõõmu läte,» vastasin inglaste vanasõnaga julgelt ja palusin ta endale külla.

Seda kõike peeti väga algupäraseks. Mina naersin — endamisi.

«Kuidas me teineteisega sobime!» hüüatati hommikul paljutähendava otsekohesusega.

«Abiellute ja — unustate varsti...»

«Ta lööb mu maha, kui kuuleb.»

Kas ei kuulnud või polnudki lööjat, pagan teab. Kuid meie ihalusmäng oli peagi sealmail, et mind seati valiku ette: kas teatavad kulud, perekonnaseisuaamet või — otsitakse abi nöörist. See oli nii asjalik jutt, et palusin õppemaksu pikendust ja maksin — tüdrukule... Maksin otsusega silmapilk sellest sadamast välja klaarida, sest tundsin end kuidagi rüvetatuna, vahelevõetud tolana. Tema aga, vastupidi, tuli mõni aeg hiljem ise, õnnelikuna, et kõik taas korras, sulav ja liibuv, ütles:

«Poisu, osta mulle üks ahvijakk. Nii šikk ja moodne.»

«Sul omal ostja.»

«Aga mõtle, kuidas ma kannatasin... Mis see sul ära ei oleks...»

«Kannatus kaunistavat hinge.»

«Mul on ju nii väike palk...»

«Ja mina olen vaene tudeng.»

«Sa ei armasta mind. Solgutad niisama.»

«Armastust raha eest — kelleks sa enese teed?»

Hüsteeriline naer ja punnitatud pisar. Uks löödi kinni.

«See häbematus läheb arvesse, seda ei kingita...»

Ega kingitudki. Mõni päev hiljem märkasin, kuidas õpetajad omavahel sosistades mulle veidraid pilke heitsid ja vastu tulles teisale vaatama kippusid, mind otsekui vältides. Jätkasin õlgu kehitades tööd. Ent niipea kui tervitustele vastaminegi neile raskeks läks, tegin meistri, oma otsese ülemusega, juttu. See oli rahulik vana mees, tubli perekonnaisa.

«Hea, et sa ise... Räägi, mis sul õieti juhtus,» silmitseti mind isalikult. «Pead teadma, mis õppejõule sünnis, mis mitte.»

«Teangi. Aga tõesti...»

«Hm, kudrutavad, et Vihtra jäänud ühe plikaga Kadrioru põõsas politseile pihku, tassitud jaoskonda.»

«Kadriorgu pole ma tüdrukuga jalgagi tõstnud. See on vale!»

Ta uuris mind väga tõsiselt. Nähtavasti mõistis mu kitsikust, hinge-häda. Ja jäi rahule.

«Kuulasin järele. Õige — mingit protokollit ei ole. Kes ja milleks seda kokku keerutab? Asi läheb õppenõukogusse. Oleks väärt teada...»

Ma ei suutnud teatavaks teha, kes — ehkki nüüd juba aimasin, kust tuuled puhuvad.

«Mõni kade eit äkki?»

«Võib-olla,» hammustasin huulde.

Ootasin tüdrukut koduteel, astusin juurde ja teatasin lühidalt: kui ta oma lori tühjaks ei tunnista, annan ta politsei kätte. Teab väga hästi, mille eest.

«Sinu rahad, istume koos!» kähvati jahedalt vastu.

«Väljapressija!» hüüdsin. «Sul... Tolle rahaga ostsid sa jaki!» silmasin ta seljas vastset riietuseset.

«Näe kui nupukas poisu!»

«Palun mind rahule jätta. Igati.»

«Olge heaks, läksitegi juba igavaks, härrakene...»

Õppenõukogus tuli paar piinlikku hetke üle elada. Ometi lahenes kõik minu kasuks, nagu pidigi — jutu lendulaskja tehti kindlaks. Ja küllap mõisteti põhjustki. Ainult kantseleis ei võetud mind enam kui ilmuvust, lasti oodata, ignoreeriti, tehti nägu, et mis parata, tuleb ka seesugustega õiendada.

Mehed muhelesid, ei võtnud tõsiselt ta kinnitust, et kuulnud minu lugu väljastpoolt. Mina mitte. Mõistsin, et rutates suust loõutama

N. Guli

Pallimängijad (Õli) 1968

mälestuste kibedust olin... Nojah, tuli taas endassetõmbunult aru pidada kahe naise nii erineva käitumise ning mõju üle.»

Vambitüüp, nentis endamisi Herk. Raha väljapressimine või laimumasina käikulaskmine — säärase lihtsamat laadi võtted. Tavaliselt sihitakse prouatiitlile. Nagu too noor daamgi kuulsast nais korporatsioonist, kes pähe võttis kindlustada endale varakult positsioon õpetajaproua Herkina. Juba siis, kui mees läks viimasele kursusele... Sel otstarbel lavastati terve külastussteen südamliku vastuvõtu, kaelatikkulemise ja suudlemisega, millele sõbrannad «täiesti juhuslikult» peale sattusid ja muidugi lõpetasid õrnutsemise kombekohaselt kõlavate õnnitlustega... Poleks põrmugi hõlpus olnud noist võrkudest lahti rabelda — usaldusväärseid andmeid saamata daami kestva intiimvahekorra kohta hoopis teise mehe, pangaametnikuga... Proua Herk oleks võinud kergesti tekkida enne ülikooli lõpetamist, kui mitte toosama solvunud pangamees poleks saatnud volinikke küsima, kas vahekorrad klaaritakse rapiiride või püstolitega, sest tema kui häid akadeemilisi kombeid austav mees ei suutvat taluda Herki kombetut, teda ja tema tulevast naeruvääristavat teguviisi, nõudvat hüvitust.

Herki volinikud said korralduse teatada: hüvitus loetakse antuks ausõnal kinnitamisega, et daami vastu vähematki huvi ei tunta, et too ise instseneeris vahejuhtumi, millest nähakse end solvatuna just siitpoolt.

Muidugi ei pakkunud paljasõnaline seletus teisele rahuldust.

Volinikud tulid ja läksid.

Kaks sama korp'i meest valmistusid duelliks.

Alles «vanamees» sai kitsamas õllelauas asjad sinnamaale, et tühjast tõstetud vaenukirves maha maeti ja käed ulatati. Kuid lavastuse instseneerinud daam — kus Ameerika või Austraalia põhjas ta praegu ka ei õilmitse! — pole iial andestanud õpetajaproua tiitlist ilmajäämist. Päris kindlasti mitte, sest tema sapipritsmed jälgisid Herki aastaid kodumaal, ning nagu alles hiljaaegu teatati, on prouakene paguluses välja lasknud pamflettromaani «punasest pastoriga», endisest korporandist ja lakkekrantsist, kes end kommunistidele mahamüünuna kirikukantsli ja talaari varjus sahkerdavat ausaid eestlasi Siberisse...

Jaa-jaa, seda sorti naised ei unusta ega andesta. Nad on kui Jehoova viha, mis januneb kättemaksu kolmandast ja neljandast põlvest saadik. Ime, et ta mere tagant pole saatnud kaebekirju! Või ongi, ega seda ju keegi kuulutama tule...

Vihtra väike kantsleirott — kergesti loobus see saagist! leidis Herk. Ning lahti raputanud end oma mineviku taagast, küsis aasivalt:

«Ja see sinu kaunitar, kas ta sulle jumalakeeli ei kinnitanudki, et poleks seda mitte teinud, kui ta sõbral poleks nii väga-väga raha vaja olnud?»

«Ei, seda ta tõesti ei teinud. Siis ma vist oleksin andnudki...»

Mõlemad kuulajad naeratasid. Ajakirjanik, kel isiklikud kogemused puudusid, raputas pead, et kas tõesti tollal nõnda talitati, leidus see-suguseid naisi?

«Arvate, et praegu ei leidu? Naiiv! Väline kord ei muuda inimese loomust. Patu maitse on alati magus,» kinnitas õpetaja ja kergitas kallamiseks karahvini.

Kõrvallauast káratas vahele kellegi ráme háäl:

«Kurat, mis ta endast peab! Mida ta nurub? Nagu oleksin mina, vabahárra, úhele tallatud eidele midagi võlgu... Ma maksan ausalt, maksan igast palgast, maksan táisväärtusliku Nõukogude rublaga, küsimata úldse, kes või kuidas talle too táisväärtuslik vääks tehti... Mina...»

«Jaa, aga kui küsimuses ei olegi rubla.»

«Milles ta siis on?»

«Náiteks táisväärtuslikus mehes.»

«Káigu... Riik arvestab mulle kóike rublades ja kopikates. Miks peaks kodanik talitama teisiti? Niikaua kui rubla on meie majanduse nurgakivi, võta raha ja pea lõuad. Kui kvitt, siis kvitt.»

«Rublapoiss,» urises teine háäl vastu.

«Samasugune nagu sina ja kóik teised. Rubla eest müüd end sina ja müün mina. Teist valuutat meil pole. Või on sinul?»

«Kurdab, et laps vajab isa ja...»

«Váikekodanlik jama! Kui kohtuga pandi rubla selgusetegijaks, jääb rubla. Ja mina ei koonerda — ei kõrtsis ega alimentidega... Oober, kaks õlut!» hõikas rublapoiss ettekandjale.

Ta sai oma õlled, maksis kõlksatava metallrahaga, uhkelt, mituti korrates jootrahapakkumist sõnadega: olge lahked, proua.

Prouaks tituleeritu náis kuuluvat samasse käibevahendikumardajate mesti: laua juurest eemaldus ta tagurpidi, úlakeha kookus.

Rahapoiss, rahapiiga — raharahvas, meenus ajakirjanik Taranile ennistine jutt uuest inimesest. Niikaua kui on selliseid ja niikaua kuni neil on ebajumal, mille ees põlvi nõtkutada — kas tõesti túhi pasunapuhumine uuest inimesest...? Uitmolekulid, mis võivad táiesti ootamatult reageerida, úllatavaid úhendusi anda...

«Játame vahele. Árme meenutame kóike tühja-táhja,» jatkas Vihtra párast mitmekordselt väljapeetud táispausi, mille kestel ta istus, tugev lõug káele toetatud, juuksekahtud veidi sorakil.

«Mida rääkidagi úksikust töödrühmavast ja seal kõrval õppida püüdvast, liiatigi hellaks tehtud noormehest? Et talle ikka ja jälle aeg-ajalt igatsus nagu tusk peale kippus? Et ta úhel puhkeajal tiiru Kupu kantigi ára tegi ja naabreilt kuulis, Kupu noorem tútar, too viiulivááksutaja, olevat abielus kellegi Pärnu muusikamehega. Pärnu oli võõras. Või mida sealt otsidagi? Lõpp ja selgus. Oli jäänud ainult töö — see ainukene, mis veel ei olnud reetnud, mis lohutas ja omajagu súdantki soojendas — sest ka ema olin vahepeal mulda viinud.

Ajad láksid.

Leinaajad — jah, sellisena ma neid vist võtsin — võivad rusuda, kuid ei suuda noorest mehest teha munka. Tekkis jällegi uusi tutvusi, sõl-mus vahekordi, mis olid náisama pealiskaudsed ja möödaminevad kui eelmised. Kellesegi kiindumiseks, kellelegi tõsisemaks láhenemiseks puudus ikka nagu jõud. Mõtet abiellumisest ei tulnud páhegi, tundekásust rääkimata. Välja arvatud úks juhus, úks eriskummaline ja ultramoodne tutvumine telefonipreiliga kaugejaamast. Pidin tol sügisel tööde asjus korduvalt maale helistama ja kauplema kõnejáрге. Sulnis háäl, mis tihti vastas, puudutas nii paitavalt kõrvu, nagu oleks traadi teises otsas lauldud hállilaulu. Párisin nime. Anti number. Number seitseteist, mis saigi mõneks ajaks mu lohutuse- ja õnneumbriks...

Nägime teineteist esmakordselt nende jõulupuul, muidugi enne telefoniliselt kokku leppinud, mida kumbki kannab eritunnusena ja kuidas välja näeb. Nii teadsin, et ta on sihvakas ja tõmmu, kannab pruunikirjut kleiti, kullatud vahtralehekest rinnas; tema, et olen süllalaiuste õlgadega, tuhklblond ja lontkõrv, kel paremal lõualuul väike soolatüügas. Need viimased luuletasin juurde selleks, et teda eksiteele viia, endale kadumiseks võimalust varuda, kui telefonineius number seitseteist pettun. Ma ei pettunud, vastupidi — vaimustusin, niipea kui silmasin. Sale, harmoonilise kehaehitusega, parajalt pikk, kitsa nukravõitu näoga, mida ehtisid suured, avalad hirvesilmad.

Tantsisin temaga tol õhtul ja hiljemgi ennastunustavalt — nii kerge oli ta, nii tundliku jalaga. Tantsisin, käisin kinos ja teatris, mõnulesin ta häälest silitatuna ning imetlesin ta veetlevat, ent ometi ikka vaoshoitud väikest vallatlemist. Lapse kombel võis ta mu kõrval kepselda, kui meenutas mõnd kaunist stseeni laval või üritas järele võtta operetimeeloodiat. Lapse kombel, usalduslikult sirutas lahkumisel huuledki. Kuid keeldus tulemast minu vigvami, keeldus ka kutsumast enda poole vabandusega:

«Ema pärast, ta ei saaks sellest aru...»

«Keelab ema siis tuttav olla?»

«Ei, aga... Jäägu sinnapoole.»

Sinnapoole järgnes talv. Kuskil südatalvel määrati ta ootamatult kaugesse maakeskjaama. Sellest teatades värises ta häälel telefonis — halbadeist aimdustest, nagu ise ütles. Kutsusin enda poole, et nõu pidada. Ta määras kõhklemata aja ning tuligi täpselt. Jõime teed, meenutasime ühiseid jalutus- ja muid käike, sordiini all, nukralt nagu ikka lahkujad, sest me ei suutnud midagi välja mõelda määrangu muutmiseks. Viimasele kaardile mängides ma siis pärisingi, kauaks ta kavatseb leppida säärase väljasaatmisega, lasta oma elu lõhkuda.

«Peab teenima, ema aitama. Ta on vana.»

«Kas tohib siis enda elu niisama jätta — vanemate pärast?»

«On see oma elu, kui käiakse jalutamas, teatris?»

«Aga kui oleks — tõsiselt?»

Ta pilk nagu läigatas minust läbi.

«Miks räägid sa asjadest, milles sul enesel puudub selgus?»

«Kust sina seda tead?» ei suutnud varjata kohmetust.

«Näen... Su silmist, kogu olemisest. Tunnen...»

Tema tunne ei petnud teda: minu jutt tuli hetke iseärasusest, kaotusehirmust, mitte tunde kõrgrõhu survest või läbikaalutud otsusest. Teda imetledes ja austades ei tundnud ma ometi end küllalt meheks otsustavat sõna ütleva. Ebamääraselt, nagu mõtlemisaega võttes, venitasin:

«Olgu siis... Jääme sõpradeks ja kirjutame.»

«On nii tore seal metsade taga, lumes saada kirja linnast,» vaatas ta unistavalt aknast välja.

«Kirjutan iga...»

«Ära ütle: iga päev,» pani mulle käe suule. «Ära luba iga nädalgi. Peaasi, kui sa ei unusta...»

Segiläbi nutu ja naeruga vastas ta mu suudlustele. Kuid me jäime süütuteks lasteks — ka lahkumisõhtul. Tema paitav hääle, tema graatsia aga kauaks kodustama mu väikest tuba. Üle pika aja oli mul taas siin hea viibida iseenesega, meenutada tema kerget lapselikku armsust ning

käia kujutlustes temaga mööda tuttavaid teid, kirjutada talle sellest, mis mõtlen ja tunnen üksi olles, pärast tema kadumist kauguste taha . . .

Aeg ruttas.

Kevad tuli, linn haljus, kastani tumerohelistes kroonlühtrites süttisid roosakasvalged küünlad, tuul hällitas tänavail sirelilõhna. Valmistusin puhkust veetma maal, temaga, valmistusin otsustavateks kõnelusteks ja sammudeks, kõik läbi kaalunud, enda arvates täiel selgusel sellest, et nõnda edasi ei lähe, kui vahele hüppas midagi hoopis ootamatut . . .

Ajaraamatus keerati teine lehekülg.

Baaside perioodil lavastas Töölisteater paar säarast tükki, kus oli vaja masse. Neid masse tehti võimlemisrühma poistega, kuhu kuulus ka rida meie õppetöökoja noormehi. Lavastuste meeoleolud kandusid enesestki mõista teatrist kaugemale. Olin isegi neist kõvasti haaratud. Kevadel, eriti pärast «Balti nädala» laialisaatmist, arutati töökohtadel juba üsna lahtise suuga riigiasju, oodati sündmusi. Meie väikeses ringis ei teatud kuigi palju sellest, mis toimus suuremates kollektiivides, ametiühingutes ja mujal. Kuid ega keegi imestavat nägu ei teinud, kui ühel kaunil juunihommikul endine ametiühingutegelane Priit Tarike, kes «vaikiva oleku» ajal oli koos meiega puupureja ametit jaganud ning olnudki meie teatrilavale sokutajaks, töökotta sisse astus ja ütles: täna kuskil tööd ei tehta, toimub suur ülelinnaline demonstratsioon, löögem kaasa.

Pikka aru pidamata viskasid töölisperedest poisid riistad käest, et kui teised, siis ka meie. Kõhklesin hetke — ikkagi kool. Aga ennastki kiskus: avalik meelevallandus üle mitme-mitme aasta, pealegi Nõukogude Liiduga sõlmitud sõpruse ja vastastikuse abistamise lepingu täitmise toetuseks — mis võis selles paha olla? Õpetajana tundsin otse kohustust minna koos õpilastega, kui juba välja minnakse . . .

Ma ei hakka kirjeldama toda ajaloolist kahekümne esimest juunit neljakümnendal aastal. Kõik, mis sündis, on teil teada. Lisan ainult nii-palju, et sama Priit Tarike, veidi laiali asetsevate kõrvade ja paljaks-aetud peaga mees, kelle isevärki olemine juba hommikul nagu toonitas, et küll näete, päev tuleb erakordne, tegi minust ja mitmest poisist õhtu eel RO, rahva omakaitse ühe salga, kes sai püssid kätte ja võttis koos teistega üle politseijaoskonna . . .

Massipsühhoos on isemoodi nõiajook — ta võib tossikesest hoobilt teha pöörase. Minusuguse mõõt sai täis Kadrioru lossi ees, kus tagasi lükati poliitvangide vabastamise nõue. Patarei ette vange vabastama marssisin juba kui võitleja, ehkki mõni tund tagasi olin end alles tundnud juhusliku kaasaminejana . . .

Sealt see algas. Õhtul sõitsime veoautoga Toompeale, valmis toetama uut valitsust. Jõutunne teeb inimese ka hingelt tugevaks. Kas oli minul või teistel minusugustel varem asja olnud valitsuste vahetamisega? Neid oli tulnud ja läinud — kümneid. Aga todapuhku tundsin: nüüd ütleme meie oma sõna. Ütlesimegi — riiki juhtima asusid hoopis teised mehed.

Varsti pärast rahvavalitsuse ametisseastumist algas miitingute ja demonstratsioonide eriajastu. Avalikel väljakuil, turgudel, vabrikuhoo-vides, kasarmuõuedes — igal pool särisesid tulised sõnad. Tuhandeid ja kümneid tuhandeid inimesi oli ühtepuhku liikvel. Ning sinna, kuhu kogunesid hulgad, paisati ka meid. Ikka linnid varrukal, ikka korrapidajad.

Selleks ajaks kui moodustati Töötava Rahva Liidu valimisblokk ja hakati valmistuma uue Riigikogu valimisteks, saime selga ka ilusa liivakarva suvevormi. RO-d juhtisid Hispaania kodusõjast osavõtnud Interbrigaadi eestlastest ohvitserid, nemand võtsidki tarvitusele brigaadi vormiriide, Nüüd nimetati meid uhkelt tööliklassi kaitsevääks...

Tööliste küll... Aga töö ise kannatas, nii koolis, vabrikutes kui mujalgi. Töötajatel oli tegemist-askeldamist kõige muuga. Meie hooleks oli nüüd ka tähtsamate valitsusasutuste kaitse ja valve. Puhkuselemine-kust, nagu olin kavatsenud, ei antud aega mõeldagi. Veel rohkem: pidevas tegevusõhinas jäi tütarlapsele metsade ja mägede taga isegi teatamata, et ta mind ei ootaks... Ei mallanud oma viga enne paranada, kui saabus kirjakene, milles õhates märgiti:

«... Näen, Sul ei ole praegu minusuguse väikese inimputuka jaoks minutitki aega. Sina rabeled riigi ja rahva asjadega... Tundsin Su ära ühel pildil ajalehest... Ning ma olen ühtlasi õnnelik ja kurb ka... Kurb sellepärast, et jääd minust aina kaugemale ja kaugemale, õnnelik, et saad ometi kord kaasa teha asjades, millest Sa vahel vaikselt rääkisid, mis Sind erutavad, kuid mis mulle on nii kauged-kauged... Nagu teiselt planeedilt vaatan Sind ja seda kõike, mis linnas toimub. Siin, maal, ei ole ju midagi muutunud. Elatakse nagu ennegi, igaüks oma talus ja töö juures... Kui Sul veidi-veidikenegi mahti on, mõtle ka ootaja peale...»

See kiri kõlas veidralt vastuoksuslikuna, kui anuv lüüriline laul keset süüdistavaid kõnesid, punaste lippude leegitsemist, revolutsioonilist paatost, marsihelisid ja organiseerimisraginat. Kõlas — kuid pani mind ikkagi hetkeks mõtlema. Kas ma siis sellega, et seisan siin-või-seal, lint varrukal, püss käes, tõesti määrän riigi ja rahva asju? Tarikestki olin näinud ainult paaril korral eemalt — siis, kui ta kõnetooli astus või sealt lahkus. Ikka seisin ma poistega kuskil taamal, kaugel sellest, millest kirjutati sealt metsade tagant, kust vaadates võisin ehk paista tähtsa asjalisena, tulipunktis keerlejana... Küsisin oma otseselt ülemuselt, kas võiksin paariks päevaks maale sõita. Vastati, et mitte enne kui uus Riigikogu on kokku tulnud, asjad selged. Egas revolutsionäär võivat revolutsiooni pooleli jätta... Kas nõnda saadakse ja nii ollaksegi siis revolutsionäär? arutasin endamisi, oskamata muud ette võtta kui ootajale maal saata tervitusi, üsna napsõnalisi tervitusi palava päikese ja tuliste tegude linnast, soovida tallegi uusi tuuli purjedesse...

Siis tulid valimised, pidasime korda, kus vaja. Nende järel jälle miitingud kõvade kõnedega... Peatust mitte mingisugust, mahti ei jäänud tagasigi vaadata. Aina edasi!

Niipea kui Eesti oli kuulutatud sotsialistlikuks ning Riigikogu vastu võtnud deklaratsioonid maa, pankade ja tööstuse riigistamise kohta, tehti minust kui teatava ala asjatundjast natsionaliseerimiskomisjoni ühe allkomisjoni esimees. RO-sse kuulusin nüüd paljalt nimeliselt. Päevatööna asusin üle võtma mööblitööstusi, kauplusi, saeveskeid — kõike seda, mis tegeles puidutöötlemisega pealinnas. Puhata, kuhugi sõita, isiklikule elule mõelda — ei, selleks tõesti polnud mahti. Rügasin ja rabeledin oma kohustustes nagu klassivõimu peatugi, andunum riigipööraja. Mina revolutsionäär — endalegi näis liialdusena. Kui ma ka vahel urasin, mõne teravuse pillutasin, võimu ülevõtmiseni ma ei jõudnud. Pöörde asjamehe tegi minust ikkagi Tarike, tema läbematus... Aga kuna olin kord saanud suure masinavärgi rattakeseks, mulle usaldus-

ülesandeid pandi, siis polnud enam ringivahtimist. Ei saanudki olla. Igapäevases tegevuses tundus, et niipea kui keegi tõrkuma lööb, öla alt ära tõmbab, langeb teisele koorem, mida üksi kanda ei jõua. Pealegi anti komisjonide moodustamisel mõista: asjatundja, kes nüüd kaasa ei tule, ärgu pärast nurisegu, et jäi kõrvale... Mul polnud põhjust mitte minna ning ma ei tahtnud olla pärast nuriseja. Meie läksime, tegime, mis kästi. Kuhu just läksime ja kas see kõik, mis tegime, ilmtingimata vajalik oli — seda võib nüüd küsida. Tollal ei mõistnud, polnud aegagi kahelda: tegu kihutas takka, uudsus, ootamatu hoog pani pea pööritama. Vaimustaski parasjagu...

Sügis jõudis kätte ja ilma igasuguse vahepeatuseta, lihtsalt ületõstmise korras, tehti minust Kohaliku Tööstuse Rahvakomissariaadi ühe osakonna juhataja, töötusega kindlustada hiljem puhkus, hankida koguni tuusik Kaukaasiasse. Mis siis ikka — olin küllalt reibas, küllalt üksik, küllalt hoolimatu isiklike asjade suhtes (õpingudki jäid ripakile), et ohverdada end üldistele... Terve hulk asutusi ja pisettevõtteid üle maa koondati komissariaadi alluvusse. Sellest tants uuesti algaski. Hommikust õhtuni küürutasid jutulesoovijate järjekorrad vana maja kitsastes koridorides. Komissar oma abiga ei jõudnud kõiki vastu võtta, tuli rakkesse panna ka osakonnajuhatajad.

Ühel hallil ja hämaral oktoobrihommikul, kui vana Toompea hoone loomas alles elektrisäras, juhiti nõnda minu tööruumi väheldane naine. Laualambi valgusõhes ei näinud ma temast esimesel hetkel muud kui pruuni palitut ja üle vaiba libisevaid jalgu, nende samme, seda, kuidas ta peaaegu kooliplikaliku kniksuga mind tervitas. Alles pilku pabereilt tõstes silmasin ta peas väikest kootud sukkmütsi, mille alt heledad lokid õlgadele langesid. Käeviipega teda istuma palunud, märkasini, kuidas ta veidralt sirgu tõmbus, otse jäigastus.

«Palun!» ütlesin ametlikult.

«Issand, see olete teie!» vajus ta õhates tugitooli.

Kergelt kõrahtav toon viskas mind püsti.

Jah, sealpool lauda, massiivses nahktugitoolis küürutas tema... Sõnatult tunnistasime hetke teineteist. Tema silm kilahtas korra, nagu kunagi järve ääres kivi otsas, minus liigahtas miski, kuid — see kõik polnud rohkem kui mälestus, mälestuse õhe ühest suvepäevast... Välimuse poolest olime ju peaaegu samad, arusaamistes ning teineteisesse suhtumises aga ilmselt hoopis teistsugused... Kärsitu nõutusega lükkas mu käsi paberid laual koomale. Ka tema ei rutanud kõnelema. Ilmselt kogus end, küllalt hästi enesele aru andes olukorrast.

Esitlenud end viimaks kobamisi Rahvaloomingu Keskmajale alluva pilliparanduse-töökoja juhataja asetäitjana, ladus ta esile rea pretensioonide materjalide asjus. Ta ütles muusikalise isetegevuse olevat hoogustunud, terved orkestrikomplektid pille ootavat kordaseadmist, aga puuduvat materjalid. Kas keskasutus ei aitaks?

Vaatasin ning kuulasin teda, ja — ei suutnud usaldada oma meeli. Hapra tütarlapse asemel istus mu vastas hea büstiga asjalik naine. Tal olid küll ülituttavad linaõiesilmad ja sepikküpsed juuksed, aga kõik muu näis võõrana, kui võõrana! Isegi ta vaatesse oii sügenenud midagi valvsalt uurivat, hoopis rääkimata palgest, mida vajutas vasemast suunurgast ülespürgiv peenike joon. Et temast, viulineitsist, võis välja

koorida nii asjalik daam — see tunnetus otsekui ei mahtunud minusse. Lasknud tal jutu lõpetada, küsisin vaikselt:

«Kas te teadsite, kellega siin kohtute?»

«Ei!» vastati järsult. «Kui oleksin teadnud, poleks tulnud.»

«Miks nii? Kas oleme siis teineteisele midagi kurja teinud?»

Sähvatav pilk käis minust üle.

«Võib-olla jaa, võib-olla ei... Igatahes poleks ma tahtnud muljet jätta, nagu katsuksin ära kasutada kunagist tutvust.»

«Kui see tutvus selleks nüüd võimaluse pakub?»

«Siis meeleldi, enesestmõistetavalt!» naerdi kõrinaga, mis taas meenutas miskit tütarlapselikust muretusest.

«Ammu juba Tallinnas?»

Taipasin kohe, et rumalasti küsisin. Kuid ta vastas, nagu oodanuks pärimist, et ei, alles pärast juunipööret, pärast uut abiellumist tulnud ja läinud tööle asutusse, mille nimel on praegusel visiidil. Vajadusest maskeerida oma eelmine küsimus asjalikumaks, peita isiklikku huvi, soovitasin tal jätta oma materjalide loetelu paberil.

«Palun, siin on puha kirjas,» tõmbas ta portfelligist dokumentatsiooni. «Kas tohib teada teie telefoninumbrit?» küsis ta tõustes, palituhõlmu kokku kohendades. «Ja kas lubate end tülitada järelepärimisega?»

«Olge heaks!»

Kätlesime. Imelik oli. Märkasin ta suunurgas muigevirvet kui kerget pilvevarju suvisel niidul. Siis tehti järsk pööre ja astuti sirge seljaga, tagasi vaatamata uksest välja.

Astuti... Astuti sellesama hõljuva sammuga, mis mind kord koolipoisina lummas, millest ma joobusin Kupu teeradadel ja mis nüüdki taas pähe löi kui uim. Veider, kuidas selle naise liikumine mind häiris. Talusin rahulikult ära jutu temaga, jäin normaalseks ta pilgu ja hääle-kõrahtuse ees, kuid see kõnnak, see kõnnak! Hea, et ta tagasi ei vaadanud... Põrnitsesin valgeks värvitud ust nagu sokk purret, kuni sellele koputas uus jutulesooviija...

«Kuradile!» pörutasin enesele mõttes, viskusin tooli, et näiliselt kõvasti töös ametnikuna taas kohe tõusta.

Õppisin valitsema oma meeleolusid, häält, vaadet, näolihaseid. Aga ka tunde puhanguid — nii madal- kui kõrgrõhulisi. Tühjagi polnud siin teha ei kaastunde, abivalmiduse ega ujedusega. Kuid asutuse ja süsteemi seisukohalt ei sobinud ka ülalt alla vaatav hoiak, ükskõiksus või irvitamine. Isegi mitte nende puhul, kes tulid teesklevate tallekestena, suus kiususõnad, mähitud maitsvasse moosipiruka taignasse. Tuli ära kuulata, aina ära kuulata, ja hiljem klaarida, kes on kes, kuidas... Mitte sugugi kõik, kes esinesid unisoonis lauluga, ei ihaldanud ühise laulu kordaminekut. Leidus igasuguseid vigurivendi, omakasulisi pealekaebajaid ja kaikaviskajaid...

Kellena tuli tema? Kes on ta nüüd oma vaadete ja vahekordade poolest? küsisin eneselt. Ei tulnud pikalt aru pidada. Nädalapäevad pärast visiiti palus kõlav-kõrisev naisehääel selgust muusikariistade remondimaterjalide asjus. Tundsin ta loomulikult kohe. Ja kuigi teadsin ka juba ta nime, küsisin väarikuse mõttes, kes räägib. Kuulnud tema enese suust ta uue priinime (*Nomina sunt odiosa* — leppisime kokku ja nõnda jäägu!), hüüatasin aupaklikult: «Tervist, lugupeetud proua...»

«Miks te mind prouatate?» pisteti kohe häiritult vastu.

«Aga kuidas siis, palun?»

«Olen töötaja nagu teisedki. Ja seega kas kodanik või seltsimees, nagu suvatsete. Või on teie silmis ühed töötajad seltsimehed, teised proud?»

Nagu see mullegi nii selge oleks olnud! Et ma tolle prouaga temasse irriteerivalt mõjuda olin tahtnud, tema enesekindlust kõigutada mõtelnud — seda ei saanud ju öelda.

«Lihtsalt harjumata,» kohmasin.

Kuid naise vaist orienteerus kiiresti.

«Minule mitte,» naerdi vastu ning jätkati pikemata: «Niisiis, seltsimees juhataja, on teil meie asi otsustatud?»

Ei olnud. Asjaga tegeldi alles ametkonnas. Nõnda vastasingi.

Teisel pool õhati.

«Vahest oleks kasulik, kui tutvuksite meie töö ja selle muredega koha-peal. On teil selleks mahti või tahtmist?»

Püüdsin tõrjuda, et pole asjatundja, ei oska seisukohta võtta. Aga ta naeris mu välja: võtku ainult vaevaks asjatundjad ära kuulata. Pealegi ei kutsutavat mind üksi. Tulevat esindajad ka hariduskomissariaadist ja täitevkomitee osakonnast. Nende juhataja valmistavat tutvumiskäiku ette. Andku ma vaid nõusolek.

Andsin — põhimõttelise, ühtaegu ise lootes, et kolme eri asutuse esindaja korraka kohaletoomine nii hõlpsasti ei õnnestu, et sellega on kava mõneks ajaks maha maetud, võib vahele tulla komandeering või puhkus ja... Ent endamisi ometi ka uudishimutsesin näha, kuidas ta on ning toimib oma igapäevastes ülesannetes nõukogude asutuse töötajana — see jõuka talu tütar ja viulihaike, nagu mäletasin teda kinnitanud olevat. Minus olid liikvele pääsenud mingid üsna segased allvoolud. Ühelt poolt erutas ja segas tema kui naise uuesti silmapiirile kerkimine, teiselt poolt ei suutnud ma päris tõsiselt võtta tema sõnakat püüdlikkust, eeldades selle olevat tehtu või ebasiira. Milleks? Ja kuidas juhtus nõnda, et ta sattus ametisse just ühte minu allasutusse? Selle ümber võis targutada, vastust kuskilt saamata.

Töö käis kaugelt üle pea. Ametitundidele lisaks tulid õhtused organiseerimiskoosolekud, õppimine poliitringis, komandeeringud. Tiirlesin korrapäraselt oma süsteemi orbiidis, alati ajahädas ja laialikistuna. Tema oma töökojaga jäi kuskile mu teadvuse tagamaile, meenudes vaid aeg-ajalt muude rabelemiste vahel nagu vana tuim reuma, siis jälle ununedes nädalateks. Mõistusega tunnistasin end lõplikult kaotanuks: naine, kes nelja aastaga jõudis kaks korda abielluda ilma endast märku andmata, sellele naisele pole sinusugust meest olemaski, kui üldse kunagi oli. Ainult su enese narrid kujutelmad... Aga tundepakitsustes kiheles siiski veider rahuldamatuse koos uudishimuga teada saada, kas ta ehk end meelega minu silmapiirile ei seadnud? Niipalju kogenum olin küll, et tunnistada ühepoolne kiindumus tobeduseks. Võib-olla aitas selleks kaasa ka kirjakeene metsade tagant, milles tütarlaps number seitseteist teatas, et lepib maamehest austajaga, ehkki see südant ei soojenda, ning jätab linnasaksa, kel temasuguse jaoks aega ei jagu, igaveseks rahule, ei tülita enam... Võib-olla. Sest tolleks ajaks olin ma muutunud üsna kaineks ja ettevaatlikuks — igas mõttes —, ehkki polnud veel midagi kuulnud muusikariistade töökojast ega selle perenaisest. Nüüd, kus ma temast teadlik olin, viskasin vahel pilgu peeglisse, uurisin ennast. Kuid kahekümneviieist südame-mure nähtavasti ei muuda, pidin õlgu kehitades tunnistama.

Sumedast sügisest sai hangine talv, aga tööd-tegemised uputasid endiselt. Ja selgust polnud ikka milleski — ei ametiasjades ega eraelus.

Aeg-ajalt tundus, nagu keerleksin tohutul karussellil, maailm vuhiseb viirastusena mööda.

Siis ühel laupäeval kõrahtas telefonis jälle tuttav hääl: kas saadakse töö lõpul nende juurde sisse astuda, teised tulevat.

Ma sain.

Tutvumiskäiku töökojas ja laoruumis juhtis kutsuja ise, juhtis toimekalt, mõnusate seletustega nagu kohane asjatundjale. Ning imestust ei äratanud minus mitte tema praktiline taip, oskus kitsaskohti kujukalt esile tuua — seda teevad naised alati meestest paremini —, vaid asjaolu, et meid, tutvujaid, oli kohal ainult kaks, ning et haridusasjanduse mees, ringkäigu lõpetanud, kohe vabandades minekut tegi, mind aga paluti veel hetkeks sisse astuda.

«Ainult mõneks minutiks,» kinnitas ta minu nõutust mõistes oma võlunaeratusega, mis säratas silmad ja tõi palgesse kerge jume — selise jume, nagu oleks tütarlaps tabatud kelmustükilt.

Toakene oli kitsas, aga naisekäega koduseks tehtud: roheline paberiga kaetud kirjutuslaud lillevaasiga, väikesel nurgalaual linakene, vaip põrandal, seinal paar päikeselist maastikku.

«Juhataja tuba,» teatas ta. «Pidi ise teid vastu võtma, aga kutsuti ootamatult Keskmajja. Nõnda tulebki teil kahjuks leppida minu vähese asjatundlikkuse ja seltskonnaga...»

Kas tõesti t u l e b, küsisin vaikselt, endal mõningane põnevus pöues. Sest kogu oma mõistlikkusele vaatamata tundsin end ometi kui kõuts, kes silitava käe all saba püsti tõstab.

Aitasin tal mantli seljast. Tumerohelises villases kleidis, mida dekooreeris valge tärgeldatud krae, nägi ta peaaegu sama tütarlapselik välja kui kunagi kooliajal, kui punased kummitallad mind häbis põgenema ajasid. Nüüd polnud mul enda juures miskit häbeneneda. Märkasin isegi ta heakskiitvast pilgust: võrdne võrdsega.

«Palun, võtke istet,» viitas ta pehmet tooli. Enne aga kui jõudsin sellesse laskuda, ruttas väikese kasepuust kapikese juurde, klõpsutas väljalastava laua lahti ja lisas: «Paluti ka pisut kostitada, kui lubate.» Kapist paistis munajas pudel kuue klaasiga, vaagen küpsiste ja kristallkauss punetavate õuntega.

Ons see j u h u s, et joojaid ainult kaks, aga klaase kuus?

Polnud mul tollal suuremat aimu peenviinadest ega nende tarvita-miskommetest, kuid siiski panin tähele, et kavatseti serverida kuulsat «Benediktiinerit».

«Nii peenelt kohe!» ei saanud jätta tähendamata.

«Sissesõitmiseks — kas teie siis ei tea? Ülemusi pidavat ikka meelitama,» naeris ta laginal. «Või kui see ei sobi, siis, olgu, vanade tuttavate taaskohtumise puhul.»

V a n a d t u t t a v a d, kes aastaid enesest elumärki ei anna! Ta kiire rahutu pilk mulle näitas, et oli isegi taibanud selle okka olevat liiga kisulise.

«Eks vaevuge siis kallama — ikkagi kaval. Daamil see nagu ei sobivat.»

Daam ja — seltsimees?

Pudelit, mis oli juba avatud, kallutades hoomasin, kuidas mu käsi värahtas. Mitte ei värisenud, vaid äkki nagu löögi sai. Ega ma teda ometi kartnud? Või ehk siiski? Komissariaadi töötajal tipsutada kuskil ametiruumis vana naistuttavaga — teadagi, pisut enesetunnet ahistav olukord... Jälgisin ta sihvakate sõrmedega kitsaid käsi, kuidas need suju-

valt, mänglevate liigutustega, nagu riistu hellitades maiustused lähemale nihutasid, ja — rahunesin. Kas nii rahulike kätega korraldatakse provokatsiooni! Või — kui olingi liimile veetud, ei sobinud nüüd enam kisa tõsta, mängu rikkuda. Milleks seda rikkudagi? Kergitasin klaasi, vaatasin talle otse silma, vaatasin tungivalt, rõhuga. Mulle vastasid sama avalad, sama lapselikult vallatlevad sinisilmad kui toonagi. Rahunesin. Ning manasin endamisi inimest, kes ei suutnud õigel ajal oma õnnest kinni haarata. Käsuhans . . . Mis kuri küll tõkestas mu tee Kupule tagasi tol rumalal suvel!

«Mille peale siis?» kuulsin end tuhmilt küsivat.

«Teie edu terviseks!» kergitas ta kombekalt klaasi.

«Mina — ma ei otsi edu selle harilikus tähenduses.»

«Siis erakordse peale, ükskõik. Nagunii olete teinud kohutavat karjääri. Ja teete veelgi. Olete juba kord niisugune — korralik.» Ei sõna ega häälevarjundiga vihjanud ta sedapuhku minu käsuvõtlikkusele, sellele, mis kord . . . Ei, ta lihtsalt jagas tunnustust.

«Mina meelsasti teie asutuse ja isikliku õnne peale.»

«Eeldusel, et tulete meile nõuks, aitate.»

Ei saanud varjata muiet: ta jutust kõlas tõesti läbi püüe võtta välja kas või kõige tagasihoidlikum lubadus. Minust üksi ei sõltu miski, asjata kulu katsuda minule seda kallist pudelit sisse joota, tõrjusin järgmist klaasi.

«Minu kavatsused ei saa ulatuda kaugemale teie suvast,» vastati täie diplomaatilise ümarusega.

«Olen väga väike viinavõtja.»

«Mina — ainult maitsja. See on juhataja poolt. Talle toodi siin, või kuidagi. Ma ei tea. Ainult sain käsu teid ilusasti vastu võtta . . . Aga kuidas on ilusasti? Mäletan, kui isa tahtis kedagi vahel sõbralikult vastu võtta, käsutas ta pudeli lauale . . .» Rääkides täitis ta käsi mehaaniliselt mu klaasi. «Teil on nii huvitav töö. Olete oma kohaga vist väga rahul?» küsis siis.

Kehitasin õlgu.

«Mõnikord tunnen, kantseldaksin meelsamini poisse, nagu . . .»

«Uskumatu! Kuidas võiks koolipink rohkem meeldida inimestega, kümnete suurte probleemidega tegelemisest. Või tahate mõista anda, et teil on midagi uue korra ja elu vastu?»

Sellest, kuidas rõhutati uut, püüdsin kinni kerge torke, mis kutsus vastulöögile.

Korra ja elu ümberseadmisel oli minulgi tilluke osa täita, jah, mis peaks mul selle vastu olema? Huvitavam oleks teada, kuidas tema, muusikainimene, end igapäevases töös tunneb? Ja mis on saanud viiulist?

Temagi tulevat suurepäraselt toime. Tallinn meeldivat oma rohkete isetegevuskollektiividega ja tormava hooga. Olevat vist ka ise seda tormajate sorti. Aga viiuliga, jah, iseõppijana ei saavat ju välja paista. Mängivat siiski kaasa ühes kvartetis, muidugi mitte tasu eest. Niisama.

Miks ta siis konservatooriumi ei astunud?

Mees astunud vahele — kui otse välja ütelda. Käed vaheliti süles, jätkati tõsiselt: kas on siis võimalik korraga olla Pärnus noor ema ja Tallinnas muusikaõpilane? Elu, seltsimees, olevat nõnda läinud, mis teha!

See kõik toodi esile impulsiivselt, ühe hingetõmbe vahel, nagu surve alt, vaevalt aimatava etteheitega iseenesele, aga vahest ehk ka kuula-

jale, et miks — kui olid kavatsustega mees — lasid asjadel sedapidi minna. Vahest ehk tema enda avalduses sellist vihjet ei kätkenudki, minule ainult tundus nõnda. Kes teab, sest ma pole iial unustada suutnud toda kuulnud või kujutletud käsuhanssu... On inimese hinges taolisi helli kohti, mis kunagi ei parane, puutekindlaks ei muutu... Istudes seal tema vastas, mugavas toolis, tundsin end taas järsku — naljakas küll — käsuhansuna, tema tahtele allujana, veidrikuna, kes teise mehe naisega otsekui sihiks salasidemeid sõlmima. Aga ometi — niipea kui kõlab isanda hääl — jälle käega lööb, taganeb... Kes ma siis õieti olen, milleks siin lösutan? küsisin eneselt karmilt. Mängukaru? Temale aga ütlesin malbelt:

«Elu muidugi. Elu paiskab teinekord paremadki plaanid segi.»

«Teile on ta küll aina teed sillutanud — teed ülemale ja kõrgemale, tähtsamaks.»

«Ei tunne ega tahagi end tunda tähtsana.»

«Veel parem. Olla lihtne, rahvamehelik — see on nii moekas. Teie-sugused demokraadid ongi need, kes elule uue näo annavad...»

«On see elu nägu siis nii palju muutunud?»

«Kohutavalt! Vaadake ainult kas või aknast tänavale.»

Mööda marssis parajasti tihedas rivis Punaarmee rühm. Kavatseti sellega millelegi vihjata? Vaatasin talle nõudlikult otsa. Ta viskas pilgu aknasse.

«Oh ei, ma ei mõtelnud seda. Kuigi ka see, jah...»

«Just nimelt, ka see,» jätkasin rõhuga. «Teie kui talulapse suust kõlaks seegi mõistetavalt.»

«No kuulge, kas siis mina olen süüdi, et minu isal oli vanemailt päritud talu?» peaaegu ägestus ta.

«Oli?» kordasin kõrvu teritades.

«Jah. Neli aastat tagasi läks see venna kätte — isa ei saanud enam võlgadega hakkama, häbenes konkursi alla sattumist. Vend lasi oksjoni välja kuulutada, kuid seadis enne selle toimumist paberid nõnda, nagu oleks ta talu tagasi ostnud. Meile, teistele, teatas, et loeb koolitamis-kulud Kupult väljamakstud pärandusosaks. Olime hoobilt proletaarlased. Minule tähendas see: jääda venna teenijaks või minna maailma. Muidugi tegin minekut.»

«Abielulaevukesega?»

«Mitte otse kodusadamast,» raputas ta pead. «Pidin saama koha Pärnu orkestris, aga noh... Oli teisigi kandidaate, pealegi tutvuste ja toetus-tega... Sattusin veidrasse olukorda... Ja siis ägeduses läkski puha üle-peakaela... Enne kui jalad õieti maha sain, istusin karil — pealegi lapsega...»

«Nõnda, et viga tuli parandada.»

«Mis joodikuga muud teha jäi?»

«Teie energia kiituseks!» kergitasin klaasi.

«Jah, imelik küll, oma praeguse abielu registreerisin täpselt samal päeval, kui Eesti kuulutati nõukogude riigiks. Ehtne uue korra abielu...»

Milleks seda nõnda alla kriipsutati?

«Olete nüüd igati enesega rahul, õnnelik ja...?»

«Mis on õnn?» küsiti õlgu kehitades vastu. «Selgub ehk alles kunagi tagantjärele, kas õnnega või ilma... Igapäevases elus on peamine sobi-vus, hea läbisaamine. Meid muidugi lähendab kõvasti muusika. Ta kat-

setab komponeerimisega, saab ehk veel kuulsaks heliloojakski,» naeratai otsekui oma ambitsioonide vabandamiseks. Aga võib-olla ka kõige juhtunu õigustamiseks.

Mõistsin: ei võta oma tiivad, toeta teist, mängi õigele hobusele. Kahjuks ei osanud ma selles kaasa rääkida. Ei sündinudki rääkida. Mõnele naistele on abielud nagu kleidivahetus: õhinal haaratakse uue järele, kiidetakse seda, ilutsetakse natuke, kuid tüdinetakse varsti ja heidetakse siis pettunult kõrvale. Kas temagi ei kuulu seesuguste kilda? Kas ta ehk juba ei vaata ringi, ei soojenda pinda uueks dekoratsioonivahetuseks? Minu karjääri kiitmises võis peituda teatav tagamõte. Sellega võidi aga ka virgutada mind tööküsimustes vastutulekule. Poetasin vaikselt:

«Ohvrimeelsus on muidugi voorus, mis kindlustab abielu.»

«Ärge tehke järeldusi asjaolusid tundmata. Mingit ohvrit ei toonud mina. Vastuoksa — ohver toodi mulle.» Ning mõne sõnaga jutustas ta, kuidas pärast mehega sassiminekut ning tütrekese surma, hirmsas seisukorras, teine mees talle toetava käe ulatas. Raske kujutleda, mis ilma selle õigeaegse abita oleks võinud järgneda. Poleks ju ühel kaitseliidu orkestrijuhi naisel, pealegi seesuguse päritoluga, pärast juunipööret palju muud üle jäänud kui füüsiline töö kuskil sööklas või pesukojas... Aga et leidus inimesi, kes mõistsid, hindasid ning võimaldasid midagi muud — seepärast ta austab ja peabki lugu neist, kes uue korra eesotsas seisavad. Nad oskavad hinnata tööd ja püüdlusi. Poliitika ei puutu minusse, kinnitas ta, peaasi, et mul on huvitav, võimetekohane töö...

Arusaadav — sööklas või pesumajas jäänuks ta muusikatundmine kasutuks.

Heitsin pilgu randmekellale. Olin kuulnud rohkem kui lootsin. Millest või milleks edasi veeretada juttu selle praktilise meelega, tänutundliku naiseaga? Tõusin, jättes täisklaasi lauale.

«Andke andeks,» oli temagi kärmelt jalul. «Aeg läks kole ruttu. Nii väga oleksin tahtnud kuulda ka teie elukäigust, aga näete, ei jõudnud. Lepime kokku, et järgmisel kohtumisel jutustate teie, mina kuulan. Ainult kuulan, eks?»

Oma seltsimehelikkuses oli ta nii loomulik, nii pealetükkimatu, kuid ometi samal ajal uljalt särav, kodune, et mu enesevalitsemisse pragu kippus tekkima. Pilg kompas iseenesest ta timmis figuuri. Vaimuhaige! ütlesin enesele. Vastuseks aga pomisesin ebamäärase muidugi...

Kus ja kuidas — sellest ei teinud tema juttu, sellele ei tahtnud mõtelda ka mina. Iga väiksemgi samm sideme taastihendamise suunas oleks võinud tähendada uusi endaga kemplemisi, koguni ehk enesealandust. Seda pidin suutma vältida. Küsimusele ukse vahel, kas tohitakse helistada, vastasin, et oldagu lahke, ehkki ise väga hästi teadsin: tolleks ajaks, kui ta uuesti päritlema jõuab, on asutus meie alluvusest ära. Käituda nõnda oli inetu, mõistsin. Aga seletusteks polnud võimeline — ei. Vaevalt ma tol õhtul muukski võimeline oleksin olnud. Mäletan, tuikusin oma poissmehevigvammisse kui jobnu — ainsast klaasikest...

Poisike, kirusin ennast, kes oma aega ja võimeid õieti hinnata suutmata laseb end mässida asjadesse, mis talle sugugi korda ei lähe. Kiskuda sammudele, mis lagastavad, nõrgestavad, langusele ja taganemisele vastu viivad, mitte püstipäisele edasiminekuks. Poisike! Kas siis enese väarikust hindav mees oleks laskunud kuulama üht temaga selli-

selt käitunud naist, üldse vaadanud sinnapoolegi? Ta oleks sülitanud, saatnud parajasse kohta, kindel. Ainult ujedat togu võidi sel kombel hanitada proovida, püüda oma vankri ette rakendada . . .

Poisike! noomisid end vihasena.»

Õpetaja Herk silmitses Vihtrat, kuidas see, käed laual, pilk äraolev, sõnu ja mõtteid, nendesse kätketud mälestusi enesest otsekui välja pigistas. Vaatas ega saanud aru, kuhu küll oli korraga kadunud mehe üle-meelikus, tema trots ja teravus? Kas tõesti elasid selles mürakas kõrvuti terase intellektiga, teovõimas mees ja vahukoorena õrn poisike, kes ikka veel pole jagu saanud nooruse õnnetust kiindumusest? Tõepoolest, pidas paika, et ta lasi end kergesti kaasa kiskuda sündmustesse, mis talle üldsegi korda ei läinud, temasse ei puutunud. Ta polnud ju mingi revolutsionäär, aga temast sai RO ja nõukogude aktivist. Ta polnud ettevalmistuselt linnade planeerija, administraator ega sotsioloog, ometi aga lükati ta sagedasti tulle vaidlustes keskasutustega, kus tuli kaitsta elamurajoone tööstusettevõtete umbropsu püstiajamise kavade vastu. Ta ei olnud ka vabrikehitamise ainuline õigustaja, siiski aga üks neid, kes sel meetodil püstitas esimesena üsna elamiskõlblikke maju. Tema ligiolekut ja eestvõtmist täheldati ikka seal, kus ehitusajanduses toimus midagi edasipürgivat, uusi lahendusi otsivat. Kes ta siis oli? Kui mitte ameti poolest määrava tähtsusega funktsionäär ega kutsumuselt revolutsionäär, siis — kas mitte lahtiste silmadega unistaja, üks neid, kes end tahes-tahtmata ohverdavad üldise paremuse saavutamiseks, ise samal ajal leppides kõige tagasihoidlikumaga? Harva on inimesed kui kaljurahnud, ühtsed, harmoonilised, järjekindlad. Enamikus elab ja heitleb vastamisi mitu erinevat, mitu üksteisega vastuolus mina, kellest kord üks, kord teine võidutseb, enese maksma paneb. Kas pole see niisama Vihtraga? Ühelt poolt ehitusajanduse Ristija Johannes mugandujate ning palgavõtjate lohutamatus kõrbes. Teiselt poolt enesega alalõpmata kemplev unistaja, kes veel pärast viiekümnendat eluaastatki pole vaba noorpõlve kujutlustest, mis kord hardumushetkel vallutasid ta meeled.

Oh jaa, oh jaa — kes meist oleks kohane kivi viskama teisele, kui veidikenegi mäletada iseenda nõrkusi! Veel vähem, kui mitte unustada iseenda muundumisi . . .

Koolijütsina ei näinud tema, Ferdinand Herk, undki talaarist või kirikuteenri karjäärist. Teda kui sõnakat, teotahtelist poissi kiskus hoopis ohvitserimunder. Vaiksest ja endamisi raamatutes tuhnivast Viht-rast oleks pigem võinud eeldada tulevast hingeõnnistuse kuulutajat. Kuid ometi kujunesid elukäigud sootuks vastupidiseks: see, kel olid eeldused armuõpetuse jagamiseks, ehitas inimestele maju, võitles nende linnade ja tulevaste põlvete asustusheaolu eest; see aga, kes ihales mõõka tõmmata, võitlushüüdega vastaseid rünnata, see — vedas selga musta kuue ja ronis altarisse murdma Kristuse ihu, jagama pattude andeksandmist . . . Kuidas kõlbaks siis väita, et meie teed on meie eneste teha, et igaüks on ise oma õnne sepp? Õpetaja Herk ei kuulu nende lihtsameelsete hulka, pole kunagi kuulunud, kes ütlevad käsi kokku pannes, et kõik on t e m a teha, et me ise oleme nagu noor rohi tuule käes. Ei. Temale on juhus samasuguseks juhuseks nagu materialistidele. Ning ta teab väga hästi, et kehvast voorimeheperest poisina ta vaevalt oleks kunagi pääsenud gümnaasiumi, hoopis rääkimata ülikoolist

või talaarist, kui poleks tulnud lelle väikest pärandust suunitlusega koolitada Värdispoisist õpetaja...

Ning püüdes iseenesega täiesti siiras olla, ei saa õpetaja Herk möönmata jätta veelgi kaht seika. Esiteks: samal ajal kui ta kompad vastuolusid maises õndsuseõpetuses, kõiges, mis puutub sotsialismi sihtidesse ja teostamispraktikasse, tunneb ta küündimatust ka oma hauataguse, igavese elu teoorias. Sest mis lohutust võib inimesele pakkuda töötus heaoluks seal, kus enam mingit olemist-tegelikkust pole... Teiseks: Vihtra oma meenutustega kaugetest aegadest võib ju näida veidrana, isegi poisikeselikuna, kuid kas tohiks Herk väita, et temas eneses midagi üles ei sula, miski tagasi ei kisu nende õndsaliike noorusaegade rüppe? Oh ei! Inimene on ja jääb oma mälu mängukanniks ja orjaks. Joon alla tõmmata on üks, aeg-ajalt endamisi joone taha piiluda — teine. Sellest ei vabaneta iial. Pole vabanenud ta isegi. Ta mõistab vana majakaaslast, mõistab ega sega tal ennast välja puistata...

«Taanduda on alati raskem kui rünnata,» alustas Vihtra uuesti pärast väikest keelekastmist. «Paar esimest sidemeteeuendamise katset telefonis tõrjusin teatega, et kahjuks allutati teisale, ei kuulu enam meie kompetentsi. Palve tutvustada komissariaadi töötajat, kellega tal tuleks kontakti astuda, lahendasin lubadusega sinna helistada, mida ka tegin, viisakalt soovitades teisel ametkonnal teda kuulda võtta. Nii näis taandumine, «vastasest lahtikiskumine» kaetumana, märkamatu...»

Kuidagi ajasin talve kevadesse, mattes end ülepeakaela töösse, askeldustesse, koosolekute kärinasse ja — kõrtsi. Jah, isegi kõrtsi, ööllu, mis käis tollal kella kolme-neljani. Palgad olid endistega võrreldes kõvad, raha jagus — kõigeiks. Salgakesel komissariaadi töötajaist sai harjumuseks koosolekute järel, mis sagedasti lõppesid alles kümneüheteistkümne paiku, minna koos «Du Nordi» õhtust sööma. Hilja alanud, venisid need «õhtueined» tihti hommikuni välja. Restorani sulgemisel sõideti vahel edasi mõne kaastöötaja korterisse, vahel mõne juhusliku tantsupartnerinna poole, kellel ikka leidus kodus väike varu ja lähikonnas sõbrannasidki, kes viskasid meeleldi klaasikese, mängisid seltskonda või koguni valmisolevalt kõrvaltuppa nelja silma all vestlema kehutasid... Selline eluviis oli mulle võõras, ajas tülgastama. Kuid hetkel ometi sobiv — riisus aja, jätmata võimalust targutamiseks. Jõuvarusid ka piisas. Korduvalt kõnniti hommikuti viinalauast otse töölauda taha, jätkati seal asjaajamist, ilma et ametkondki oleks tõsist märku saanud süvenevast ulaelust...

Ühel säärasel «raske-pea-hommikul» lipsas ta ette teatamata minu tuppa. Kas lõhnad või hele märtsipäike — mine tea! —, aga tema silmale ei jäänud minu seisukord märkamatuks. Lõpetanud asjaliku osa jutust, pööras ta mulle otse näkku:

«Kipute ka nähtavasti nende usku minema, kes otsivad abi viinaklaasist. Kas aitab?»

Tahtsin vastata teravalt. Kuid tabanud ta pilgus kaastundevarjundi, mingi ilusa hoolitsushelgi, pomisesin:

«Juhtus. Sõpradega...»

«Korduvad juhtumid. Teid on ennegi nähtud — kõrtsides ja mingite mittekolleegidest naistega.»

«Kellele see korda läheb?» hammustasin vastu. «Peaasi, kui töö ei kannata.»

«Töö ja revolutsioon, jah! Oh teid, mehi, küll! Aga teie ise? Teieervis, kõik muu?»

«Kas ma jäin teile mõne selgituse võlgu?»

«Ma ei räägi sellest. Tõstan küsimuse, et kas tasub nende... noh, üldiste asjade pärast rikkuda tervist, lagastada ennast?»

Üldised asjad! Isiklik elu! Kas ei taipa või teeskleb?

Seisime vastamisi teine teisel pool lauda, mitte sugugi sõbralikena. Ahvatles talle näkku paiskama midagi soolast. Ent tema sulava, otsekui haletseva pilgu ees ei suutnud muud kui silmad maha lüüa.

«Hoidke ennast ometi! Meie kõik peame end hoidma — tulevikule!» surus ta tungiva sosinaga. «Teie ei ole veel nii halb, et end põhja juua... Ehkki vedasite mind alt, lausumata sõnagi ümberseadmisest, mis teil ammu teada...»

Lisas ja lipsas uksest välja.

Käed silmil, vajusin kühmu laua taha. Näeb läbi, näeb ikkagi... Või mis neis minu manöövrates oligi naisesilmale äraseletamatut? Males katsume vastase käike ette ära arvata. Mõttes olin teda vahel hakanud kujutlemagi vastasena, koguni vaenlasena ning küsisin eneselt pahuralt: mis otstarbel otsib üks õnnelik noorik õieti sidet kõrvalise mehega, milleks? Sealsamas aga tundsin end siiski meeldivalt puudutatud olevat tema hoolitsusest, isegi etteheidetest, mis meenutasid kadunud ema... Vilets enesekiusaja! noomis ennast. Sa ei raatsi põrutada, et jäetagu sind rahule, ootad juhust, mis kas või kogemata tooks ta uuesti sinu juurde...

Juhus tuli — raskekaaluline ja eripärane...

Jõudsin Riia kaudu komandeeringult tagasi kuueteistkümnenda juuni hommikul. Suur õitsev kevad oli käes. Lasnamäelt alla sõites paistis linn läbi nahkja pilveloori hõõguvas päikeses pastelltoonides maketina, mille kohal hõljub sirelilõhnu ja mida kastanid oma kumavate küünaldega valgustavad kui kroonlühtrid rauges rohelises kirikus. Kust võtsin ma tol hommikutunnil kiriku ja kroonlühtrid, seesuguse meeoleu — ei tea. Võib-olla sellest, et vana linn tundus eriti tõsisena, peaaegu pühalikuna. Rongilt vaadatuna näisid tänavadki pühapäevaselt tühjad. Ainult harvu, üksikuid inimesi liikus siin-seal.

Kavatsusega jaamast kohe Toompeale, komissariaati minna jalutasin, kohvriku näpus, värava poole, silmad õiehtes nõlvakul. Sügavroheline rahu taustal ergas Pika Hermannii tipus eriti võimukalt punane lipp. Seal kõrgel näis paras tuuleõhk puhuvat ning lipp lehvis nii uhkelt, et mõte tahtmatult lipsas ajalukku, meenutas neid paljusid lippe ja värve, mis kõik on selle iidse linna tornis plagisenud, altvaatajaile valitsejate võimsust ning vägevust ilmutanud...

Värvakaelas tõkestas keegi naine mu tee.

See oli tema — jumetu, silmad tuhmid, näol kokkumuse kaame vari.

«Kui hea, et tulite,» ütles ta vaikselt mu kõrvale asudes.

Astusime edasi, tema suunamisel otse üle väljaku, Snelli tiigi äärde. Esimesest sirelisõõrist leidis ta vaba pingi, vajus sellele. Panin kohvri maha, toetusin ta kõrvale.

«Teate juba, mis meil siin toimub?» alustas ta habinal.

Tühjagi ma ei teadnud. Ainult kuulnud Riias sulide, spekulantide ja

prostituutide väljasaatmisest, noogutasin — ise segaduses, et mis tege-
mist peaks temal või minul olema nendega.

«Nad veavad ära, saadavad kõik Siberisse.»

«Kes, mis jutt see on?» nõudsin karmilt.

«Punased, venelased!»

«Ka mina olen punane. Välja saadetakse prostituute ja...»

«Issand, teil pole aimugi!» Ning ühe hooga vuristas ta mulle ette terve nimekirja, kus oli ka haritlasi, töölisi ja töölisvanemaid. Kõiki teadis ta väljasaadetute hulgas olevat.

«Ja mis te sellega tahate ütelda? Mina pole kedagi puutunud.»

«Teie olete ainuke tähtsam inimene, kellega julgeb rääkida... Ära viidud on ka minu õde, minu vanem õde... Ütelge, mis peab tegema, aidake ometi!»

«Mis tean mina teha!?»

«Teie olete ju ikkagi eestlane... See on meie rahva ärahävitamine, ots.»

Olin tollal väga väike suitsumees. Aga nüüd läks käsi iseenesest «Polp» karbi järele. Kas ta halav hääl või olukord ise oli puudutanud helli keeli. Hakkas piinama teadmatust. Ise ka nagu aktivistiseisuses ja parteikandidaat ega tea vähematki, mis juhtub. Kümned haritlased — see ei klappinud kuidagi Riias kuulduga. Hetkeks löi süda külmaks isegi komissariaatiminekku ees. Astud sisse ja... Aga mida kuradit oli mul siis karta? Naine on närvid kaotanud, ja kõik.

«Minge nüüd ilusasti tööle. Pärast helistage.»

«Ei suuda, lihtsalt ei saa. Kujutlege: õe rong läks öösi teele, nad ei ole veel Narvas, mitte Tapalgi. Mõned käisid autoga seal vaatamas... Kas te tõesti ei oska öelda, kelle juurde minna, mis teha, et teda tagasi tuua?»

Ei osanud. Kuid kalestanud end veidi, küsisin:

«Mis tegelane oli teie õemees?»

«Midagi ei olnud. Palgaline proviisor, apteegis. Issand, alles said elama... Väikesed lapsed!»

«Katsun kuulata, kui saan.»

Võtsin oma kohvri ja astusin rasket sammu märke. Õlad kühmus nagu löögi ootel, kadus tema põosaste vahele.

Taas mõistsin, et kõigist püüdlustest hoolimata polnud ma suutnud end temast vabastada, et mu süda tahes-tahmata resoneeris tema valule... Võib-olla oleks ta tol hommikul resoneerinud igale kaebajale. Olin kuuldust nii segane, et korraks vilksatas mõttes, kas mitte minna temaga, toetada teda selles ahastuses? Ent mis tolku on sõgedast toetajast! Surusin edasi üles, kus lehvis lipp. Muide, lippu ma siit ei näinud. Küsitav, kuidas ma praegu oleksin vaadanud todasama punast lippu, mille all võidujoovastuses marssisin alles aasta tagasi...

Pole mõtet korrutada kõike kuuldut, on asjatu rääkida elamustest või tundeist. Olgu märgitud vaid niipalju, et ka komissariaadist olid mitmed inimesed kadunud, isegi paar neist, kellega talveõhtuil istuti ühiselt koosolekutel või kõrtsilauas. Ning sedagi, et varsti sai selgeks: pole asja kuhugi tormata ilma eriliste sidemeteta. Kõik öeldi olevat ette valmistatud seal, kuhu hariliku inimese käed ei ulatu... Et talle seda teatada, palusin, kui helistas, õhtul sisse astuda. Teadku inimene vähemalt, mis ta teada võib, et asjata ei sibliks nangunii kergesti murenema kalduvat kamarat...

Ta tuli õige hilja, õhtuvidevikus. Tuli veelgi masendatumas meeleolus ning vajus sõnatult mu diivaninurka kõssi. Alles pikapeale sain kuulda põhjuse. Ta enda mees on ka väljasaatjate rühmas olnud, asjast osa võtnud...

«Ja niisugusega pean mina elama!» ägas ta. «Hulluks teeb!»

Hulluks — hulluks võis paljustki minna. Teda seal diivanil meeleheitel võitlemas nähes polnud ka mina sellest kaugel, ehkki mõistsin asju temast erinevalt. Aga mis on kaine mõistus tundehoovuste ees!

«Kas te vene lehti olete näinud?» küsisin viimaks vaikselt. «Märkate TASS-i teadaannet saksa vägede koondamisest meie piiride lähedusse ja meiepoolset seletust pidada kinni sõpruslepingust?»

«Mis, kas see tähendab sõda?» kargas ta püsti.

Teadsin üht-teist materjaliladude dislotseerimise nõuetest, nende nõuete täitmise raskustest, samuti esmaabi ettevalmistamisest õhurünaku puhuks.

«See võib tähendada sõjaks valmispanekut... Keegi ei tea ju, kuhu Hitler sarved keerab.» Poetasin väga vastutustundlikult need sõnad üle huulte. «Sellest aspektist tuleb võtta ja mõista ka väljasaatmisi. Rannariik, piiritsoon, aktiivsed endised tegelased, praeguse korra vastased — mine tea...»

«Issand!» kargas ta püsti, silmad järsku kui hõõguv malm, rusikas käed ülal. «Nad kardavad meid — seda käputäit... Kardavad, tähendab, tunnevad ise, et teevad kurja... Jumala veskid öeldakse jahvatavat pikka. Ja minu süda, süda, see ütleb...»

«Ärge ajage suust välja niisugust, mis võib kahjustada ainult teid ennast. Katsuge ometi mõista, missuguses olukorras elatakse, kus me oleme!»

«Kas ähvardate või hoiatate — teie...?»

«Esialgul hoiatan — heatahtlikult.»

«Mida? Keda? Naise südant, mis alati ja igavesti jääb kisendama halastuse, armulikkuse järele? Oh, kui ma oleksin mees!» Ta tegi mitu pikka sammu üle toa, siis jäi äkki seisma, langetas kui närtsinult pea.

«Ka meestel on südamed rinnus.»

«Südamed! Südametunnistusega, mis on veniv kui toornahast pastell!» ägestus ta uuesti. «Nagu minu seaduslik. Võimatu!»

«Ja mis tema siis teie arvates oleks pidanud tegema? Mis ta oleks saanud teha? Mõtelge asjelikult!»

«Ei tea! Aga mina poleks läinud, ei. Ja kui ükski poleks seda käsku täitnud, ei oleks läinud...»

«Võtke ennast kokku, rahunege kõigepealt.»

Pikapeale ta väliselt rahuneski. Kuid seda kuumemalt küpses nähtavasti otsus, mis ta äkki taas jalule paiskas, vihaselt kähisema sundis:

«Ma jooksen ära! Ei lähe tema juurde tagasi... Lõpp!»

Selles trotsis, jõulises otsustamistuhinas sirgus ta jälle kord sihvakaks, tugevaks naiseks, ehkki oli keskmist kasvu. Ning oma meeleheite seisundile, kõigele vaatamata paistis tol hetkel haruldaselt toredana. Kangekaelne, ilus ja jõuline — naine, kohane emaks suguvõsale...

Väga raske südamega, sisemiselt lõhkikärinatuna surusin kuuldavale sõnad:

«Ärge tehke seda. Säärases tuhinas igatahes mitte.»

«Ja seda ütlete teie?»

«Ütlen, sest kui ma oleksin kohal olnud, kes teab. Tõenäoliselt oleksin pidanud tegema sedasama, mis teie mees tegi...»

«Ka teie... Issand, kuidas nad meid üksteise kallale ajavad!»

Ta laskus tagasi diivaniservale, vahtis mulle pärani silmi tükk aega otsa. Pidasin vastu, kuigi meeles mõlkus ühelt poolt õpetus klassivastuoludest (mida tema tol hetkel oleks vaevalt kuulnud!), teiselt poolt peale tükkis kiusatus teda sülle haarata, vastu rinda suruda, silitada pead kui kohutatud lapsel.

«Teil on vist õigus,» nõustus ta viimaks nukralt. «Teie olete tark. Võtan teie nõu kuulda, hambad ristas. Ei ole teist teed.»

Vaikisin. Tee ju oli, aga sellele viidata praegu — ei!

«Katsusin maale helistada, ei saanud ühendust,» rääkis ta, veidi rahunenud. «Võib-olla on ema ja isa ja vend, kõik teised ka ära viidud... Kui jooksen, võivad ka mind... Mees ise võib, kui on juba seesugune,» jätkas huuli närides ja ühtaegu neid taskurätikuga tupsutades nagu palavikus.

«Seda ta ei tee. Seda üldse enam ei tehta. Operatsioon lõpetati tänase päevaga.»

«On see kindel?» haaras ta minu käest kinni oma kuuma, võdiseva käega.

«On. Tean.»

«Jaah,» õhkas ta. «Aga kas äkki kõik eestlased pole venelaste silmis kahtlased?»

«Rahvas, kes päevast päeva tööd teeb, ei saa olla kahtlane. Rahvas ei ole mõni kõhklev haritlane...»

Ta ei vaielnud, ainult vaatas mulle ebalevalt otsa, nagu selgust otsides, et kas ma ikka ise ka öeldusse usun. Ilmselt ei suutnud ta seletusega rahule jääda, ütles käsi laiutades:

«Oleme kui taevaalused linnukesed... Ühed püütakse kinni, pistetakse puuri, teised vaatavad hirmul pealt, abitud aitama või äragi lendama, oh kui abitud...»

«Katsuge mõista: neid ei viidud vangi, ainult asustati ümber, viidi teise kohta elama...»

«Elama!» tõrjus ta lootusetult mõlema käega.

«Inimesed elavad — ka Jäämere saartel.»

«Jah, aga kas meie omad? Tsiivilisatsiooni vahe on liiga suur. Seda kinnitavad sealt tulnud ise.»

«Saabuvad kirjad, kuuleme. Loota tuleb ikka.»

«Andestage,» ütles ta mantlinööpe kinni pannes, «et teid tülitasin. Aga mul ei ole kellegagi rääkida, ei ole enam... Kas tohib vahel südant puistama tulla?»

«Igal ajal.»

«Nägemiseni...»

«Saadaksin teid veidi, kui lubate.»

«Teie — ei karda niisuguse kõrval end näidata?»

«Kujutlete juba, nagu oleksite kurjategija! Asjata...»

«Aga kui — oleksingi?»

«Tuleksin ka. Ühiskondlik ja isiklik on siinkohal kaks ise asja.»

Ta haaras mu mõlemad käed, surus neid soojalt ja pikalt, silmad kimelemas, need linaõiesilmad, kuid pöördus järsult ära.

Peaaegu sõnatult marssisime läbi tühja öise linna Sakala tänavale. Maakri nurgal, pimedas, jäi ta seisma, ulatas käe.

«Toas on tuli... Minge nüüd. Olen teile igavesti tänulik ja loodan, et meie sõbralik kontakt enam ei katke...»

Ta katkes — täiesti seaduspäraselt, nagu miljonid kontaktid tol painajalikul suvel...

Siinkohal poetasin töökaaslase loosse tavapärase märkuse tema ebaprintsipiaalse käitumise kohta ilmselt vaenuliku naisega. Aga ta ei jäänud vastust võlgu. «Klassiteadvust, valvsuse nüristumist mõtlete? Vulgaarsotsioloogide lemmikratsu! Objektivse pilguga tagasi vaadates minu põhiviga ehk klassitundest tuligi. Algusest peale. Et ma Kupule tagasi ei läinud, oma alaväärsusetunnet ruttasin kompenseerima õppekihuga. Et naine vajab ennekõike meest, alles siis mehe tarkust — liiga hilja taipasin seda tõde... Inimlikes suhetes poliitikaga üledoseerimine on, noh... Mulle meenutab see India kastisüsteemi, kus inimesi hinnatakse sordi järgi. Ühest kastist teise ülekippujat ähvardab surm. Klassikuuluvusest ei tohi kastikuuluvust teha, kõige vähem isiklikes suhetes. Kes täna ei ole meiega, võib homme olla. Kui meil aegade käigust midagi õppida on, siis eelkõige käitumist üksikisikuga. Inimeste kaasatõmbamise kunst on meil tihti palju madalam oskusest neid eemale peletada, vaenulikuks teha... Mulle on juba noorest peale vastik olnud inimesi jagada sortidesse, nagu pesu või jalanõusid jagatakse... Tema suhtes ma ehk koguni hellitasin lootusi, et ta kujuneb ümber, et olukorrad ja tingimused... Kuidas ma sain siis? Võimatu...»

«Ikkagi üsna ketserlik jutt.»

«Suhtuda inimesse aina ja igal juhul kui ketserisse, kas see ei meenuta aegu, kus piinapink ja tuleriit said usklikkuse mõõdupuuks?»

Nii umbes me targutasime, lõplikule selgusele jõudmata...

Te mäletate ise, kuidas see kõik läks. Kaheksandal juulil olid saksa eelväed Märjamaa all ning Tallinn raskes evakueerumispalavikus... Linn jooksis nii tühjaks, et kui hilisõhtul tulin Toompealt alla, ei leidnud tänavalt miilitsatki, autodest või väeosadest rääkimata. Üksikute jalakäijate sammud kõmasid kui kirvehoobid. Ruttasin oma toaubrikkusse, asjade järele. Pidime minema ka meie. Viimane õhtu Tallinnas. Mis edasi — ei tahtnud mõeldagi. Küllalt juba kuulnud sõjakoledest. Tund hiljem olid autod lastitud, komissariaat sõitis läbi öö Narva...

Narvast peksti meid aga järgmisel päeval häbitustega tagasi. Paanikakülvajad, karjuti. Minge ja olge nõukogude võim kohapeal, nagu peab olema... Võidatge oma kodumaa eest...

Kodumaa eest!

Kodumaa mõiste jagunes järsku mitmeks, killunes. Kodumaa eest ehitati kindlustusi, kodumaa eest löid väed lahinguid rinnetel, puhastasid metsi vaenlase parašütistidest ja bandiitidest hävituspataljonid. Kuid asutusest kadus aina sagedamini salapärasel kombel mehi. Auto, mis pidi komandeeringu korras sõitma Rakveresse, leiti mahajäetuna Laeva lähistel, mehed jäid kadunuks... Aina julmemalt sülitasi võsad ja metsatukad tuld, aina sagedamini langesid teedel sõitjad, põlesid autod ja — terved rongidki. Ka need, kes metsades relva tõstsid, kuulusid end seda tegevast kodumaa nimel...

Mis pidime tegema meie, kaotusmeeleoludest ahistatud tsivilistid, asutuses, mille paremal käel kästi intensiivistada tootmist, samal ajal kui vasem pandi demonteerima masinaid, läkitama tagalasse neid, kes

tootsid, ja seda, millest toodeti — materjale. Ja sealjuures sosistasid Soome-Saksa raadiojaamade kuulajad salamisi iga päev aina ärevamaid kuuldusi sakslaste lähenemisest, vaenlase läbimurdmisest siin või seal. Mis suutsime meie ära teha? Õigest tööst polnud juttugi — igaüks nägi oma silmaga, et valmistuti taanduma.

Need olid tujutud päevad, segased ööd. Elati kohvri või seljakoti otsas, evakueerumiskorraldused taskus. Magati enamasti töökohtadel, järjekorras valvet pidades, relv käepärast. Õhurünnakute ajal laskuti keldritesse, mis — selleks otstarbeks kohandamata — olid pigem ootavaks ühishauaks kui varjendiks... Või tukuti seal, kuhu õhtul juhtuti sattuma, sest öölubasid anti napilt ja inimesed tundsid end pimedal ajal lindpriidena. Linnaski öeldi tegutsevat bandiitide salku. Need või neile haaranguid korraldavad hävituspataljonlased võisid iga liikuja kinni pidada, kahtlustada teab milles. Igaühe jalgealune pragises kui habras jää...

See oli aeg täis pööraseid kuuldusi, nendega žongleerimist. Aeg, mil kuuldavalt juleti väita, et üks aasta vene võimu on pannud eestlase sakslast ootama kui päästjat. Kui päästjat! Võis ilmeksimatult öelda, kes neis päästjat ootas. Kuid oli võimatu mitte näha ka seda, et vaenulikule kihile kavandatud hoop tabas bumerangina hoobiandjat: tagala moraal ei vastanud sugugi sõjaaaja vajadustele. Tundsimine end eraldatuna, isegi vihatuna vahel — kõik, kes me püüdsime kohapeal korraldusi täita. Koguni reetjaks nimetati meid. Oli vaja selgroogu ja trotsigi, et mitte lasta end tasakaalust välja lüüa, jääda kindlaks veendes, et alandusi, kannatusi ja meeltesegadust toob vaenlase reetlikult alustatud sõda, et kurjad väljasaatmisedki toimusid sõja paratamatu kaasnähtusena.

Puudutan neid ebameeldivaid vastukäivusi sellepärast, et nad kuuluvad perioodi, on osakene sellest, milles kajastuvad edasised tunde-protsessid, nende kujunemised... Nii toonitas jutustaja, ning ma poleks aus neist vaikides. Tema meeoludesse ja suhtumistesse on nood sõja alguajad jätnud kustumatud jäljed... Teadagi, valdav osa rahvast ei oodanud sakslast, andis oma parima sõja heaks, olgu tööpaikadel või korralduste täitmisel. Vastu töötajate tahet oleks vaevalt ühegi vabriku sisseadet või materjaliladu liikuma saanud tagala suunas. See on fakt. Kuid fakt on samuti ka see, et mõndagi jäi vaenlase kätte ükskõiksuse või sabotaaži tõttu. Jäi häid inimesigi... Segaduses, vastakate hoiakute keerises osutus võimatuks mitmeid plaane täide viia. Iga sammu puhul tundsid tõrget, elastset vastuseisu. Rahvas lagunes koost, lõhenes kaheks nagu üliküps õun...»

«Kolmeks või neljaks koguni!» täiendas Herk vahelehuüedega. «Sest leidis ka neid, kes kumbagi rinnet omaks võtmata ja klikivõimu maha kriipsutades ootsid-lootsid hoopis uusi ajaloolisi lahendusi. Näiteks soome sugu rahvaste ühisriiki.»

«Niinimetatud Suur-Soomest unistajad. Oli neidki. Keegi unistab alati millestki — võib-olla täiesti ebareaalsest...»

«Ja loomult vastu-vett-ujujaid, kes end millegagi ei seo, vaatavad kõrvalt, hoiavad nahka ning teevad kriitilist häält.»

«Küllap ka neid oli. Aga nad võib vist rahulikult panna esimese kolme kategooria hulka tingimusega, et varjates oma tõekspidamisi nad olid kõige meisterlikumad teesklejad.»

«Vabandust, mulle ei saa seda kuidagi ette heita!»

«Muidugi mitte, sest see käib teie ameti juurde. Ärge pange pahaks,» tegi ajakirjanik rindkerega naljatleva kummarduse.

«Ma... Mina olin korpuses, tagavarapataljonis, nagu...»

«Nagu enamik meist, selge. Kuid ega seal ka polnud meelakkumine. Algul ei uskunud sedagi, et sulle antakse vint kätte. Mäletate?»

Miks ta ei mäletanud! Imeks, koguni sõjaaaja üheks suurimaks imeks nii ühiskondlikus kui isiklikus mõttes pidas ta seda...

Tarani mälestused noist päevist on teravad kui vasesse lõigatud. Mobilisatsiooniteate sai ta komsomolikomitees koos kuuldusega sakslaste sissetungist Lätimaale. Sealsamas räägiti ka, et küllap keskkooli lõpetanud poisid lähevad eriõppele. Ta ei oodanud käsku. Kui kooli komsorg käis läbi hiljutised klassikaaslased ja teisedki, manas sakslast kui iga eestlase põlisvaenlast, vihjas eriõppustele, ohutas võitlusindu ja — viis oma poisid kambas, kõva lauluga «Homme sõda kui on» koon-
duspunkti. Kaunil juulipäeval asuti vagunitesse ja tossutati minema, meeoleu ülev, võitlusvalmis. Sõidutatigi kuhugi Uurali jalamile õppe-
laagrisse. Kuid mingi väljaõppega peale ei hakatud. Vist ei saadudki hakata, sest väga vähesed oskasid vene keelt. Nii käsutati mõne aja pärast kaubavagunitesse ja loksutati edasi — kuhugi Kotlase taha metsapadrikusse. Barakielu, sääsepiin ja puusaagimine...

Poisid tigitsevad: ah siis see ongi see eriväljaõpe, millest sa patrasid... Piinlik ja häbi. Pärima minnes saab jaheda vastuse: norm täita ja lõuad pidada, sõda vajab metsamaterjali... Kuradi tööpat, kirutakse omavahel. Kerges suveriidis noormehed räbalduvad varsti, vilets supilake ei toida, meeoleud vajuvad nulli. Oktoobrikülmad tabavad neid kui saatus. Algavad haigestumised. Kuskilt laagrisse sissepugenud härra Tõi toob kaasa tüüfuse, meestemurdja. Hiljuti alles uljutsenud noored mehed tuiguvad jalul, varisevad kokku. Mis oleme meie teinud, et peame taluma säära? küsivad nad temalt.

Süütundest meeleheitel, palavikust poolsegane, veab ta end ülemuse palge ette. Püüab oma viletsa keelega selgitada, nõutada ravivahendeid, riideid. Lubatakse — niipalju kui saab. Nii tuli Komi töö-
laagris pidada eluvõitlust. Koos teistega heitles ta isegi tead-
vusetult viletsas barakinurgas. Oleks kergesti sinna jäänudki, kui mitte üks vanem naine oma hea südamega... Sealt sööbis temasse kaks vas-
takat veenet: ära tööta teistele kunagi rohkem kui ise täita suudad ja ära usu, et on käes see kõige hullem. Alati võib olla veelgi halvem. Aga ka kõige halvemas hingitseb oma tilluke hea. Kas või mõne sooja südame näol... Inimesed on üksteisele elajad, kuid võivad olla ka —
inglid...

Ideedest said sääraustes tingimustes pettepidid, võitlusvaimustus transformeerus enesesäilitamiskunstiks. Karjeristlikumad ja kombi-
neerimisjulgemad kohanesid soodustusi jahtivateks eestvõtjateks. Saa-
matumad ja nõrgemad alistusid kõigele, muutudes sõtkutavaks saviks. Mõne kuuga ei jäänud inimese väärtusest järele legendigi. Kes vastu
pidas, see oli kas puutuim või tulihing...

Sügava lumega lohistati päevast päeva ja neelati männioksakeedust —
elujooki. Igaühe keelel üks ja seesama küsimusekramp: kas pean
vastu... Küllap nooruse vankumatu elutahe oligi see, millega hing sees
hoiti. Hoiti päevani, mil lahti läksid jutud eesti diviisi moodustamisest.
Algul ei juletud neidki tõsiselt võtta. Liiga sügavale oli vajutud, et

uskuda pääsu ja tõusu. Et ja kuidas neist, tööpataljonist läbikäinutest, siiski said väeüksuse võitlejad, liiatigi kaardiväelased — seda ei suutnud ta praegu tagantjärelegi veel õieti enesele ära seletada.

Kas paratamatused ei kujundanud ka koduseid, seda töökate, rahumeelset rahva põhiosa, kes kohale jäi, kes ei võinud ega saanudki kuhugi taarduda — sest rahvas jääb, alati, ja kas talub, mis taluda, või hukkub... Hukkub võideldes, kõikide vahenditega oma eluõigusi kaitses... Ränk sõda väikerahvale, teadagi, mis iseenesest muutus klassisõjaks, kus ühe ja sama isa pojad pöörasid relvad teineteise vastu...

Vihtra, nagu paistab, kipub enese või mõne oma sõbra vintsutustest tegema elu lörrijooksmise traagilise loo. Selle põlvkonna järelejäänutest on igapähe oma lugu, ja harva lõbus, väga harva.

«Võimatu on tagantjärele määratleda, kummana ma nood kaks segast nädalat õieti mööda saatsin: kas logelejana vastutaval kohal, kellel ei ole õiget tegemist (kõik otsustati ju sõjaväevõimude poolt!), või ringiluuksiva nahahoidjana. Mõne korralduse edasiandmine, teate vastuvõtmine — see ei nõudnud kümnendikkugi tööajast. Ülejäänu istuti siin või seal toas koos, püüti ühiselt mõistatada, mis toob tulevik, ühiselt välja sõeluda tõde kuuldustekõlkaist. Neid tuiskas lainetena mööda linna. Isegi juhtivad inimesed, kes käisid lõunastamas valitsuse sööklas ning seal kokku puutusid arvatavate kõigeteadjatega, ei osanud muud kui kõnelda ebamäärastest vastulõökidest, lahingutest kuskil N. lõigus. Mis sõda meie värvavas tõeliselt teeb, jäi segaseks. Katsuti tuju tõsta mõnede väikeste joomavarude baasil. Kuid see ei viinud kuhugi, ei vabastanud kedagi pingest, mõttevaevast. Maad võtma kippus tuim apaatus, tunnetus, et oleme abitud, katastroofi miski ei väldi. Kui rongidega evakueerimine lõppes, teati päris kindlasti, et sakslased on ümber Peipsi minnes Narva taha jõudnud ja teed Leningradi läbi lõiganud. Merel aga varitsesid miinid, lennukid, allveelaevad — lihtsalt surm.

Nii raputas ajusid uus mobilisatsioonikäsk otsekui träasavops rindu. Kõik 1905.—1918. aastal sündinud meeskodanikud... See käis ka minu, samuti mitmete nende kohta, kellega koos olin viimased nädalad mänginud üht keskasutust. Õigemini vaikselt oodanud otsust, mis lõpetaks teadmatuse ja kahevaheloleku, kõrvalesurutu painajaliku tunde. Nüüd oli see langenud. Kõhedusega mõeldi küll laevasõidu ohtlikkusele. Kuid teada oli ka, et laevad liikusid, ehkki vahel õhurünnakuid tagasi tõrjudes, merel lahinguid lüües. Uljamad koguni lõõpisid: Tühja neist pommidest. Juhtub pihta — on ots ja asi ühel pool. Ei juhtu — Soome laht nii ahtake, et rand mõlemalt poolt paistab, vesi pealegi soe...

«O. K.» restorani keldris käisime praetud soolasilku ja keedukartuleid söömas (sõjapäevade peamine menüü Tallinna toitlustuspunktides!), suure hädaga pressisime välja ka paar potti õlut, siis lonkisime laiali, et hommikul kohata Lauluväljakul. Kindlad minejad kõik, tundes end juba mundrikandjaina.

Hulgakesi koos, jääb alati uljust üle. Üksi oma mõtetega aga — on peagi kitsas käes. Kaaslased ruttasid lähimaid hüvasti jätma. Mis pidin mina tegema, kuhu sammud seadma? Pakkida-valmistada ju miskit polnud: seljakott suitsuvorstirõnga ja mõne paki sigarettidega kükitas nurgas kogu aeg pärast Narvast tagasipeksmist. Südamesõpru ei olnud. Tarikest või teisi möödunud suve kaaslasti otsida tundus veider — nemad

müttasid hävituspataljonides, mina kükitasin büroos. Tema telefonist oli juba teist nädalat vastatud: kraavitöödel. (Kaitsetöödel oli tõesti tuhandeid, ja nagu mina omadest, ei teadnud teisedki asutused tihti täpselt, kes just kus.) Et mitte koju minna, võtsin nõuks sisse astuda tööstuskooli vana meistri juurde, kellega oli säilinud mõningane läbikäimine ka pärast «kõrgesse ametisse» astumist. Lonkisin mõttes Kaarli kirikust mööda, pöördusin Luise tänavale. Ühes väravas tormab mulle risti jalgu veider säärikutes tüdruk, pilotka peas, sanitaarpaun rihmaga üle öla. Kui lähemalt vaatan, seisab mu ees hingeldav, kohmetunud — viiulineitsi. Ei usu silmi.

«Mis kadrisanti teie mängite?»

«Vabandage, hävituspataljoni sanitaril on väga kiire...»

«Teie — pataljonis?»

«Pikk ja segane lugu... Mees, saate aru.»

«Sedamoodi siis...»

«Pean jooksma. Väljasõit. Kui tagasi tulen, lippan rääkima.»

Seadsin sõnu suus, kuidas teatada, et siis võib hilja olla. Aga juba oligi ta väravast sees, läinud kõige oma rutu, linaõiesilmade ja pilotkaga, mis istus ta juuksekuhilal nagu kukk kanapesal. Paljuga oli neil päevil harjutud, imestama ei pannud enam mingi kuulmus või teade. Aga kaitseliidupealiku öde hävituspataljoni sanitar... Lihtsalt ei jaganud...

«Neerude läbikatsumine,» ütles vaikne vanamees, kelle poeg oli läinud juba eelmise mopiga, mu imestust kuuldes ja pani pudeli lauale. «Liisupoiss vajab liigutamist, nekrutit ei saa kuivalt teele saata...» Omaaegset sekeldust kantseleipreiliga meenutades päris vana, et kas jääb ka palju pruute leinama. Alles taadi küsimus meenutas mulle... Rääkida temast kui pruudist aga oli võimatu. Nii kohmasin, et linnas, jah, ikka alles juurdumata, võib-olla mõni varasemast ajast, maalt...

«Maalt?» uuris muhe kiilaspea mind läbi prilliklaasi. «Kui mehel on maal tüdruk, siis otsitakse see praegusel ajal üles, tehakse asjad ühele poole...»

«Nüüd, viimasel õhtul,» lorasin vastu. «Nagu kiireks läheb...»

«Kiiruga võetakse kindlused... Pulmi pidada jõuab ka siis, kui see kõik...» tegi käega ebamäärase viipe. «Ega surmaga kellelgi kiiret pole...»

Mõistsin, löikasin ta soovajadel soovitustel tiivad.

«Ei tule välja — liiga kirju linnavurle. Maapiiga niisugusega ei klapi.»

«Iseasi. Siis võtame lahkumise ja õnne peale.»

Võtsime — «riigivanema» kuivaks.

Nii jõudsin koju alles videvikus. Üks noor daam olevat käinud otsimas, teatas lahke korterimutt. Maksin talle toaüüri ja ütlesin, et kui too noorik õhtul uuesti ei ilmu, tervitagu hiljem minu poolt. Hommikul lähen moppi.

Kuid üksi oma toaubrikus, selili diivanil, riietes ja pooliti kui ootel, arvates aimavat, kes mind otsis, sugenes sellest ikkagi kibe jutuajamine iseendaga. Argipäev pühib maha vaimustuseläike. Väljasaatmisele järgnenud süngus, aga ka viimaste nädalate peataolek ja ilmsed lüüasaamised rindel sundisid vägisi mõtlema. Kindel ja kaunis hajus, peitus otsekuu ebamäärasesse udusse, kust vastu virvendas sarvilisi miine täis meri, merel inimesi tungil laev, laeva kohal huilgavad lennukid. Pommilahvatused, tulesambad, surijad ja haavatud. Vajuv

alus, uppujate hädakisa — kõik, nagu olin kuulnud räägitavat. Taoliste kujutluspiltide kütkes esitasin enesele küsimuse:

«Kui sa sealt kaugemale ei jõuagi, upud nagu kutsikas, mis mõte sellel siis on?»

Paljud ehk ei jõua, aga lähevad ikkagi.

«Tahad sa minna või täidad käsku?»

Vaevalt, et keegi tahaks. Õieti ütles meister: surmaga pole kiiret. Aga on sõda. Sõjas kästakse ja täidetakse käske...

«Jälle tühine käsuhans! Teiste tõugata-tõmmata... Kord juba said oma käsuvõtlikkuse eest, nii et oigad tänapäevani... Kas sa tõesti pole küllalt meheks, et ise, oma peaga otsustada?»

Otsustada — mida? Kuidas pääseda sõjast? Võimatu! Ühiskond ei anna seda indiviidi otsustada. Siis ei sõdiks keegi. Aga tegelikult sõdivad ka need, kes... Oh ei! See pole minu tee.

«Aga see minekutee, kas ei tähenda see t e m a silmis tõkketara, üle mille kätt enam ei ulata?»

Ootan ma siis ikka veel? Mida? Imet? Narr!

Tol hetkel oleksin meeleldi olnud kas või narrigi, ainult et näha, kuulata teda. Too kunagine käsuhans istus minus kui valus õngekida. Istus aastate ja aegade peale vaatamata. Ning tahes-tahtmata pidin veel kord meenutama kauget suvepäeva Kupu järve ääres...

Ilusaim päev, sügavaim elamus... Võid minna kuhu tahes, uppuda merre või mattuda maamulda, ta on sinuga — viimse hingetõmbeni. Ole õnnelik, et ta sul on, õnnetu, et temast ei pääse — ükskõik, ta jääb...

Miks küll on inimene, üks mees liiatigi, nii rumalasti tehtud?

Panin käe pea alla, vahtisin valgesse lubjatud lakke nagu põhjatusse suvetaevasse, kus ujusid puhtad põuapilved. Randmekell tiksus kõrva ääres. Aeg voolas ning kujutlused koos ajaga...

Ei märganud, millal ta sisse astus. Seal ta seisis, selg vastu ust, silmad mu seljakotil, mille rihma vahele oli pistetud puntras vihmaman-
tel, noogutas mõistvalt:

«Teie siis ka...»

«Meie kõik.»

«Kõik, kõik. Aga mis pean tegema mina? Õde on mul seal, teie lähete, mees läheb. Mis teha?»

Imelik, et tema esitab minule sellise küsimuse, minule, kes ma hom-
sest peale pole muud kui lülike suures masinavärgis, üks miljonitest käsutäitjatest, kel puudub isegi võimalus valida, kas uppuda vette, paiskuda olematuks pommiplahvatuses või jääda kápukile kuskile põõsasse, takjaleht silmadel — nii imelik...

«Ei minda sõtta, et surra. Minnakse, et võita, elada — paremini ja kindlamalt kui enne,» kobasin ütelda. «Tuleb talitada nii, nagu käsib süda...»

«Süda?» tõmbusid ta õhukesed huuled veretuks triibuks. «Süda on rumal. Teda ei saa tõsistes asjades kuulata. Aga kas sobib kuulata seda nappi aruraasukestki, mis on naisele antud?»

«Mees ja naine olevat üks. Olete valinud mehe — sellega ühtlasi ka poole,» targutasin vastu.

«Või nii?» kõpsutati kingakontsa.

«Õeldakse, et nii. Ja mitte kuidagi teisiti.»

«Miks mitte hoopis kolmati?» lõi ta mantli siilud lahti. «Kas või põrgust läbi, oma ära salgamata!» Musta mantli alt tulid nähtavale sinine

seelik ja valge pluus. Pluusi küljes tilluke südamekombinatsioon säravast kullast. «Näete!» hüüdis ta sirgudes, otsekui transis.

«See kollane või?» püüdsin ta pidulikkust naeruks teha.

«Ärge lõopige! Saate väga hästi aru... Minge nüüd ja andke üles — kui tahate. Kommunisti naine — rahvuslane. Tore number, eks?»

«Milleks see demonstratsioon, inimene!»

«Et te teaksite: teiega on tuhandete meeste ja naiste, kogu meie rahva lootused. Igal pool ja alati! Muud meil jäänud ei ole,» seisis ta seal kui sõjakas neitsi.

«Tahate vist südamele panna, et mindagu seest siiruviirulise redisena ja... Lubage küsida, kes kurat teid saatis?»

«Saatis? Ükski hing maailmas ei tea, kus viibib praegusel hetkel proua seltsimees... Ja teie räägite saatmisest!»

«Ka mitte härra seltsimees?» ironiseerisin ta kõneviisi.

«Sõnad on õhk. Enesetunne kõik. Hävituspataljoni sanitaarsalgas sõidab see naine niisugusena nagu ta on... Olge ka teie tugev.»

«Mis kurat teid sõitma ajab?»

«Ise ütlete, et olen valinud... Kuid see pole peamine. Oma suguvõsa hüljanud tüdruk, kommunisti, hävituspataljonitegelase naine — mis säärast sakslaste käes ootaks?»

Pidin lennutama lause, et arvatavasti seesama, mis seal. Aga sain sõnal sabast kinni, ütlesin teisiti:

«Räägite kui hasartmängija, kel näpud põhjas...»

«Kui seda põhjagi oleks!» vajus ta korraga väikeseks abituks eideks, küürus ukse najal. «Õde kirjutab, et mehed on laagritesse aetud. Üksi, kaks väikest last, käib saeveskis tööl... Kahekesi hoiame neil ehk hinge sees...»

«Teie ilmute siis päästeinglina, aitama?»

«Ütlesin, et võitlen igas olukorras. Mees nagunii sõjaväes, kes teab, kuidas... Siis pigem seal õele toeks kui siin, ei tea kelle tallata...»

Kergest võõristusest tema suhtes polnud ma iial päris lahti saanud. Ikkagi teise leeri inimene. Ent nüüd, kuulates, hakkas temast imelikul viisil ühtlasi ka kahju. Samasugune üksik, katkikäristatud juurtega olevus nagu ma ise. Sõja aeg, võõra rahva hulgas, võõras ümbruses, keeleoskuseta — mis suudab ta seal? Ei jää vist muud kui seesama füüsiline töö, mille ta siin ära põlgas. Tormab ise tulle kui liblikas. Kaob mees kõrvalt, üks sõjalesk rohkem, ja kõik... Teiselt poolt aga peibutas ometi teadmine, et ta on sealpool, meiega — olgu ta missugune on, tundku ja mõtelgu, mis tahab. Vana nõrkus liigutas end kärsitult.

«Põhimõtted — neid ei saa ju kaugeltki ellu viia. Lapsik!»

«Mis on põhimõtted? Kas pole tunded need, mis me vastu seame meid rebivatele ajatormidele? Kompass elus on tunne, uskuge mind, mitte põhimõtte. Teie ise vihjasite kord, et minus olevat kunstnik kaduma läinud. Vahest ongi. Aga kunstniku tunded ja meeolud on alles, kujutlusvõime samuti. Juhindugem neist. Tahate teada, mis mind teie juurde tõi?»

«Väga.»

Ta pures huulde, kukal jäigalt vastu ust, juuksed pisut sorakil, otsaesine mõttepingest kurrul. Pärani silmi, meeletuna purskas kui paine alt:

«Kujutlused... Kujutlused, et saan teiega lapse!»

Krapsasin jalule, nagu oleks mind torgatud. Krapsasin nii räpakalt, et

diivan krääksatades paigalt nihkus ning ma ise ennast ei tundnud, mõistmata, kus olen, mis minuga sünnib...

Lamp põles ja kell tiksus nii kui ennegi. Või kloppis mu süda? Aga tuba oli tühi. Ainult uks veidi irvakil, nagu oleks just-just keegi välja lipsanud...

Kuulatasin. Ei väiksematki kõppu ega kobinat. Tõmbasin ukse järsku lahti — tühi ja pime koda, kuhu langes toast valguslaik. Jooksin trepist alla, vedasin välisukse pärani, vahtisin kastanite hämaruses valendavat kõnniteed paremale ja vasemale. Mitte hingelistki! Ja kes pidigi seal keelatud kellaajal olema?

Toas tagasi, uurisin läbi nurgad ja nurgatagused, vaatasin kappigi, kobasin käega ust, mille vastu ta oli kogu aja naaldunud kui tapuväät. Ei vähematki märki. Ainult imelik erutav tühjus. Kas tukastasin või olin ärkvel? Nägin und või toimus kogu see kõnelus ilmsi? Kahju, et ei märganud diivanile heites vaadata kella! Aga tunde siiski möödunud ei olnud: kell näitas alles keskööd ning ma tulin pärast ühtteistkümmend...

Magamisest tol ööl suurt asja ei saanud. Suigatasin vastu hommikut ja visklesin taas unenägude kütkes — sedapuhku kord kadunud emaga vesteldes, kord merel, mis miine täis, väikese paadi kui pähklikoorega ringi hülpides...

Kella kümneks olin Lauluväljakul. Tuhanded mehed, tuhanded ära-saatjad, nendest suurem hulk naisi ja tüdrukuid. Töölisteatrist terve ansambel. Laulis mitu vägevat laulu. Naised võtsid sallid kaelast, rätid peast, sidusid need mobiliseerituile kaela, soovisid õnnelikku tagasitulekut — ka võhivõrastele. Kallistusi ja suudlusigi jagati, kellele juhtus. Ühest säärasest sülelusest vabanenud, leidsin korraga tema enda eest, silmad veekalkvel, kuid ometi kindlad. Polnud tal ei säärikuid, pilokat ega pauna. Paljapäi, tavaline mantel üll, väike kuldne märk rinnas. Toosama märk! Mu silmad jäid selle külge ning segasena klammerdusin ta vastusirutatud kättesse:

«Nägemiseni, nägemiseni, vapper sanitar!»

«Tulge tagasi, olgu või kurat ise risti tee peal ees!» surus ta ahta häälega, huuli veretuks triibuks tõmmates niisamuti kui öhtul...

Kõhklemata haarasin ta embusse, suudlesin ahnelt otse ümberolijate silma all. Ta vastas samuti, täiesti häbenemata, nagu mõrsja.

«Käisite eile minu pool?» küsisin kõrva sisse.

Ta noogutas, vaatas mulle lailavalt otsa.

«Öhtul hilja veel?»

Tumm pearaputus.

«Imelik.»

«Räägime sellest kell kuus pärast sõda — kui kohtume,» püüdis ta Švejki naljatusega vältida seletamist.

«Siiski, saab ehk kergem südamel?»

«Ah, süda, rumal süda...» alustas ta samas nutu ja naeruga pooleks laulu, teised haarasid kaasa ning kogu ümbrus laulis taas.

Kohe seejärel anti komando rivistuda. Juba enne oli teatatud, et laev ootab, et lähme otse sadamasse.

Käsi käes, kõrvuti sammusime rivistumisteele, kõik aeg lauldes. Kindlasti oli see nüüd juba teine laul. Missugune, ei mäleta. Aga mäletan ta käesurvet, seda tugevat tulist käesurvet, mida taheti otsekui südamesse muljuda.

«Õnne, õnne, õnne sõjateele!»

Siis olime rivis. Ohvitser kõndis meie ja saatjate vahel, lõigates sinna kitsa koridori. Üle sellegi ristlesid veel käesirutused, anti ja võeti vastu lahkumiskingitusi. Tema oli jäänud teise ritta või lasknud meelega ette lähemad saatjad. Viipas ning lehvitas sealt mulle taskurätiga. Ning alles nüüd märkasin ma õieti: seesama mantel, valge pluus... Tema väike kolmnurkne kaelasall aga mälestusesemena minu pihus...

Orkester mürtsatas. Kõlas käsklus ning kolonn hakkas liikuma värrava poole.

Viimane, mis ma temast nägin, oli ülestõstetud käsi mustas varrukas, mille alt paistis valge pluusikäis...

Ei salga ära oma lippu, ei! Kuradima kange!

Nii jäigi mul teadmata, kas jutuajamine eelmisel õhtul toimus ilmsi või unes. Kui see oli vaid pelk, viirastuslik unenägu, kust võtsin ma siis tema riietuskombinatsiooni, rinnaehte, mida ta tõesti kandis ärasaatmisel, kust? Kui ta aga tõepoolest viibis mu toas ja rääkis minuga, nagu rääkis — siis kuidas ja kuhu kadus ta kui vari, nägemus? Ma pole ebausklik ega viirastustenägija, minu närvid on olnud korras... Ainus seletus: olin õhtul purjus. Ja mitte üksnes viinast, vaid ka paljust muust, väga paljust, mis häiris, rutjus tuhandete miljonite meeli, kes käisid elu ja surma piiriteid...

(Järgneb)

Libahunt

Elas näitsik nagu muiste, iga tööle kraps,
igihelde südamelt ja hinge poolest laps.

Oli rõõsk ning jumerikas tema nägu sõõrik.
Ainult ühe kombe poolest tundus vähe võõrik.

Õhtul lembe lapseraasu vaibutanud suiku,
ootas hirmul märguannet, kargutavat huiku,

hiilis hilju salakambri, haaras hundinaha,
libises öö kukru sisse nagu valeraha.

Oi mis pidu-pilgarit, kus kurat karjus toosti,
raha peale mängiti ja võimu järel joosti!

Ühe kaenlast teise kaenla lendas näitsik nobe,
veinist vallandatud keel tal literdama lobe.

Rangest soengust ripendasid sabrikused salgud,
kudrutasid kurtisaanid, kestsid armutalgud.

Meelest kadus sootumaks kesk märulit ja melu,
kuspool asub maine ilm, kus volber varjuelu.

Küll ta siras, küll ta säras, valgeks öö tast muutus.
Äkki hommikune kaste laugudele puutus.

Lapselalin, kätikägäin meelestusid ala.
Kodulõhnad vastu võtsid väsind kapukjala.

Pani jälle hundinaha naela otsa rippu,
kuulas kohkvel, kuid ei kuulnud kõppu ega kippu.

Muutus heldeks piimaemmeks hälli ääres valves,
langes nõrgult põlvedele valusvaikses palves.

Tõusis aegamisi, uhkelt tulekahjutuhast,
uuris peeglist oma nägu, noort ja neitsipuhast.

Surmamõistmine

ohus läks otsust tegema. Saal vaikis. Keegi kõhatas, keegi puhastas nina. Nagu lummusest vabanedes hakkas kitsas täiskiilutud kohtusaal sumisema. Alguses räägiti sosinal, peagi muutusid hääled valjemaks ja selgemaks.

Maani ulatuvas kõrdikus eit kolmandast reast tõusis ja läks ukse poole. Ta punnis kräbedasti, külg ees, seisjate vahelt läbi.

Keegi saatis lendu pilava sõna, kuid pakkus üle, sussitas vaid soojaks eide igavlevad keelepaelad, mis pärast tüütavat vaikimist hakkasid vadinal vööpama sitsitrükki. Eide solvunud vadistamist jätkus seni, kuni üks väljuja järel sulgus.

Vaatasin ringi. Ma ei tundnud saalisolijaid.

Kohtulaua vastas istusid kolm mustas leinarüüs naist. Ühtainust olin eestpoolt näinud — siis, kui ta korraks pea minu poole pööras. Need kolm aga vältisid minu pilku, nad vihkasid mind. Avalikult julges mind silmitseda ainult naistest tagapool istuv harvade habemetüügastega vanamees. Imelik heatahtlik vanamees. Vaatasin tema valge särgi määratud kraed, luitunud lipsu, kulunud ja kortsunud maavillast vammust, nägin tema värisevaid sõrmi ja ujedat naeratust, mis ei kadunud ka siis, kui ta minu põlenud nägu takseeris. Olin talle selle eest tänulik. Vanamees oli väga vana, too leinariietes ruugjaspunaste juustega naine aga vaevalt neljakümnene. Naise poja nimi oli Aksel. Nüüd on ta surnud. Huvitav, kes neist neljast poisist oli Aksel?

«Kas teil bensiini on? Meil on bensiin otsas,» küsisid nad, kui auto peatasin.

Nad seisisid rohelise «Volga» kõrval.

«Ainult kaks ämbrit bensiini, autojuht,» lausus pikk. Ta oli pintsakus ja külmetas.

«Bensiini jätkub,» vastasin. Läksin võtsin ämbri.

Kohtunik nõudis, et ma kirjeldaksin seda poissi, aga ma ei mäletanud teda. Ta oli kahekümnene, võib-olla ka noorem. Kui oled ise üle neljakümne viie, siis on ainult noored ja vanad.

Võtsin härmas ämbri ja läksin paagi juurde. Nägin poissi silmanurgast. Ta seisis minu kõrval, jalas kerged suvekingad.

«Bensiini jätkub, ärge muretsege,» ütlesin.

Lumi rudises saabaste all.

Tollel hommikul paukusid aiateibad.

Pärast pikka sadu ja tuisku tuli esimene külm.

Lumi peegeldas päikest tuhkjatelt tuisukuhilatelt, puuokstelt ja maanteekraavist.

Lund oli rohkem kui vaja.

«Kirjeldage seda poissi!» käskis kohtunik.

Kirjeldage...

Kohtusaali ainsast pärani seisvast aknast tulev vine ei pakkunud higistavatele kehadele leevendust ning sinakas tuulepluusis mees avas kolinal teise akna. Akna taga õitsesid juba kirsipuud.

Lasin pilgu saalis ringi käia, kuid ei leidnud kedagi, kes oleks sarnanenud tolle poisiga maanteel. Tal oli siis lai punane sall ümber kaela ja pintsakukrae üles tõstetud.

«Poiss, võta ämber!» kamandas ta väiksemat, kui ämber täis sai. Too tuli joostes, kahmas ämbri ja läks auto juurde tagasi. Ta valas bensiini lehtrisse. Seda loksus maha ja pritsis kiduratele punetavatele lapsekätele.

«Kaugele sõidate?»

«Selle tattnina onu juurde,» vastas loikam kõrgilt. Poiss «Volga» tagumiste rataste juures tõstis pea ja vaatas mulle ehmunult otsa.

«Tee kähku!» muutus pikk kärsituks. Suus rippus pikal hõõguv sigaret.

Väiksem oli päris laps; tal olid sinised silmad ja külmast õhetavad põsed.

«Kas te mäletate, mis tal seljas oli?» päris kohtunik.

Kohtunik pidas silmas väiksemat. Ma ei mäletanud. Kohtunik näitas siis fotosid — kõiki nelja. Poisid olid seal ilusasti kammitud, puhaste särkidega nagu peol, ning need fotod ei öelnud mulle midagi.

«Ei mäleta.»

Minu vastus hämmastas neid, aga ma rääkisin tõtt.

Eit tuli ruumi tagasi. Istus oma kohale kolmandasse ritta. Tulles heitis ta valvsa pilgu püssimehele, kelle säärikute lääge lehk meenutas mulle sõda ja kaevikuid, mis olin aastatega unustanud.

Saalisolijad muutusid rahutuks — kohus jäi kauaks ära.

«Aksel oli hea õpilane,» tunnistas noor õpetaja leebel häälel. «Aksel ei teinud kellelegi halba, isegi tüdrukutele,» jätkas naine ja neelatas. «Aksel teretas meid kõiki juba eemalt, võttis mütsi peast ning ootas, kuni temast mööduti. Ükskord tõi Aksel mulle koolimajja suure kimbu kääbusastreid, ükskord aga koguni «Pauls Scarlet Climbereid.» Õpetaja vaatas kohtunikule otsa ja hakkas üleni õhetama: «... hõõguvpuna-seid kultuurroose — ma armastan roose väga.»

«Veel üks ämber bensiini,» ütles pikk, võttis väiksemalt ämbri ja ulatas mulle. Lasin paagist ämbri bensiini täis ning andsin poisile

tagasi. Siis keerasin poistele selja ja läksin kapoti juurde — ma ei tea, miks, vist tahtsin kontrollida õli.

«Kui nad teid bensiiniga üle valasid ja põlema süütasid, kas juba siis tahtsite neid tappa?» esitas äkki küsimuse raamatupidaja välimusega kaasistuja.

«Ei, elada tahtsin.»

Kui põled nagu küünal, siis ei taha tappa, vaid ainult elada, kas või sekundi, ja mida rohkem sekundeid, seda parem.

Seisin seljaga poiste poole: bensiin valgus mööda selga alla, tungis suunurkadesse, kõrvetas silmi — hingasin seda kopsudesse ja kompasin kätega. Kuulsin veel, kuidas poisihääl hüüdis: «Pane mootor käima!» Rohkem ma ei kuulnud, sest siis mühisesid juba leegid.

Kuidas see õpetaja ütleski? . . . Ta ütles — hõõguvpunased kultuur-roosid!

«Ei, ma ei tahtnud tappa, ainult elada tahtsin!» kordasin ma peaaegu kisendades.

Tule tuline tuul lakkus nägu, roomas maona mööda keha ja mattis hinge. Jooksin nagu meeletu, karjusin, kuid poisid olid ära sõitnud.

«Juua!»

«Ma põlen, ma palun kohtult klaas vett!»

«Täna.»

. . . . .

«Et ma nad tapan, selle otsuse tegin hiljem.»

Millal?!

Joostes komistasin ja veeresin mööda kraavikallast alla õhkpehmesse lumme.

Kui tõusin, oli tuli kustunud, aga ma ei näinud midagi. Olin pime. Alles hiljem, kui auto juurde komberdasin, sooja kabiini ronisin ning jalaga starterile vajutasin, hakkas kõik vähehaaval naasma — päike, mets, maantee. Märkasin, et auto kihutas, aga kuhu, ma ei tea — ma ei tahtnudki seda teada!

«See oli kella ühe paiku päeval, kui mammaga metsast tulime. Reel oli kolm või neli sületäit heina. Mamma istus üleval. Mamma ütles küll, ei maksa täna metsa minna, et sul vildikannad välguvad, aga mul oli juba hobune ära räägitud,» andis tunnistust harvade habemetüügastega vanamees. «Esiteks tuli too roheline sõidumasin. Et see siit meie alevist varastatud, seda kuulsin hiljem, kui jutud käisid. Läks hulk aega, ja siis tuli veomasin. Mina ei näinud, aga mamma kisas: «Kääna kõrvale, purjus auto tuleb!»

Auto veeres ühest teeservast teise ja kadus linna poole.»

«Kas te midagi kahtlast märkasite?» küsis kohtunik.

«Ei näinud.»

«Või veel! Ma ütlesin sulle ju, et autos istus kurat!» hõikas sädistav naisehää! saalist — mamma.

Maanteel tulin lõplikult teadvusele: keha hõõgus ja põles, algasid valud. Kõrbenud käed kangestusid, ma ei suutnud rooli hoida, iga uus liigutus oli eelmisest piinarikkam, vajusin röötsakile roolirattale (nii oli kergem) ja öökisin.

Kummaline kleepuv vedelik vajus punsunud silmadesse ning kõik mattus uuesti halli uduvinesse. See oli pagan teab mis! Kartsin, et jään uuesti pimedaks.

«ZIL sõitis keset teed, umbes saja kahe-kolmekümnega, ja signaal üürgas kogu aeg. Avatud kabiiniuks peksles kinni ja lahti. Jõudsin vaevu oma «Moskvitši» tee veerde tõmmata. Hetkeks nägin ma ka juhi esiklaasi vastu surutud nägu ja hullumeelseid silmi,» kõneles lühike kõhukas keskealine mees. «Kui koju jõudsin, helistasin kohe miilit-sasse.»

Külm õhk löikas hõõguvat ihu nagu vaheda noaga. Alguses ma ei taibanud, miks see nii on. Siis märkasin, et uks on lahti, ja tõmbasin ukse kinni. Kohe oli parem. Aga ma ei saanud seda teha ühe korraga, tõmbasin ust mitu korda, enne kui see kinni jäi.

«Minu «Volga» seisis garaažis. Talvel käisin temaga mõnikord linnas, kuid rohkem seisis ta garaažis. Ta oli mul hästihoitud masin — ainult 20 000 olin maha sõitnud. Ta oli niisama hea kui uus. Keegi peale minu temaga ei sõitnud. Kui koju tulin, olid garaaži ukсед laiali. Autot seal ei olnud, ehkki ma hommikul ta sinna jätsin. Jooksin tuppä. Ema lamas köögis. Peast niris verd, sest nad olid talle ahjuroobiga pähe löönud.»

«Kuidas nad tuppä tulid?» küsis kohtunik vanainimeselt, kellele ahjuroobiga pähe oli löödud.

«Lapsed olid neljakesi. Akselit ma tundsin. Aksel küsis, kas meil on utili — vanu ajalehti või kaltse. Kutsusin lapsed tuppä. Siis ütles suurem, et nad ei taha utili, vaid autoga sõitma minna, ja olgu garaaži võti olla. Garaaži võti rippus naela otsas, aga ma ei lubanud lastel seda võtta, sest Eevald ei anna oma autot kellelegi.»

«Mul on kohtule küsimus: kes mulle auto kinni maksab?»

Neid poisse võis selles rohelises «Volgas» ka neli olla. Nägin ainult kahte, kui nad mu peatasid. Teised võisid sees istuda. Küllap see nii oligi. Kaks poissi olid väljas — pikk ja väiksem.

Kes neist oli Aksel?

Mootor undas ja vappus, nagu tahaks ta kapoti alt välja karata, kaduda ja jätta mind uitama maanteele, millel ei paistnud lõppu nagu silmapiiri taha kaduval taevalgi.

«Vaadake, seal istub mõrtsukas, kes tappis meie lapsed,» pöördus mustas leinariides naine näoga minu poole ja puhkes hüsteeriliselt nutma. Siis ma olingi teda näost näkku näinud.

Tähtis oli lõpuni vastu pidada — minul ja mootoril.

Kõik põles: keha põles, käed põlesid, nägu põles, juuksed põlesid; nägin ainult tahmaseid kollaseid leeke, kuulsin ainult tule lõkerdavat

kohinat, ja sellepärast ma poisid tapsingi. Otsustasin seda teha juba siis, kui eemalt roheline «Volga» hakkas paistma.

Poisid ei märganud mind kohe, arvatavasti ei uskunud nad, et see olen mina, igaveseks vaikima sunnitud tunnistaja. Püüdsin poiste kõrvale sõita, et siis risti ette keerata, sellest oleks piisanud. Mul oleks tarvitsenud ainult rooli paremale keerata, jalg pidurile vajutada ja kõik lõpetada, aga poisid märkasid mind. Olin juba poistest mõni meeter maas, kui üks poiss vaatas tagasi. «Volga» minu ees hakkas kiirust suurendama. Tahtsin poistest mööduda, kuid nad ei andnud mulle selleks võimalust. Kihutasime nagu hullud. Kartsin juba, et ei suuda oma otsust täide viia: raske masin viskles treppisõidetud teel, väntas ühest tee-äärest teise, käed ei hoidnud rooli ja pärani avatud suu ahmis asjatult õhku. See kestis terve igaviku. Äkki vähendasid poisid kiirust — järsk kurv. Vajutasin gaasipedaalile, söötsin edasi ja andsin kaitserauaga löögi. Sõiduauto hakkas imelikult vibama. Tagumine uks kargas lahti ja sealt sirutus välja lapsekeha — arvatavasti tahtis poiss maha hüpata. Rammisin uuesti. Poiste auto vajus ühele küljele ja tormas kurvist välja. Keerasin järsult rooli, sõitsin autole järele ja litsusin selle raginal laiaks. Nägin veel lumiseid puude latvu, siis aga saabus jäädavalt õnnelik vaikus.

«Kas te kahetsete oma tegu?» küsis kohus enne lahkumist.

«Ei.»

Kõik tõusid püsti.

Kohus tuli . . .

VERBI AJAD

Enneminevik: nii oli kord olnud

**Kulund pōrandal päikselaigud,
väiksed aknad, härmas nurk,
lākakōha ja kurguhaigus,
rohud ja linnumagusa purk.**

**Alles kõrged kõik kambriseinad,
alles elavad muinaslood.
Juuksetutini kasteheinad,
pōlvini ulatub anemoon.**

**Leivakäärud veel suured, paksud,
mesimagus näib limonaad.
Lävi on kõrge, kuid piisab jaksu
kätte võita kõik mered ja maad.**

Täisminevik: on lahkunud

**Rätisōlm
ja kortsurāgu,
see on vanaema nägu.
Pōlles hernekaunad karjas,
kipras pihus
maasikmarjad.
Valged pilved,
linnuvidin,
kass, kes eide jalgu silib. —**

**Äkki sügis.
Viltust vihma
nagu rahet näkku rihmab. —
Kõrge alus, tume sark,
kūūnlakuma, nutupark.
Rahvas,
laul
ja kõnekōma.
Koolnupalg. —**

Kirst kandjate õlal.
Sõmer liiv.
Tuul rinda lõikab. —
Unenäod täis surma kõikjal.
Lapsepõlvest
õud ja hellus
nõnda kaasa tulid ellu.

Lihtminevik: möödus

Platonit mittetundvate kooliplikade
platooniline armastus;
põhjalike põhimõttele tapvalt pikkade
jutuajamiste hingenarmastus;
tõeotsimine,
tõeleidmine,
kõige trotsimine,
hinge peitmine.
See on see ilma kurvideta raudteede aeg.
See on see vahepeatusteta rongide aeg.
Kõik mõtteraudteed lähevad otse,
kõik mõtterongid lähevad otsast otsani.
Katastroofe on igal aastal,
igas kuus ja nädalas katastroof laastab,
igakord variseb kõik rusudeks,
kõik on läbi, kõik saab otsa, midagi ei jää enam järele,
edasi minna ei saa, kes on kaotanud usu seks,
hing jäi rusude alla. Aga mis see siis väreleb?
Uued teed on vanade teedega risti,
uue tõega vanad kõik lõhki kisti.
Seal, kus hetke eest suitsesid rusud,
kus ei leidunud ühtegi hingelist,
taas keegi endasse usub,
keegi alustab retke pingelist.
See on see pea-liiva-peitmiste,
see on see meele-äraheitmiste,
kohe lõppevate alguste,
alles algavate lõppude,
mustade valguste,
kuldsete lippude
aeg,
kus igast stroofist
sündida võivad katastroofid,
kuid igast katastroofist
veel ei küpse stroofid.

Ma ei salga,
vaid möönan,
et paljude jaoks alles algab
see aeg, mis on paljudel möödas.

Olevik: on

Nii arutumalt tähtis pole miski
kui pihust poetuv hetk
ja selle peegeldus me teadvuses.
Ent oleskeluks taandub hetke retk,
kui riski
ei pea me vääramatuks seaduseks. —
Kuid kõik on illusioon,
sest tahta
veel pole samane, mis suuta,
ning tegelikult on me missioon
vaid nuriseda, aga mitte muuta. —

Päev on
kameeleon
ja vetepeegel.
Vaid ainus viiv
või kiilitiib,
kui üks lööb sirama
ja teine veele
veab ringid virama.
Ent päev kas naeruselt või mureräos
seesama päev on veel ka uuel näol.
Seesama päev on, millest mõeldi eile:
ta teab, ta teeb!
ta purustab, ta ehitab ja meile
loob uued teed.
Ent kui me pole
eilsed enam ise,
ka ummisjalu jooksud pole
imelised.
Kord võistu
ihkasime mõistust,
ent ainult mõistlikkuse kätte saime.
Seepärast matab meid kui ummiklaine
see aime:
päev on
kameeleon
ja vetepeegel,
kuid üks on unne vajund okste vilus
ja teisel vetikad ei lase tõusta viru.

Tulevik: toob

Kangas on pandud niide,
helevalged on lõimed,
ise me selle riide
valmis kududa võime.

Villad korjame ise,
koelõngaks teeme ja koome
helkjad ja värvilised,
puhtad ja sogased jooned.
Aga kui aastad on halvad —
põud või piksepill —,
kiduvad isegi lambad,
lühike, kare saab vill.
Palju oleneb veel ka
vokitallajast,
ning kui kirjasid keedad —
värvikallajast.
Kangas on pandud niide,
helevalged on lõimed,
ise me selle riide
kirjuks kududa võime.

Aga kas saab sinna kulda,
taevasina ja haljust,
või hoopis porikuu mulda,
veripuna ja valjust,
selles las süüdi on ilmad,
põllud ja lambakari,
kurja kaetaja silmad,
võõra vihane vari. —

Põldude kivipangast,
pilvede rajurangast
koelõnga tumedus tekib.
Aga on enese kanda,
kas jääb puhtaks see kangas
või sinna tekivad plekid.

Teekond selleni*

üdrukul olid maailmaklassi sääred. Toom teadis seda, aga ometi oli hea selles uuesti veenduda. Tüdruk seisis kiirbussi uksele ja viivitas. Nagu filmis. Kui tuleb kangelanna. Nad olid viimased väljujad.

Toom sirutas käe ja tüdruk asetas sellele laisalt oma kitsa pihu. Nagu muuseas. Ta ei vajanud abi. Ainult publikut. Publikut ei olnud. Kõik tulijad kiirustasid mööda lagedat platsi sadamahoone poole. Praami väljumiseni oli vaevalt veerand tundi.

«Lage,» ütles tüdruk ja vöbistas õlgu. Ta oli esmakordselt Virtsus.

«Kas meri?» päris Toom pisut irooniliselt.

Tüdruk heitis talle pahase pilgu. Rohkem nad ei rääkinud. Praami väljumiseni oli kolmteist minutit.

Tüdruk läks piki lagedat kaid. Meretuul peksles ta lühikeses seelikus. Ta ei teinud sellest muret. Kiskus ainult karvase kraega jakki koomale ja aina läks. Toom pidi jooksuma, et talle järele jõuda.

Ta oli väga ilus tüdruk ja teda ei huvitanud põrmugi, kas Toom oli saanud piletid või mitte. Käkrukeeratult krabisesid need Toomi püksitaskus. Ja tüdruk aina läks.

«Praam,» ütles Toom. Tüdruk ei vastanud.

«On sul luba kaasas?»

«Kas juba siin?» küsis tüdruk, kergitades üht kulmu. Tüdruk kergitas alati ühte kulmu. See tegi ta näo kuidagi põnevamaks, uskus ta.

«Ei, seal,» ütles Toom ning tegi endale etteheiteid, et püüab teist pidevalt, maksku mis maksab, kõnelusse tõmmata. Tüdruk oli kuidagi väga keskendunud ja sõnaaher. Tombis ta seda ei olnud. Võib-olla polnud Virtsu sadam tema element?

Toom otsustas vaikida.

«Teie piletid!» Hoopis ebameremehelikult spordidressis noormees pidas nad kinni.

Toom ulatas piletid ja tüdruk seisis osavõtmatult kõrval. Võõras dressis poiss neelas ta ühekorraga — oma liiga heledate silmadega. Tüdruk oli sellega harjunud. Ta oli väga ükskõikne.

* Eesti NSV Kirjanike Liidu ja «Loomingu» 1968. a. novellivõistlusel äramärgitud teos.

Kai ja praami allalastav luuk olid peaaegu täpselt triiki. Meri oli tavalises seisus, raske ja tinahall. Oli hilissügis. Detsembri algus.

Polnud küll kõige õigem aeg Saaremaale sõiduks. Vähemalt esmakordselt mitte. Toom mõtles kerge kõhedusega hilissügisestele poristele auklikele teedele, raagus puudele ja hallile taevale seal mere taga.

Tookord Edaga oli kõik teisiti. Oli lühike pöörane Saaremaa suvi, kui nad tulid. Eda kilkas ja viskas kajakatele saia. Viskas õhku. Osavad linnud haarasid tükikesi lennult. Eda püüdis tabada nende möödavihisevaid tiibu. Eda oli nii noor ja aina naeris.

Saaremaal oli suvi. Ülevoolavalt, kobrutavalt roheline suvi mõõtmatu kõrge taevaga.

Eda oli ta esimene «pruut», kellega koju läks. Ema võttis kõike väga tõsiselt: korraldas piduliku vastuvõtu ja näitas Edale põhjalikult oma majapidamist. Isa käskis endalegi «suurelt maalt» sihukese kena nooriku tuua. Eda naeris.

Võib-olla ei osanudki Eda muud kui naerda? On selliseid tüdrukuid, kes peavad oma kohuseks alati naerda. Mingit rumalat kõledat naeru. Öeldagu siis mis tahes: kas midagi kahemõttelist või niisama päris totarat, aga vahest ka midagi päris tarka. Neile ükstapuha.

Toom pidurdas ennast. Tundis ise, et oli ülekohtune. Ta vaatas tüdrukut enda kõrval. See oli näost sinine, aga hoidis nina kangekaelselt vastu tuult.

«Kas läheme sisse?» küsis Toom kuidagi süüdlaslikult.

«Läki,» ütles tüdruk napilt ja riputas ennast ootamatult poisi käevangu. «Vastik.»

«Misasi?»

«See tuul.»

Toom polnud seda märganudki.

«Seal sees . . .» pomises ta. Tüdruk rippus raskelt. Vahest oli tal väga külm?

Nad leidsid imekombel kaks kõrvuti kohta. Toom laskis tüdruku kajutiakna alla ja istus ise ta kõrvale. Otsis kobamisi teise kätt. Tüdruku oma põikles, aga jäi siis rahulikuks. Rahulikuks ja elutuks.

Toom ei suutnud kuidagi uskuda, et nad seal kiirbussi eelviimasel pingil . . . Tüdruk suudles ju nagu pöörane. Keelega. Oskas. Toom oli nii mõndagi maitnud. Selles tüdrukus on midagi mõrkjat. Nagu pipardatut . . . Ei. Pipar on liiga kibe. Koirohi? See mõte pani oma veidrussega muigama.

«Sa naerad?»

«Jah, ma . . .» Poiss tundis kentsakat hirmu. Võis tüdruk mõtteid lugeda?

«Sa oled — mõru,» ütles Toom ja vaatas tüdruku heledast profiilist mööda merele.

«Mõru?» tüdruk kergitas kulmu. «Oled sa väga originaalne?»

«Jah. Kui keegi pole seda juba öelnud?»

«Magus, ütlevad nad,» heitis tüdruk veidi üle öla ja pöördus täiesti akna poole. Ta oli lasknud oma trükimustris siidraati juustelt kaelale libiseda. Juuksed olid väga mustad. «Juuksurimust,» mõtles Toom asjatundjana.

Meri akna taga oli väga hall ja tõstis laisalt-laisalt üksikuid raskeid laineid nagu suurte tugevate mereelukate selgi. Elukas kerkis mingil arusaamatul põhjusel ja kadus jälle, jättes järele valge vahuriba. Tuul oli kuidagi pealiskaudne, tõstmata kõrget lainet. Vahest oli too tinane vesi talle liiga raske?

«Igav,» ütles tüdruk ja pööras tagasi.

«Igav?» päris Toom. «Meie seiklus?»

«Sa nimetad s e i k l u s e k s seda merd?» päris tüdruk ja varjas haitutust.

«Kajakad,» ütles Toom. «Seal on ju kajakad... Ja laisk laine...»

«Kajakad?» päris tüdruk, vaevumata aknasse vaatamagi. «On sul midagi lugeda?»

«Miks ei...» ütles poiss ja tõmbas ligemale oma portfelli. Uhke. Kalli. Seanahkse. Graveeritud plaadikesega nurgal. Toom ei ostnud kunagi midagi räbalat ja odavat. Ta teenis küllalt hästi, et seda endale lubada. Ikkagi treial. Tehases «Eesti Masin».

Portfell oli lõhkemiseni pungil. Pudel konjakit isale. Ema tellitud purgikaanetamise «agregaat» ja komplekt metallkaasi. Vahetus pesu. Hambahari. Suupill. Üht-teist koolitüdrukust öele. Karp šokolaadi. Küpsised. Ta oli hea poeg ja vend. Tõepoolest. Ainult lugeda polnud midagi.

«Noh?» muutus tüdruk kärsituks.

«Pole.» Toom otsis taskuist. Sügismantli põuetaskus oli kägardunud servadega ajakiri «Noorus».

«Huu!» tegi tüdruk, silmitsedes kaanepilti. Toom polnud sellele tähelepanu pööranud.

«Mingi naisakti tükid,» arvas ta. «Kihvt, mis?»

«N 11,» ütles tüdruk, vaevumata vastama, ja laskis lehti rabinal sõrmede vahelt läbi.

Peatus siin ja seal. Lehitses edasi. Toom vaatas ta hapraid käsi.

«Millega sa õige tegeled?» päris ta. «Peale tantsimise Tombis?»

««Igeded on turses, veritsevad,» luges tüdruk poolihääli. ««Tead sa, tüdruk, mis tunne on, kui igemed on katki? Kas sul on igemed turses olnud?»

«Ei ole, ei tea!» karjus tüdruk.»

«Karjus?»

«Muidugi karjus.»

««Kas sa pastat võtsid kaasa?»» luges tüdruk edasi.

Toom vaikis.

«*Ei!*»

«*Siis mine tuppa tagasi ja võta pasta! Mõistad?»*»

«*Mida?*» päris Toom üllatunult.

«*Et on vaja pastat võtta,*» vastas tüdruk. «*«Pomoriini», ütlevad nad.»*

«*Kas sul on «Pomoriin» kaasas?»* päris tüdruk äkki ja vaatas Toomi.

«*«Pomoriin?»*»

Tüdruk ei pannud teda tähelegi. Ta süvenes vaikides lugemisse.

Toom proovis üle ta öla kiigata.

«*«Meenus sulle jälle midagi?»*

«*Ei, mulle ei meenunud, nad on siin.»* Ja tüdruk näitas noormehele sigaretipakki.

«*Aga tikud?»*

«*Tikke ma ei võtnud . . .»*»

«*Kas nad muust ei räägigi?»* päris Toom kannatamatult.

Tüdruk tõstis pea.

«*Aga sina?»* päris ta.

«*Mina?»*

«*Praam. Luba. Piletid. Hambahari. «Pomoriin.»*»

Rohkem tüdruk ei öelnud. Ta luges juba jälle.

Äkki tõstis ta pea. Tema silmis virvendas.

«*«Ma nägin maikuus tänaval ühte tüdrukut, kes mulle väga meeldima hakkas. Läksin ta juurde ja küsisin, kas ta ei tahaks minuga Viljandisse sõita!»*» ütles ta peaaegu nagu peast.

«*Jah?»* päris Toom veidralt puudutatuna.

«*«Tüdruk vaatas korraks käekotti, siis mulle otsa ja ütles «Sõidame.»*»

Tüdruk hakkas naerma. Alguses vaikselt. Siis üha taltsutamatumana. Ees istuv vanem naine heitis neile hukkamõistva pilgu. Tüdruk naeris edasi.

«*Tüdruk vaatas korraks käekotti, siis mulle otsa ja ütles «Sõidame,»*» tsiteeris ta jälle loetut.

«*Ja siis?»* küsis Toom juba vihaselt.

«*«Sõidame Saaremaale,»* ütles poiss. Tüdruk vaatas oma käekotti . . .»

«*Kas sa . . .?»*

«*Noh?»* päris tüdruk löögivalmilt.

«*Mis sa tahad sellega öelda?»*

«*Et mul pole kaasas hambaharja . . .»* ütles tüdruk. «*Ja ka «Pomoriini» peab olema sinul.»*

See oli lõputu järjekord läbi kontrollputka. Tüdruk kõigutas käekotti ja oli jälle täiesti osavõtmatu.

Kontrollija, noor, vaevu habemeudemis mehehakatis, uuris teeseldud väarikuse ja tähtsusega nende passe. Eriti tüdruku oma.

«*«Вы не женаты?»*» päris ta.

«*«А как это ваше дело?»*» päris Toom ägedalt, kanges vene keeles.

Tüdruk muigas. Kontrollija punastas ja võttis kibekähku järgmise ette.

Neil tuli veel pisut oodata. Siis jagati tillukeses maabussis istujatele dokumendid kätte. Toom pani mõlemad passid oma taskusse. Tüdruk ei ilmutanud nende vastu mingit huvi.

«Noorus!» ütles ta äkki.

«Mis?»

«Noorus» jäi kajutisse!» ütles tüdruk ja tegi ebamäärase katse tõusta.

«Tahad sa laevale tagasi?» päris Toom pilkavalt.

«Ja kui lähengi?»

«Sind ei lasta.»

«Lähen!»

Buss hakkas liikuma.

«Aale,» sosistas Toom. Tüdruk vaatas liigse hoolega merd.

«Ma olen sekretär,» ütles ta äkki, nagu vastates laevas esitatud küsimusele. «Et sa teaksid...»

«Sekretär?»

«Nojah. Kui isad-emad küsivad.» Tüdruk hakkas naerma. «Ikkagi pruut!»

«Miks sa nii räägid?»

«Kuidas ma siis pean?»

«Oledki pruut.»

«Noo...?»

«Sa ju tead...»

«Mida?»

«Et ma... et...»

«Mida ma tean?» Tüdruk kummardus huvitatult ette. «Sa oled ilus poiss,» ütles ta äkki. «Kas Saaremaal on sinusuguseid palju?»

Toom tõmbus tagasi.

«Sa oled väga ilus poiss,» ütles tüdruk. «Tipp-topp.»

Buss mõötis Muhumaa välju ja metsi. Toomile tundus alati, et siin, saartel, on kõik — puud, kivid, põllud ja majad — nagu väiksem kui «suurel maal». Ja metsad on kuidagi kodusemad, lähedasemad. Ning kadakatel on hoopis-hoopis teistsugune nägu kui «mandril».

«Ma olen direktori sekretär,» ütles tüdruk.

«Jah...» ütles Toom hajameelselt.

«Meesdirektori.»

«Jah?» ütles Toom endiselt.

«Sa pole armukade?»

«Mis?» Toom vaatas mõistmatult tüdrukule. «Mida sa ütlesid?»

Tüdruk naeris. «Armukade,» ütles ta narritamisi.

Toom silmitses teda teraselt.

«Sellest me rääkisime siis.»

«Aga ikkagi...» mossitas tüdruk. «Üks asi on olla mitte esimene ja teine — olla samaaegne! Noh?»

«Kas ma pean märatsema ja sind lööma?» päris Toom. «Mis sa õieti tahad?»

«Löö siis!» hüüdis tüdruk ja mitu eespool istujat pööras vaatama. «Löö vähemalt, et oleks...» tasandas Aale häält.

«Kas sa kohe pead...?»

«Mida?» küsis tüdruk. «Aga võib-olla see ei olegi direktor...»

Toom kehitas end. Ta tundis äkki talumatut igavust.

«Kas see kestab veel kaua?» päris tüdruk.

«Mis nimelt?»

«See loksumine.»

«Jah.»

«Ja muud sa ei ütle?»

«Näiteks mida?»

«Kuidas su isa ja ema...»

«Kas see huvitab sind?»

«Teatud määral...»

«Nad on... harilikud inimesed.»

«Ennäe imet!»

«Isa on autojuht. Emal — põllutööline. Õde õpib viiendas klassis.»

«Õde?» Tüdruk nõksatas. «Sul on õde?»

«Ja siis?»

«Kes sul veel on?»

«Vanaema.»

«Isegi vanaema!»

«Sa oled veider.»

«Jah?» Tüdruk vaatas aknast välja. Hall. Kõle ja tühi. Sügisvihmades vettinud pruunikas rohukamar. Tumehallid läbiligunenud alasti puud. Märjad mustendavad kiviaiad. Porine auklik tee. Võib-olla poleks poiss tohtinud talle aega anda-välja vahtida?

Aga seal ta istus — nagu puuslik. Oli see siis tõega seesama, alati löögi- ja rünnakuvalmis noormees Tombist? Pikakasvuline. Tume. Pisut sõnakitsi. Ja mingisuguse erilise, vahest siis — eht-saarlasliku karge-kange ütlemisviisiga? Poiss, kes oli kuni tänaseni seiklus. Põnev. Pisut salapäranegi. Tüdruk aistis temas mingit seletamatut jõudu. Väga peidetut «kultuurikihtide» alla. Ta oli seesugusena esmakordne — senituntud kulide seas.

«Sõidame Saaremaale,» ütles poiss.

«Või nii?» küsis tüdruk.

«Tõepoolest.»

«Ärge kutsuge. Äkki tulengi.»

«Aga milleks ma siis kutsun?»
 «Sõidame,» ütles tüdruk tantsumuusikasse. Nad suudlesid.
 Mitmendal kohtumisel see oligi?
 Tüdruk viis ta enda juurde. Veel samal õhtul.
 «Noh?» küsis tüdruk hiljem.
 «Aale,» ütles poiss. Öölambi oranž kuma muutis ta näo veel sala-
 pärasemaks.
 «Kas te... kas sa tahad mind veel Saaremaale viia?»
 «Miks mitte?» päris Toom.
 «Ah nii? Ma arvasin, et selle pärast,» ütles tüdruk.
 Poiss vaatas teda uurivalt. «Sa oled veider,» ütles ta.
 «Küüniline?» küsis tüdruk, kohendades oma tumedaid juukseid.
 «Kas või nii. Tüdrukud on teistsugused.»
 «Missugused?»
 «Armastavad igasugu suri-muri. Ja keerutusi.»
 «Tõesti?»
 «Sa oled vaimustav.»
 «Jah?»

Seiklus? Jah. Kuni tänaseni. Kiirbuss ei ole seiklus. Isegi, kui sa seal suudled. Lõpuks oli ikkagi tüütus.

Ja siis praam. Igav meri. See uskumatult kummaline lugu: «Pomoriin», hambahari... Ja siis kogu see läbiligunenud maailm seal akna taga. Täiesti hall maailm. Alasti krobelised puud. Alasti maailm.

Tüdruk vaatas mingi hirmusööstiga poisile. See istus suletud näoga. Õde, ütles ta? Koolis käiv õde. Mingi terase ninaga plikanähvits. Uuriv. Pealetükkivalt uudishimulik. Ja vanaema! Kujutlege — tal on vanaema! Mingi lahke ja ümarik või siis kõver ja tige mutt. Tüdruk tundis peaaegu lapsepõlveaegset nõiahirmu.

«Missugused... nad on?»
 «Kes?» küsis poiss ilmatu kaugelt.
 «Mitte keegi!» Tüdruk tundis, et on mässanud end millessegi, millest polegi kes-teab-kui-kerge välja rabelda.

«Sõidame Viljandisse»... «Sõidame,» ütles tüdruk.

«Tuulikud,» ütles poiss.
 Tüdruk vaatas — terve hulk lagunevaid tuulikuid reas mõnekümne-meetrite vahedega.

«Angla tuulikud,» täiendas poiss ükskõikselt.
 Tüdruk ei öelnud midagi. Tuulikud jäid seljataha, lagunevad, abitud, üksildased ja hallid. Väljas oli hakanud peent vihma tibutama ning videvik tuli peale.

«Te just ei hoiä oma mälestusi,» ütles tüdruk veidra sooviga poissi vihastada ja ärritada.

«Milleks?» Toom kehtas õlgu. «Raisata aega ja raha — rahva raha, kui tahad — seesuguse vana koli peale?»

«Ikkagi...» jonnis tüdruk, teadmata isegi, miks.

Buss peatus teeristil. Nemad olid ainsad väljujad. Toom hüppas oma portfelliga ees ja tüdruk tuli käekotiga järel. Toom sirutas käe ja tüdruk tuli kibekähku nagu hirmununa. Buss sõitis neist mööda, endiste kaasreisijate uudishimulikud või ükskõiksed näod aknal.

«Noh?» küsis tüdruk.

«Läki!» ütles poiss.

Tüdruk vaatas lagedaks koristatud välju ja musta metsapiiri nende taga.

«Kus on majad?» küsis ta arusaamatuses.

«Peitepilt,» naeris Toom vastu. Naeris ja surus nagu julgustavalt tüdruku kätt.

Aale tõmbus eemale. Arvas poiss, et tüdruk pabistab? Häbeneb ja punastab nagu mõni iidama-aadama-aegne pruut? No kuulge!

Nad hakkasid astuma. Maantee siin oli lai, lage ja kruusane.

«Peatee Kingisseppa,» ütles Toom nagu seletuseks.

«Jah?» päris tüdruk osavõtmatult.

«Meil ei ole nagu Õestes, kus majad tihedalt kahel pool teed reas, roigasaiad ees,» muutus Toom üllatavalt jutukaks.

«Nii?» vastas tüdruk elutult läbi tibutava vihma.

«Meie Eeklas peitsime end põllu ja metsa piirimaile. Väga osavalt, nagu näed.»

Tüdruk vaatas ringi ja tundis mingit varitsevat ohtu. Nähtamatut. See «meie» oli kuidagi nii enesekindel. Aale tundis end kohutavalt üksi. Kas või nii, et tõsta koon taeva poole ja ulu. Selle röske-raske, hallist vihmast läbiimbunud võõra taeva poole.

«Ongi,» ütles poiss lihtsalt.

«Mis?» küsis tüdruk, ehmudes teise hääle kõlast.

«Pöörame ära.» Paar auto sissesõidetud roopaid pööras teelt kõrvale. Kahe põllu vahele. Metsa ääres, üle kõrge heki paistis maja hall katuseviil. Nüüd seletas silm ka mingi hoone — ilmselt lauda — otsa läbi hallineva saju.

Tüdruk tahtnuks tagasi pöörata. Sealsamas. Tõesõna.

«Sõidame Viljandisse»... «Sõidame»... «Pomoriiin»...

Milleks siia «Pomoriiin»? Tüdruk tundis senitundmatut, võõrast hirmu. Võib-olla polnudki nii kerge sisse tungida sellesse halli maailma? Võib-olla olid sellel mängul siin omad seadused ja reeglid? Reeglid, mida tema ei tundnud?

«Pabistad?» nõokas poiss.

Tütarlaps kergitas kulmu. «Mina?» küsis ta.

Õuemuru oli märg. Vesi lirtsus ikka veel roheline rohu vahel.

Trepp — kolm-neli astet — algas siitsamast. Majal oli kõrge silmahakkav raudkivist vundament. Seesuguse vundamendiga maja polnud tüdruk iialgi näinud.

Muidu oli hoone tavaline, pruunikaskollane, mitte just talutare, aga mitte ka uuemoeline laiaaknaline. Selliseid maju näeb hulganisti alevites: kollased, verandaga, kitsaste akendega, pilpakatusega. Tüdruk polnud üheski seesuguses käinud.

Nad ei läinud veranda kaudu, vaid otsauksest avarasse kööki. Kohe väljast kööki. See saabumine oli liiga järsk. Tüdruk oli arvanud end leidvat esikus.

Toom ei koputanud, lükkas ukse lihtsalt lahti ja tüdrukul tuli sisse astuda.

Pere sõi. Nad vaatasid kõik korruga üles ja jäidki vaatama. Paar-kolm meest, heleblond perenaine, vibalik koolitüdruk, kes millegipärast kohe üles kargas, ja väga sirgeseljaline vanamutt, pikk terav nina üle sisselangenud suu. Tüdruk otsekui fotografeeris nad — nii nagu nad seal istusid.

«Õhtust,» ütles Toom rahulikult. Alles nüüd märkas tüdruk, et oli teregi ütlemata jätnud.

«Õhtust...» pomises ta teise kannul.

Nüüd tõusis ka heleblond perenaine.

«Et te juba täna...» läks ja andis tüdrukule suurt krobelist mehekätt. «Võta üleriie ära,» ütles sealsamas sinatades, vaatas siis terasemalt ja lisas: «Kui see teil ära käib...»

«Käib...» pomises tüdruk jälle, hammustas vihaselt huult ja kiskus jaki seljast. Toom ei liigutanud sõrmegi: riputas oma mantli varna ja torkas salli koduselt käisesse. Tüdrukul oli jaki all õhuke läbipaistev nailonpluus. Helesinine pluus ja helesinised pitsid selle all, rinnal. Tal oli tunne, et kõik vaatavad just sinna. Neid pitse. Keegi ei vaadanud.

«Toom, sa too toolid ja...» ütles mees, kes oli kindlasti isa-autojuht, «sina, ema, anna puhtad taldrikud.» Ütles nii pikkamisi ja harilikult, nagu astuks see tüdruk neil lausa ülepäeviti uksest sisse.

Alles toolile istudes märkas tüdruk, et oli jätnud räti pähe. Ta tundis end alandavalt kohmakana ja libistas siidräti kiiresti õlgadele. Siis tabas ta endalt ainitise pilgu. See oli vanaema. Seal ta istus, peaaegu tüdruku vastas, mudis midagi suus kitsaste huulte abil ja aina vaatas. Vanaema silmad olid täiesti ümmargused, väga hallid, tüdruk oleks öelnud, et poolpimedad. Aga ta nägi. Ja see oli kuidagi jube. Tüdruk vaatas abiotsivalt Toomile. See tõstis parajasti suure lihakäntsaka tüdruku taldrikule ega märganud midagi. Koolitüdruk oli maha istunud ja sõi, silmad hoolega taldrikus. Jutt lauas oli vaibunud. Ainult nuga-dekahlite kõlin ja keegi võõrastest meestest hingas raske nohinaga.

Pärast tegid mehed suitsu, lükanud toolid lauast eemale, ning rüüpasid suurest plekktoobist õlut. Toop liikus ringi, jutt oli väga aeglane, pikkade vahedega. Aga nad olid oma sõiduvees.

Tüdruk istus, käed nagu väsinud linnud süles. Esmakordselt tundis ta, et ei oska nendega midagi peale hakata — oma väga ilusate, väga hoolitsetud, väga kitsaste kätega.

Toomi ema oli peale sööki kohe tõusnud ja vabandamata, täie endastmõistetavusega teise tuppa läinud, koolitüdruk tihedalt kannul.

Lauas olid mehed, vanaema ja tüdruk. Meestel olid omad jutud. Vanaema maitstes aeg-ajalt tilgakaupa õlut ja vaatas tüdrukut läbi sinise tubakasuitsu pilve. Aeg oli jäänud seisma.

Perenaine kutsus tüdrukut. Tüdruk tõusis ja läks. Uks tema taga jäi laialt poikvele.

«Ma tegin teile aseme siia, suurde tuppa kušetile,» ütles Toomi ema ja vaatas tüdrukut. Aale silmitses uudishimulikult ringi. Vanamoeline raske kirjutuslaud, sellel — televiisor ja raadio kõrvuti, lisaks veel korralikult laotud kuhi kooliõpikuid. Ühes seinas tumedast puust raamatukapp, raamatuid pilgeni täis — vähemalt klaasidetagune. Kušett juba ülestehitud asemega. Ümarik vanamoeline diivanilaud. Pitslina, vaas. Põrandavaip. Põrandavaas!

«Ju te tahate ühele asemele?» küsis perenaine karedalt ja vaatas tüdrukut.

«Mis sa's — nõnda...» ütles vanaema, tüdruk polnud ta tulekut märganudki. «Pruutis inimene...»

Perenaine ei teinud kuulmagi.

«Kui ta suvel käis... magasid nad siin...»

«Jah?» päris tüdruk hajameelselt.

«Eda,» ütles Toomi ema. «Selle tüdruku nimi oli Eda.»

Liiga hilja taipas tüdruk, et oleks pidanud või võpatamagi.

«Nojah,» ütles ema ja läks meeste juurde tagasi. Ukse tõmbas mütsatades kinni, ainult pragu ukse vahel sätendas heledalt.

«Sa ära teist... Ta meitel... vali,» ütles vanaema, tuli tüdruku juurde ja kompas pahkliku külma, nagu elutu käega ta käsivart. Tüdrukul oli jube.

Silmad hakkasid tasapisi pimedusega harjuma.

«Kiitis ikka Edat hakkajaks miniks,» seletas vanaema. «Ju seesama ongi... mis muud... Aga noorerahva asi ju...»

Tüdruk ei osanud midagi öelda.

«Sa sihuke must... Minu moodi... Ju mindki Mustlase-Mihhei tütreks põlati. See ju mustlastelt korjatu — nõndaviisi nad ütlesid...»

«Jah?» päris tüdruk ja ootas meeletult Toomi.

«Ega ta mindki... Kui teada sai, et ma sedaviisi... Pole naine oldki, siis...» Vanaema nuutsatas imelikult. Võib-olla vedas nina üles. «Aga

Oskari tumedat juust jahtis küll . . . plikapõlves . . . Toom kah sihuke . . . Ega veri kao.»

Aale nihutas end ettevaatlikult eemale.

«Ju sa reisust väsind, eks puhka . . . Kaua see Toomgi . . .» Nüüd näis juba, et ta naeratab. Tüdruk polnud selles päris kindel. «Ega siia kedagi . . . Olge rahu.»

«Lähme tagasi!» ütles Toom.

«Ei, ei! Milleks?» Tüdruk püüdis teeselda reipust. See ei õnnestunud kuigi hästi. Tema Toomi emalt saadud rasketes kummikottades jalad valutasid. Ümberringi olid kadakad, aina kadakad ja mõned rändrahnud. Aeg-ajalt olid nad üle madalate sammaldunud kiviaedade roninud.

«Aga tagasi ta ei tahtnud.»

Toom näitas eemalt paistvat peaaegu et pärismetsa.

«Seal,» ütles poiss, «ajasime külapoistega rebaseid urust välja . . .»

«Jah?»

Äkki oli Toomil ütlemata kahju, et neil kahekesi nii igav on. Tüdruk oli ometi esmaklassiline: sääred, silmad ja juuksed. Selline, kellega võid ükskõik kus uhkeldada.

«Täna on mõisas pidu,» ütles poiss. «Näitan sind nendele kunagistele rebasejahilistele. Kas jah?»

«Jah,» ütles tüdruk ja naeratas. Esmakordselt tol päeval.

Toom püüdis teda suudelda. Tüdruku huuled olid jahedad, aga ta puges kuidagi varjuotsivalt ja mitte sugugi kirega poisi ligi. Toomil oli temast millegipärast hale. Ta oli nii võõras.

«Nad tõmbavad su lõhki!» ütles poiss. «Sina . . . seesugune!»

«Enne pidu teeme sea vagaseks! Pane end korda . . .»

«Sea?!» Tüdruk vaatas kui juhm.

«Nojah,» ütles Toom.

Isa-autojuht naeris ja tuli, koletu puss pihus, köögikapi poolt. Ema seadis valmis mingid nõud ja iseenda — ilmselt meestega koos minema. Vanaema toppis pliidi alla hagu. Pliidil auras päratu pajatäis keeva vett. Igaüks oli ametis ja tüdruk ei osanud midagi peale hakata. Ta läks suurde tuppa ja istus kušetile. Koolitüdruk koristas kibekiiresti kirjutuslaualt vihikud ja läks, silmad maas, toast välja. Tüdruk ei pannud teda peaaegu tähelegi. Ta tundis end solvatuna ja mahaajätuna. Suudleb ja läheb siga tapma, suudleb ja läheb siga tapma! mõtles ta mingi vihase erutusega. Tapab sea ja tantsib! mõtles ta veel ja tundis vastikust kurku tõusvat.

Ta võpatas ukse kriuksumisest. See oli vanaema. Mida ta jälle tahab?! Mida ta tahab! Seesugune hambutu ja poolpime, okslikke puunuiasid meenutavate lillakaspruunide kätega! Niisugune sirge — nagu oleks teiba alla neelanud!

Tüdruk tundis meeletut tungi püsti karata. Püsti karata ja kas või kisendada. «Mis te minust tahate?! Minge ja tapke siga!»

Aga ta ei karjunud. Veel enam — mingi väljapääsmatusetunne surus ta kušetile kõssi. Sel hetkel hakkas õuest või laudast läbi suletud uste kostma võigast röökimist.

Tüdruk kahmas enda kõrvale istunud vanaema küünarnukist.

«Lõugab teine jah...» ütles eideke ja lisas siis usaldavalt-haledalt: «Sai ikka teist söödetud ja... kapsalehti raiutud...»

Sea kisa kratsis kusagil tüdruku sisemuses. Ta kujutles Toomi, kes n a e r a b.

«Varsti jääb vaiki,» lubas vanaema.

«Ma tahan siit ära,» ütles tüdruk endalegi ootamatult ja märkas, et hoiab ikka veel vanainimese küünarnukist.

«Egas sellepärast?» imestas eideke. «Näe, jagu said...»

Kõik oli vaikne. Kisa kummitas tüdruku kõrvus. Järelejätmatult.

«... kade kohe teitid vaadata...»

Tüdruk pööras vanaemale oma segased silmad.

«Ju Toom teitele minu lood rääkind?»

«Ei-ei... Ta ei ole midagi...»

«Nojah. Need vanad asjad... Mis neist enam...» Vanamutt seadis minekule.

Väljast tuppa valgus videvikku ja üksindust. Aale põlgas üksindust. Ta ei osanud seda kunagi millegagi täita.

«Millised lood?» päris ta seepärast.

«Mul seal... kerstu põhjas... pearättide all... Tuled ehk...?»

Aale tõusis. Muud paremat teha polnud. Ta läks muti järel mingisse tillukesse soemüüritagusesse pugerikku.

Vanaeit klõpsutas lülitiga ja ere, kiiskav valgus katmata pirnist löi Aale peaaegu pimedaks. Krääksatas vana raske puukirstu kaas, mutt kummardus alla ja kobas midagi ärevalt kirstu põhjast.

Aale vaatas ükskõikselt ringi. Laudkoiku, seesama kirst, piibliraamat laual akna all... Oligi kõik.

Siin elatakse! mõtles Aale ja tal hakkas vilu. Kõige meelsamini oleks ta kannal ringi pööranud. Aga ta ei teadnud, kuhu minna.

Lõpuks oli see leitud. Mingi päevapilt. Muud mitte midagi. Õige vana-aegne, paksul paberil ja pruun.

Aale sirutas käe, kuid mutt hoidis pilti kadedalt pihus.

Aale pidi astuma sammukese lähemale. Mingi iidama-aadama-aegne mees. Hele lahkukammitud täishabe, külmad kalasilmad ja uurikett põiki üle ettepaisutatud rinna.

Aale tajus, kuidas vanamutt ahnelt ja hirmunult ta nägu silmitseb. Tüdruk ei vaevunud midagi ütleva.

«Toomi vanaisa,» kohmas eideke kuidagi veidralt.

Aale heitis talle kõrvalpilgu. Vanamuti krobelistel päevitanud näol oli tume vari. Issake, kas ta tõepoolest punastas? See oli nii veider, et Aalele tikkus naer peale.

«Pole ma ta naine oldki...» ütles Toomi vanaema sosinal-salamisi. «Inimeste ja seaduse ees... Õige vanasti saadeti seesugused... paadiga... ulguveele... Mandril olla sihuke abielurikkuja naine kividega surnuks pillutud...»

Tüdrukul hakkas millegipärast õudne, teise kähe sosin tuli kuidagi liiga lähedale. Vanamuti silmad hiilgasid.

«Eks istu kerstukaanele...» lubas vanaeit lahke-sõbralikult ja mu-dis kõvade sõrmedega Aale käsivart. «Ma siia koikuservale...»

Aale istus. Tobe! mõtles ta ise, aga — istus ometi. Kusagil roogitseti siga.

«Kentsakas jah see inimeselapse elusaatus...» alustas vanaema. «Kõik algas va Taagavere Mihkli suurest ahnusest ja kounimisest... Ei see raatsind sulastele-tüdrukutele süüagi anda, palgarahast räakimata...»

Ligilähedalt ta kedagi ei leidnud — kes sihukesega ikka aastakaupa teeb... Tuli teine siis läänerranna kaluriküladesse. Me seal sihuke vaene rahvas ja piskuga päri... Nii ma's siia Eeklasse poolkogemata kombel juhtusingi.»

Aale vaatas vanamutti ja mõistis, et vaimud on välja kutsutud. Nüüd tuleb kogu see «elusaatus» riburada mööda päevavalgele! Ikka plika-põlvest peale kuni siia soemüüritagusesse välja! Aales kiskus end miski siilina kerra ja ajas okkad püsti.

Jajah! Missugune inetu tüdruk see olla võis! Lühike nagu jupats, praegugi Aalele vaevalt õlani. Pikk terav nina rippu üle kitsa suu ja silmad nagu linnul ümarikud peas! Mis seesugusel ka huvitavat juhtuda võis? Noh, sai vallaslapse kätte — kah asi! Lihtsalt loll oli, vaat mis! Tänapäeval juba...

«Jaa-ah. Egas mind ilusaks peetud. Külarahvas arvas vägaliiga nõigeks ja kriimuks. Mustlase-Mihhei sohilapseks peeti, mis sest, et isad-omad kenasti Moistes kirikukirjas seisis!»

Vanamutt vaatas Aale igavlevasse näkku ja lisas kavalalt muigutades: «Egas need poisid niiväga vaenlased oldki... Need ikka särtsu ja hakkamist siledast silmnäost enamaks pidanud. A-aga kus peretütred. Ise kõik sihukesed pikad ja lambavalged, suured sõõrjad ja klaarid silmnäod peas... Ei need võind mind hingestki seedida!»

Aga laubaõhtal kiigel, seal...»

Pime-pilvealune ja lämbe öö tuli kiigemäele, aga ei pill vaikinud ega tants tardunud.

Suured nurgelised ja kohmakad Saaremaa poisid trambivad tõemeeli nagu rasket päevatööd tehes. Trambivad ja pühivad higi.

Pikad kobedad peretütred hoiavad piha uhkelt kange, käsivarrejämehused kõvasti punutud patsid seljal põntsumas.

Ainult see Mustlase-Mihhei sohitütar, see kilab ja naerab, ise nagu elavane süstik. Kord siin, kord seal! Et need poisid ka selle järele nii maiad on! Parves suruvad ligi! Ptüi! — sihuke kes-teab-kust korjatu!

«Poisid ikka vedasid kihla ja võtsid liisku, kes ligi saab. Eks ikka Taagavere aidakambrisse, ei kiriku manu. Või kes sihukesele kosja kipun — kaks puupaljast kätt kaasavaraks!»

Siil Aales ajas nina ettevaatlikult välja. Sel vanamutil näikse ikka üht-teist juhtunud olevat! Mis sest, et veeuputusaegne värk. Naljaviluks võib sedagi kuulata...

«Tantsitud sai või tallad puruks, aga kui mõni sinna aida manu...» vanaeit turtsatas endale nina alla, «ei see sisse saand! Soolas mõne tulise sarvilise, virutas rusikaga ukse laudu ja... tagasi lontsis...»

Mutt kihistas kuuldavalt ja Aale muigas uskmatult.

«Kolm aastat sai järjepannu va Taagaveret orjatud, neljandal aga...» Ahaa! Seal see oli! Või — haagis aidauks! Aale naeris põlglikult...

See Taagavere teenijatüdruk ju paisub! Sa issaristike ja kõik need muud sõnad! Ise sihuke ülbe ja upsakas — ükski poiss pole kaine peaga kiidelda julgenud! Aga näe! Tüdruk varsti niisama lai kui pikk, nagu pruunilaiguline ja nina kui naaskel üle suu rippu — ehmatab või ristiinimesed õhtuvidevikus ära. Sa jeerum!

Kust tal see küll korjatud? Mis patuga pooleks saadud? Ega sihuke põlgaks või vanasarvikutki, kui too ikka tuleks — kõige sarvede ja sabaga tükki, väävliving taga — ehale. Mis ta siis niisama-muidu sihuke nõgine ja must on!

«Lõpuks hakkasid teised seda va taadikõbi, luukõhna habemetüükais Taagavere Mihklit ennast lapse isaks pidama.» Vanaeideke mügistas naerda. «Oli teine rikas küll — kuldketiga uur kirikupühadel taskus, aga...»

Aale mõtles tahtmatult uuriketile pruunil pildil. Aga — taadikõbi, ja luukõhn? Vaat, kus ristsõna!

«Mingi salatõbi oli teisel sees. Kiskus vanamehe kõverasse ja krõnksu,» pajatas eideke haletsev-põlastavalt.

Seal ta kohmitses Taagavere raskete lagede all ringi. Haruharva viis jala välisõuele. Oli, nagu võiks värsket õhku ta veel enam kahekorra murda.

Kohmitses ja piilus seljakühmu alt vilkalt ning umbusklikult välja.

Just nagu oleksid igal sisseastujal mõrtsukamõtted peas. Silmad olid vanamehel vesised, punaste servadega, käed — oma poole kronksus küüntega — kusagil lõua all värisemas. Vahest oli tal suugi vesine ja habemetüükad ligased?

Veider küll, aga Aale nägi teda. Vahest ütles vanamutt ainult «kõver ja krõnksus», ja kõik muu lisas Aale ise, puhtnaiseliku jälestusetundega.

Agas vahest just see ilge-paheline kuju tegi eide jutu kuidagi äkki judisev-põnevaks.

Aale kummardus ahnelt ette.

«Need Taagavere täiseas tütreid oleks mu ikka päris sandiks löönud. Küll ähvardasid ja ilkusid, eks kartsid isa pärandustüki pärast... Et saan äkki Taagaverele perenaiseks ja... Ise olid veel abielurahvas ja lasteemad pealegi, aga küll kiusasid taga...»

Vahel õhtuvidevikus oli kange hirm lauda manna minna. Hiilivad äkki ligilähedal ja viskavad koti pähe... Kuhu sa raske jalaga jooksed?

Va vana Taagavere ise oli aga kogunisti ümber tehtud...»

Mis selle Taagavere Mihkliga lahti? Täis kikkis mees teine! Samm kõbusam, selg sirgem ja — puhas särkki seljas! Ei hooli enam sellestki, et rõivas pestes kulub ja...

Näe. Vahel on teised talus sootuma kahekesi — teenijavaim ja vana-mehe. Suured pikad ja pimedad Taagavere taluhooned ju lausa nelinurka ümber siseõue. Kes neid teab, mis seal vahel või sees sünnib!

«Tuli mul silmad lahti hoida, jah... Vahel kobis teine sõnnikuhaisusse lautagi. Viskab va nigerikku nalja, lõug tudiseb ja silm vilab peas. Patsutab vahel krõnksus käega põhukuhja ja ise kutsus: «Eks tule puhka, pisuke, sihuke pundunud ja lapiline...»

Ei ma teind kuulmagi. Tema jälle kartis kätt ligi panna kah, äkist on kaluritüdrukul sitked rusikad ja...

Nii see aeg läks ja küla oli kui pimedusega löödud...»

Aalel oli päris põnev. Sellist juttu võib söömatagi kuulata. Tõepoolest!

«Rannapa Kaarlist sa nägid,» ütles vanaema ja viitas lillakaspruuni käekonksuga kirstu poole. «Seesama oligi... Nüüd juba ammu mulas...»

Helepruun prõnnis rinnaga mees, kalasilmad peas ja uurikett kõhul. Rannapa Kaarlis.

Tilluke päriskoht ja suur heleblond naine. Omaenese põllu oli Kaarlis viljakaks teinud. Naist aga mitte. Juba läks kuues aasta, aga naine jäi keskpaiast laudlamedaks, oota ja vaata kuidas tahes.

Küla ei osanud midagi kosta. Täistugevad mõlemad, iga töö-toimetuse peale hakkajad, aga näe...

Õllekapa manu said mehed vahel rõvedat naljagi visata. Aga ainult siis, kui Kaarlis kaugel. Ükskord oli, pimeloom, naabrimehe tühise sõna pärast päris jalust maha löönud. Vaata, et saab veel mõrtsukaks.

«Sihuke oli see Kaarlis jah, suur töörühmaja, aga õnnetu mees... Kus selle häbi ots — ei saa omaenese naistki niikaugale...»

Aale istus ja kuulas. Kuidagi isesugused olid selle eide lood. Kõverküürakas habemetüükais hallparun, poolmõrtsukas kalasilmadega Kaarlis, viljatu heledapäine naine... Ja Mustlase-Mihhei sohilaps — vanaeit ise!

Aale pidi end raputama, et lummusest vabaneda. Mingi halenaljakas armulugu! mõtles ta juba kainemalt. Jenoveeva-aegne! Ta muigas. Ah Kaarlis siis oligi? Olgu või! Ilmselt on põnevam osa seljataga, mis seal enam...

«Ega see Oskar mul... ainsamaks jäänud...» heietas Toomi vanaema edasi. «Ainult et tema oli veel salajas... Pärast said teada... Kaua sa külas ikka... Siis hakkas rahvas vahikorras käima... Abielurikkumine ju... Ära ähvardasid tappa, kui peale juhtuvad... Poisid tulivihased ja igasugu usklikud pärisperemehed ja -naisedki ümberringi...»

Kitsas ja kõva ase. Teenijatüdruku aidakambris. Seal nad lamasid. Kõvasti teineteise vastas. Tüdruku kuum hingeõhk puudutas mehe kaela. Oli kottpime. Nad ei näinud teineteist. Aga tundsid.

Väike-Oskar magas ema peatsis aimamatut lapseund.

«Mis nüüd... Kaarlis...» sosistas tüdruk. «Ma... mina juba jälle...»

«Sina!» hingeldas mees ärev-rõõmsalt. «Uuesti?»

Ei osanud ta muud kui rõõmu tunda. Kuueaastane häbi silme ees.

Kaarlise huuled olid kuumad ja kuivad, päikeses parkunud ja tuules lõhenenud.

Tüdruk oli sitke ja tugev.

Nendel öödel oli soolane maitse.

«Egas ma talle raatsind kurja öelda... Mis sest, et häbi jälle tulekul...»

Sel ööl nad tulidki. Inimesed... Juba suurelt teelt kostis poiste pröökamist ja tüdrukute kila. Lähevad ehk mööda, mööda lähuvad...

Ei läinud. Taagavere peni taganes larisedes aida poole. Klähvis. Kiu-natas korruga hale-inimlikult ja jäi vait.

Sellesama peni tõttu Kaarlis pääseski. Sokkide väel. Tillukesest aknast. Maja ja aida taga oli õunaaed ja pime oli kah.

«Ei tahtnud ta minna. «Maha löön!» ähvardas. «Viimse kui ühel!»
Palusin ja lunisin. «Lapse pärast,» ütlesin talle. «Meie laste
pärast!»

Siis läks . . .

Teised prõmmisid ukse taga. Väike-Oskar kukkus karjuma . . . Ajasin
palitu aluskuue peale ja tegin haagi valla.

Nad tulid robinal.

Aga kus sa enam! Oskar karjus. Oli pime ja kange külm seal aida-
kambris . . .»

Vanamutt pidas vahet, neelatas ja vahtis ainiti enda ette. Aale ei öel-
nud midagi. Millegipärast oli ta tõmbunud kõssi ja tundis mingit eba-
määrast abitusetunnet.

«Siis, kui Kaarlist jahtima hakati,» heietas eideke edasi, «kihutas Taa-
gavere mu minema . . . Et mis hooratoitja tema siin olla . . . Läksin siis
mandrile. Ja kuhu mul oligi? Isal-emal seal Moistes ennegi silmad häbi
täis ja leivapaluke napp laual.

Nojah. Mandril olin ikka nagu teadmata-tundmata . . . Naerjaid oli,
aga viha jälle vähem. Eks ta ole.

Kaua ma seal ei püsind. Sain teise poisi kätte ja tulin aga jälle, kaks
last sabas . . .

Sai ennast Taagaverelegi tüdrukukuks pakutud. Ei võtnud. Õpetas veel
pealegi, endal pale kui pastoril: «Mis sa, hullvaim, neist sigitad? Kiriku
manu pole jalagagi saand ja Kaarlisel kah asja pole!»

Siinkohal jäi vanamutt sootuma vaikseks. Nohistas ainult ninaga ja
unustas Aale hoopis. Tüdruk vaatas teise pikka lontis nina ja nukilisi
käsi ning pööras silmad ära.

Laevalgus oli liiga ere.

«Lõpuks sain Pamma lasteta lese juurde teenijavaimuks. Hea seegi —
kolm suud ikka toita . . .

Oli teisel, sel lesknaisel ikka, seal üks sulaseloikam, surnud mehe
kauge sugulane. Sihuke turske turja ja lotendava püksitagumikuga,
nägu priske ja punane peas. Seal teda ikka rohkem mehe eest peeti.
Sulase-isand käis põllul käske jagamas. Talutöö tuli minul teha.»

Teenijatüdruk hõngas alailma sõnniku ja mulla järgi, jalad põlvini
kriimulised ja käed lõhenenud ning karedad. Vahest polnud seda õiget
särtsu ja hakkamistki enam? Pamma kiigeplats jäi igatahes päris tund-
mata maaks. Ja mine tea, vahest poleks neid õigeid tantsitajaidki enam
leidunud?

Ligitükkijaid oli küllaga. Võta või seesama punane sulaseloikamgi.
Tuleb põllule tööd takserima, endal naistepuna ja vorstirohtude lõhn
järel — eks need kuivanud ju kimbukestena «sakstekambri» seinal. Tu-
leb jah ja tahab aga vägisi käed külge ajada. Mitte tööle. Teenijatüdru-
kule.

Et — kust sa siis muidu need lapsepabulad korjad, igaüks eri nägu ja tegu.

Hea veel, et needsamad lapsepabulad siin vagude vahel ringi müttasid. Ei need sammugi emast maha jäänud. Ja mine sa nüüd laste silme all ikka...

Öösel tuli aga teenijakambri uks hoolega lukus hoida. Sulane käis vaata et igal ööl kobamas, kui välja asjale tuli ja lesknaine norinal sakstekambrisse magama jäi. Sisse ei saanud, aga lootust kah ei kaotanud.

Päeval viskas seeüle veel naljagi ja püüdis puusast näpistada. Lubas seesuguse «puutumata neitsi» veel naisekski võtta, kui lesknaise ühekorra laudade vahele saab.

«Kaarlist ei näinud oma kolm-neli aastat järjepannu. Egas Pamma nüüd Eeklast tea'p mis kaugel ole...

Ei minagi näole andnud, kõige poistega tükkis...

Lesknaine teinekord pajatas suure mõnuga Kaarlise elamisest-olemisest. Olla teine nüüd Eekla külas tähtis mees ja hea tüki maadki juurde ostnud. Pidada priske ja prink olema.

Ainult ta lopsakast naisest polla enam suurt järel. Põdur ja kahvatu, rind aukus ja põsed lohkus. Nii ta seletas jah. Rannapalt küla peale ei käivatki, ja kui keegi vastu juhtub, peitvat silmi...

Siis aga... nelja aasta pärast... tulid mõlemad... sõiduvankril... Pamma... Kaarlis ja naine...»

Aale kummardus ette ja vaatas vanamuti suud. Lohkus ja hambutut suud. Ta oleks tahtnud kiirendada seda tokerduvat, komistavat juttu...

«Jah... Tuli küll... Nelja aasta pärast... Kahekesi...»

Helepruun priske mees — otsast otsani jõuka mehe väarikust ja tähtsust täis — uhkeldamas muhukirja vankritekil. Uurikett pidulikult üle kumera kõhu ja habe hoolikalt lahku kammitud. Vagur ja taltsutatud tüse nägu naise kõhna ning koltunud palge kõrval. Ainult jäme luitunud pats veel oligi Rannapa perenaisest järele jäänud. Nii ta seal istus, küürus ja kumaras oma häbi all.

Eks söitsidki seesugused maailmama uhke mürinaga lese tallu sisse.

Ju olid juba siiagi kostnud kõminad Kaarlisest. Vahest seepärast tõmbaski too suur punane sulaselogard rinna ette ja ajas end üleni kohevile. Nagu ikka kukk kanakarja seas.

«Mis need võõrad siit õite tahavad?!» päris ähvardamisi, taganes aga sedamaid Kaarlise vaate ees.

Külmaks oli läinud see vaade, nägi teenijatüdruk kohe, kui lesknaine ta kiledate huigetega põllult koju hõikas.

Nii ta siis tuligi, üleni mullakriimud poisid sabas, ja jäi päris keeletuks.

Suur tuhkblond naine nii nagu seal istus, nii sinna jäigi. Kõigutas ennast ainult ühtesoodu nagu sünnitusvaevas.

Kaarlis tuli maha. Tuli ja seisis kuidagi ilmatu äkki mustaverd tüdruku ees. Ise suur ja hele, üleni mälestusi täis.

Pikkamisi vaatas tüdruk talle silma. Alguses vaatas jalgadele, siis ikka kõrgemale, kõrgemale, viivitas rinnal ja lõpuks jõudis pärale.

«Kaarlis?» küsis tüdruk. Ei olnud heleblondi naist, punast sulast ega vanapoolset kilavate silmadega lesknaist. Ei olnud iseoma lapsigi, kes mingi veidra hirmuga teda sabast sikutasid.

«Anna... anna üks poeg mulle,» pomises Kaarlis kohmakalt. «Meile...» parandas siis ennast, heites kõõrpilgu vankri poole. Tüdruk vaataski sinna.

«Meile...» kordas suur hele naine kajana ja noogutas aegamisi pead. Ta nägu oli kõhn ja kuidagi otse värisemiseni pingul.

Teenijatüdruk seisis seal. Nende kõikide silme all. Ta tundis otse uskumatut, ebaloomulikku rahu. «Minge minema,» ütles ta ainult. «Minge kohe ära...»

«Oled sa hull või!» ahhetas leskperenaine kõrvalt. «Võta aru pähe, pimeloom!»

«Saab Rannapa pärijaks,» lausus Kaarlis kaalukalt. «Mis ma seal niisama... jumalamuidu rahmeldan.»

«Sul endal kah kergem! Mõttele ometi!» surus lesknaine oma.

«Poiss ju... minu...» ütles Kaarlis päris enesestmõistetavalt.

Tüdruk tundis, kuidas veri löi kohinal pähe. Silme ees läks päris punaseks kohe.

«Kasige minema! Kõige oma... kõige oma muhukirja tekiga!» karjus ta. Karjus ja jooksis ummisjalu minema, lapsed nuttes ja kisendades sabas.

Suur punane sulane näitas Kaarlisele väravat: «Lase jalga, külamees!»

«Aga hiljem... hiljem andsin ometi...» ütleb vanaema, piiludes süüdlaslikult tüdruku poole. «Siis... siis kui see kolmas juba tulekul oli...»

Vanaema tõmbab ninaga.

«Ju oli see Pamma tee ikka Kaarlise saatuses kirjas... Nii jah...»

Vanaema vaikib, ta kohmakas krõnksus käsi mudib sinistkirja põlleserva, veeretab kokku ja silub jälle üle, sõrmenukid nurgelised ja sõrmed sõlmilised. Tüdruk vaatab seda kätt, aina seda kätt, ega usalda tõsta silmi...

«Oskari andsin...» sosistab vanaema. «Siia... Rannapale... Andsin Kaarlisele. Ja naisele...»

Vanaema veab ninaga ja veeretab kiiresti-kiiresti põlleserva.

«Oskar oli ju vanem...» ütleb siis vabandavalt. «Ja... ja eks see Laes olnud jälle kangesti Kaarlise nägu kah...»

Toas on hääletu-vaikne. Aale ei leia ühtegi sõna.

Ja siis äkki kuuleb tüdruk, et seatapjad on köögis. Räägivad kõvasti, laiade häälega, kolistavad pangedega, soliseb vesi. Ta kuuleb suurekasvulise heledapäise ema karedat toimekat häält, sellesama Oskari madalat ja Toomi oma... Need on võõrad hääled. Võhivõõrad.

Aalel hakkab äkki kiire. Midagi tõukab teda tagant.

«Laes sai selles sõjas Luki all surma...» heietab vanaema midagi märkamata. «Ja kolmandast... sellest elulooma ei saanudki... Ju sai ikka end tööga ära katkestatud, mis muud... Jajah. Ei saanud elulooma... Oleks seda teand... poleks Oskarit... Aga või sa seda enam tagasi saad, mis kord ära antud...»

«Sõidame Viljandisse...»

Tüdruk vaatas korraks käekotti, siis mulle otsa ja ütles: «Sõidame.»

Aale pahvatas naerma. Mingit ebaloomulikku naeru. Ta jättis kokkunud vananimese istuma ja läks suurde tuppa.

Kamm, huulepulk, taskurätt, hambahari... Ei! Hambaharja oli ta ju unustanud! «Pomoriin!» mõtles ta veel kord värahtades. Ta kiskus jaki selga ja läks veranda kaudu välja.

Väljas oli juba videvik. Ta läks oma kõpskingadega üle lirtsuva õue-muru. Tikk-kontsad vajusid sügavale sisse. Ta kiskus neid kärsitult välja ja aina läks. Alles põlluvaheteel märkas ta tagasi vaadata. Köögi-aknas põles tuli. Latern põles lauda juures.

See kõik oli hirmus kaugel. Kordagi ei mõelnud ta Toomile. Mitte enne kui too teda hüüdis.

«Aale! Aale! Kuhu sa lähed?!»

Tüdruk läks edasi.

«Kuhu sa nüüd...?» Poiss jooksis hingeldades ta kannul.

Aale peatus ja jäi seisma. Pööras ringi ning vaatas tagasi. Köögi-akna oli varjanud kõrge kuusehekk. Ainult üksikud valgusekiired ekslesid selle tihedais okstes. Lauda juures põles ikka veel üksildane latern.

«Mis sa tahad?» küsis ta siis siira imestusega kohalejõudnud võhivõõralt poisilt.

«Aga, Aale...?»

«Ma lähen nüüd ära,» ütles tüdruk ja pakkus sõbralik-hajameelselt kätt. Ei, vihane ta polnud.

Toom jäi seisma kesk põlluvaheteed ja vaatas talle järele. Nii kaua, kuni tüdruku kitsuke kogu kadus laskuvasse videvikku ja tibutama hakanud vihma.

Võib-olla läks ta midagi otsima?

(Kursiivis tsitaadid on võetud V. Vahingu novellist «Ja nad läksid edasi...».)

TOHUTU LUIGEPARV

lõikus läbi päikese.
Kirju veidrik ronis
musta kolmnurga tippu
ja keeras seal selja.
Ning äkki on õhtu.

PÕHJATU KURBUS UJUB MU VENES,

ränd on mul südames,
tusk on mul veres.
Need tuhmid värvid
ammust ajast
mu mängumaja.

PLANK,

lapse käsi
ja männid plangu taga.
Käbi jääb varba alla ...
läbi mändide paistab päike.

MIDAGI EI SAA MA SIIN ELUS OMAKS NIMETADA —
kas ma olen ise ära andnud või on mult võetud.
Tunnen ainult tuule puudutust näol ja mul on hea olla.

Eksemoonide* tsüklist

ROLAND MÄE PEAL

sügas kukalt sõprade pärast
ja pärast seda tuli suur näljahäda
kus sõber sõi sõbra
ja tõbras tõpra
ei olnud see kohvikus

---

* Eksemoon — nii ütles üks kooli poiss, kes pidi rääkima eskimotest.

NAISTERAHVAD JA MEESTERAHVAD
need on ainukesed rahvad

ÜLALT VAADATES
lugupeetud näitleja
jätab te kõnnak soovida
altpoolt on korras

EI MA LUULEST ARU SAA,
kuigi olen sünnilt mulk.
Nurmenukk, nurmenukk;
trummipulk, trummipulk.

Võimaluste võimalikkus, keel

Peale muu tähistamaks Wiedemanni suure sõnaraamatu esimest sajandijuubelit.

aan Kross avastas kirjutusmasinat harjates, et luuletusi võib ka kirjutamata jätta: kirjutusmasin on nad potentsiaalselt juba kirjutatud, sest tema tähtedes **qwertzuiopü asdfghjklöäyxevbnm** sisaldub ju kõik, mis eales sõnastada võime.

Kui Wiedemann sada aastat tagasi eesti keele sõnaraamatu valmis sai ja kui kuus aastat hiljem ka tema eesti keele grammatika ilmus, mõtles ta vaevalt sellele, et ta on kirjutatud kaks raamatut, milles sisaldub kõik eesti keeles kirjutatav. Vaevalt ta uskusi, et maa-keeles kord ilmub luuletuskogusid, kõrgema matemaatika õpikuid, grammatikaid ja Wiedemanni enda kaastööl valminud Eesti-, Liivi- ja Kuramaa kõrgemate taimede kirjeldusest hoopis mahukam «Eesti NSV floora».

Kõige lihtsustatumalt võimegi võtta nii: keel on sõnastu pluss reeglid nende sõnade muutmiseks ja nendest lausete koostamiseks — grammatika. Need kaks komponenti annavad keelekasutajale nii palju võimalusi, et neist teostub pisike osa. Alati saame öelda midagi uut — keele rikkused ei lõpe.

Kogu kirjandus on nende tühjade lahtrite täitmine, nende võimalikkuste teostamine, mis keel annab. Jälle on Jaan Kross see, kes küsib: «Ütle, kallis, kust tulevad luuletused, mida keegi pole teinud, sest nad on valmis nagu tundmatu manner ärkamise hommikuahetuses?» See algeline ja sügav tunnetus ei ole võõras teistelegi kirjanikele ja filosoofidele; nende sõnastuses saab temast probleem võimalikkuse ja tege-likkuse, oleviku ja tuleviku vahekorra.

Libisedes mööda ja üle neist avatlevaist sügavikest ja kõrgustest, lubame endale mõne mõttejoonituse sellest, mis võimalusi annab kirjutajale see keel, mida jäädvustas Wiedemann. Kust jõuame küsimuseni: kas me oleme oma keelevara kasutanud hästi või halvasti.

Eesti keeles on loodud üks ilusamaid asju maailma kirjanduses — meie vanad rahvalaulud. Kuivõrd see luule erineb meieaegsest luulest, on selge igauhele. Regivärss, mida on tehtud ja hoitud aastasadu või -tuhandeidki, pidi väga hästi sobima eesti keele võimaluste ja omapäraga. Mida muide tõendab ka see, et keele muutumine, eriti lõpp- ja sisevokaalide kaod (päeva — päev, meesi — mees, laulama — laulma), sai regivärsile saatuslikuks. Siin oli tegemist suuresti just sõnade foneetilisest malliga*, millega värsimõõt paratamatus seoses. Eesti keele iseärasuste hulgas on aga küll neidki, mis püsisid üle sise- ning lõppka-

* Mall — skeem, muster, šabloon (inglise *pattern*).

dude ning regivärsi hääbumise. Üks säärane on eesti keele «sünteesilisus», see, et meie sõnad koosnevad tavaliselt mitmest tähendusega osast — tüvest ja sufiksitest. See vähendab riimimisvõimaluste arvu: sufikseid on suhteliselt vähe ja neidki omavahel riimimast takistab teine eesti keele vana omadus — rõhuasetus esimesel silbil. Nii ongi meie luulel riimiraskusi, ja võib küll väita, et nendest saab üle vaid ülima virtuositeediga, irdriimidega või siis makaronismide ja muu ulakuse abiga. Võib öelda, et päris kodus tunnevad end meil puhasriimis vaid sündinud virtuosid, kellele omasem elegantne liikumine keele enda seatud sammul kui vaevaliste süvamõtete luulendamise. Mulle kehastub see kahe luuletajatüübi vastakus paaris Alver — Under: esimene esitab tavalisemaid mõtteid tavatu värsitaidurina, teine tavatumaid mõtteid tihti värsimööduga jõudu katsudes ja riimipuhtust hüljates.

Keele meile antud võimalussuunad ulatuvad kaugemale riimist ja meetrumist. Keel ise on enam kui surnud sõnade inventar. Keel pole üksnes tegevuse toode, asi, vaid ala korduv ja kordudes muutuv tegevus ise. Täites suhtlemise tarbeid, allub ta mitmele vormivaile mõjudele. Öeldu ei saa olla liiga pikk, kuid ka mitte liiga lühike: ühel puhul ei jõuaks me tõlikus ajas kõike olulist öelda, teisel puhul võiks liiga napp teade suust kõrva liikudes teel kaotsi minna. Väljendus peab olema täpne — alati ei saa näpuga näidata. Selliseid, otseselgelt suhtlemisnõuetest johtuvaid keele omadusi on teada õige mitmeid ja arvatavasti on õige mitmed meile veel teadmata.

Huvitavamad on keele omadused, mis peegeldavad tema puutepindu kahe olulise suurusega: väliskeskonnaga, sellega, milles inimesed elavad, ühelt — ja nende inimeste hingeelu, vaimulaadiga teiselt poolt.

Seda, et keeles sõna ja kuju saab kõik, mis ümbruses tähtsat on, näeme eesti näidetel kas või avades Andrus Saareste «Eesti keele mõistelise sõnaraamatu». Märksõna HEINAMAA all leiame hulga väga täpse ja kitsa tähendusega murdesõnu: **kurm** 'metsavaheline heinamaa'; **laid** 'riba või tükike paremat heinamaad põõsastikuga kaetud niidul'; **loos** 'kitsas heinamaa põldude vahel'; **udrik** 'halva väärtusega, soine ja põõsaisse kasvanud heinamaa'; **kulumaa** 'mullu niidetud, kuluga kaetud heinamaa'; **tüümaa** 'tänavu niidetud heinamaa (vastand kulumaale)' ja muud. Märksõna HOBUSE KEHA annab üle kahekümne sõna hobuse värvivarjundite jaoks, millest sellised nagu **kõrb**, **kimmel**, **võik** on käibel peaaegu ainult hobuse kohta. Märksõnad nagu **JÕGI**, **JÄRV**, **SOO**, **METS**, **MERI** pakuvad üliküllalt sõnu. **Tihniku** sünonüüme: **padrik**, **pari**, **paristik**, **para**, **raostik**, **raastik**, **rupsik**, **robu**, **sabrik**, **rähm**, **rägas**, **räga**, **räbu**, **rädi**, **rädistik**, **räss**, **räist**, **rigudi**, **ränk**, **roestik**, **räelmu**, **kõrik**, **näre**, **närestik**, **rapak**, **põdristik**, **portsik**, **sabi**, **pääks**, **varik**, **artsik**, **kurestik**. Kuid aitab näiteist — need näitavad ammutuntut: eesti keel oli rahva keel, kes elas looduses, pidas karja ja haris põldu (eriti viimasest seletub ehk ilmanähtusi tähendavate sõnade ohtrus) ja ei sõdinud meel-
sasti: märksõna **SÕDA** all on sõnu väga vähe.

Mis seos on aga eesti keele eripärasustel eesti rahva vaimulaadiga, maailmavaatega, psüühikaga? Sellele nii hõlpsasti vastust ei saa.

Uurides sõnastikke nagu Wiedemanni ja eriti Saareste oma, märkame küll üht keele omapära, mis võiks olla ühenduses millegagi rahva vaimulaadis. See nähtus on eesti keele «avatus», see, et õige paljudes mõisterühmades saab keeletarvitaja ise luua uusi sõnu olemasoleva malli järgi. Et saab tuletada uusi onomatopeetilisi sõnu, ei ole üllatav ega eesti keelele eriomane. Mõnigi kirjanik ja tõlkija on juhtunud kasutama

kõlakirjeldussõnu, mille kohta ei tea öelda, kas nad on tuletatud omal käel või kuskil varem kohatud. Huvitavam on aga, et eesti keeles puudub igasugune selge piir onomatopoeetiliste ja teiste sõnade vahel. Kõlakirjelduslikega ühtviisi käituvad ka muud kirjeldavad sõnad. Nii leiame tähenduspiirkonnast KÕHN sõnad **kõlu**, **kõbujas**, **kiibakas**, **kintsus**, **kindrik**, **õbujas**, **kõõpsikas**, **kängats**, **kägar**, **kõln**, **kore**, **koonatu**, **korp** jt., mis vägisi tunduvad variatsioonidena paaril tüvemallil. Märksõna KÄHAR: **kahar**, **kihar**, **kahus**, **kahukas**, **ahukas**, **kimar**, **kämar**, **ki-bar**, **säbar**, **sabrik**, **sämbrak**, **käbar**, **käbarik**, **näbar**, **särus**, **sägar**, **säkris**, **säigus**, **käur**, **kräsus** jt., kus see varieerumine on veel ilmsem. Märksõna NURK: **nulk**, **nukk**, **vinkel**, **kant**, **kulm**, **kolk**, **kuru**, **sopp**, **topp**, **kurm**, **kurd**, **sonk**, **somp**, **nakk**, **nott**, **kulbas**, **urgas**, **tipp**, **hank** . . . Märksõna TASAANE: **sile**, **libe**, **liba**, **hile**, **lahe**, **lage**, **lausk**, **lame**, **lamp**, **laage**, **lauhke**, **lausik** . . . Märksõna JOON: **kriips**, **kiips**, **triip**, **kaaps**, **viir**, **viirg**, **vööt**, **joom**, **jutt**, **küüt**, **küdi**, **juga**, **jura**, **joru**, **liin**, **piir**, **piire**, **meere**, **sõõn**, **kriim**, **joot**, **vööt** . . . Märksõna JÄME: **tüse**, **tüüakas**, **tüssakas**, **rässakas**, **rüssakas**, **rüsjas**, **rüse**, **matsakas**, **rühmakas**, **tümmakas**, **tamjas**, **tümpsa-**
kas, **jumpsakas**, **tössakas**, **tolmakas** . . .

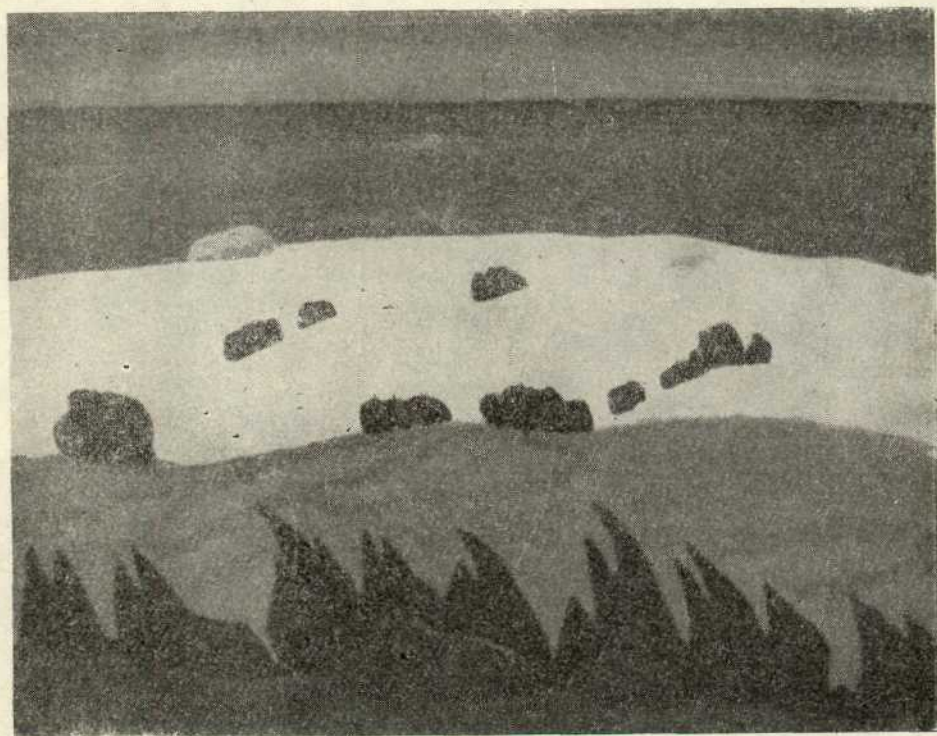
Et saaksime kas või sõnale 'köhn' ise moodustada sünonüüme (pakun **kõõdask**, **viibats**), on Euroopa tuntud keelis (välja arvata võib-olla baski ja iiri) küll mõeldamatu, kuigi ilmselt mõeldav Siberi keelis, millega meil on ürgsed sidemed.

Mis psüühilistest seikadest sõltuvad säärased keele omadused? Või (ons psüühikal igakord täielik prioriteet keele ees?!) mis psüühika iseärasustele see keele iseärasus vastab? Ehk võiks öelda umbes nii: eestlane vaatleb (õigemini vaatles, sest keel ei ole meie, vaid meie esivanemate looming) asju olulises seoses nende kombatavuse või muude meeleliste omadustega, tegevust aga kõigepealt sündmusena, liikumisena (ei näiteks objektile suunatud tegevusena kitsamas mõttes), iseloomustades neid asju ja sündmusi siis häälte, aegluse-kiiruse, «suuruse» või «väiksuse», «osavuse», «raskuse» järgi. Need ja paljud teised tunnused kajastuvad otse sõnade häälikustruktuuris. Peale selle näib eestlane tunduvat tarvet hoida keelt avatuna, olemasolevat ala täiendada ja varieerida (vaadake kas või märksõna KÄHAR). Näiteid verbi-dest: kiire liikumine — **vilama**, **vibutama**, **sööstma**, **liduma** . . . aeglane liikumine — **kobima**, **lonkima**, **laatsima** . . . liikumist hääle järgi iseloomustavad — **tampima**, **sumama**, **helpima**, **kraapima** . . . «suur» liikumine — **voogama**, **huugama**, **lõõskama** . . . «väike» liikumine — **siblima**, **nokitsema**, **tinisema**, **igritsema**, **nukerdama** . . . «täpne» liikumine — **rappima**, **tärkima**, **torkama** . . . «kohmakas» liikumine — **kratsima**, **lahmima**, **tuiama**, **roobitsema** . . . «kerge» liikumine — **ulpima**, **liuglema**, **võbisema**, **libisema**, **pudenema** . . . «raske» liikumine — **rühkima**, **ras-**
sima, **tassima**, **müttama** . . .

Täpsemini eritella, mis tunnused neis sõnus otse märgivad mõnd tegevuse joont, ei ole siin ruumi ega aega. Peale sufiksrite (-tse-, -ise-, -le-, mis seostuvad «kerguse» ja «väiksusega») on paljude sõnade tüvede häälikuline sobivus vastavate mõistete kirjeldamiseks meile vaistlikult selge.

Kas või Lääne-Euroopa suurist keelist erinevalt on eesti keele leksika palju avatum, andes kirjutajale või ütlejale suuremaid vabadusi. Seda vabadust lisab veel kas või meie sõnajärje muutlikkus. Vabadus uusi sõnu luua näib olnuvat meie vanavanemaile lausa tarve ja käsk neid mõnusa ütlemise huvides luua. Usun, et nemad ei olnuks kimpus sel-

I. Torn

Rannavall (Õli) 1968

lega, kuidas lühidalt nimetada elektrirongi, kirjaklambrit, köögikom-
baini... Küllap oleks leitud mingi deskriptiivsõna; küllap läinuks kas
või mopeedi nimetusena läbi võrr.

Meie, kes me tihti peame looma uusi termineid ja muid sõnu, oleme
esiisade vabadusest sammu taganenud ja püüame uute asjade nimetusi
tuletada vanade asjade omadest puhta loogikaga, jõudes nii aga kohma-
kate liitsõnadeni. Usun, et lihtsam ja tulusam oleks lasta keele oma
muistsel masinavärgil töötada, lasta sõnadel tekkida loomulikult teel,
nagu nad tekivad laste suus, kes mängides leiutavad fo-to-a-pa-raa-di-le
lühida nime 'kai', võõrapärasele arbuusile uue nime 'paun' ja nii edasi.

Johannes Aavikul on põhimõttelt väga õigus, kui ta väitleb uute
tüvisõnade loomise kasuks. Rahva elusfääri laienemine viimase sajan-
diga tõi ja toob keelde aina uusi mõisteid. Nende kõigi väljenda-
mine liitsõnade ja tuletiste abil vastustuks ühele keele toimimisprint-
siibile: sõna on seda lihtsam, mida kasutatavam ta on — ei ole nor-
maalne, et igapäevaseid tarbeasju tuleb kutsuda kuue-seitsmesilbiliste
võõrsõnade või liitsõnadega. Kui mõistet on väga vaja, on kasulik leida
tema jaoks päris uus sõna. Ja see, kas leiame selle kuskilt murrakust,
võõrast keelest või loome ise oma keelevaistu, alateadliku ja võimeka
masinavärgi jõust, on kaunis ükskõik, loeb vaid sõna sobivus meie keele
süsteemi. Aaviku üks vigu ehk ongi selles, et ta tahab rohkemat kui
lihtsalt keelde jäänud lünkade täitmist keele oma mallide järgi — ta
tahab keele äramuutmist, parandamist. Keele struktuuri ignoreerides
annab Aavik vahel sõnu, mis foneetiliselt eesti keelde sobida ei taha:
juuvima (heaks kiitma), **kogulm** (kokkukuuluv hulk), **kuihtuma** (närt-
sima), **vüün** (ööpäev). Ka on Aavik minu arvates eesti keelt semantili-
selt ja morfoloogiliselt vägisi püüdnud lähendada Lääne-Euroopa keel-
tele, arvestamata seda, et mõne vormi või mõiste puudumine meil võib
olla süvasti seotud keele ja mentaliteedi iseärasustega. Meil ei kodune
päriselt verbid **omama** ja **evima**, noomenid nagu **sulnis**, **hõrk**, **nauding**,
mis maarahva meelelaadile võõrad. Ka tulevik ja no-genitiiv on eesti
keelele võhivõõrad. Paljud võõrameelsed sõnad on muidugi labusad tõl-
getes ja nii on inglise-prantsuse eestindatud teoste keel veidi uuen-
duslikum kui hea algupärandi keel. Väikerahval on niisugust tõlkekeelt
tõesti vaja. Vaja pole aga siiski loobuda oma keelest ja meelest kas või
prantsuse omade kasuks.

Need kriitilised tundmused ei vähenda mu suurt lugupidamist Jo-
hannes Aaviku ja tema keelekorraldustöö vastu. On enam kui nõme
Aavikut ja tema tööd rahvale naeruks teha, nagu sellega on hakkama
saanud Eesti Raadio ühes laupäevaõhtusaates.

Tore on, et sõnatüvede loomine meil taas hoogu on saamas. Manivalde
Lubi 1967. a. Emakeele Seltsi Aastaraamatus pakutud 97 sõnast on ena-
mik minu arust väga õnnestunud. Lubi sõnaloomine näib olevat eesti-
pärasemalt intuiitvne (nagu ta tunnistab ka ise) ja hulk tema sõnu
sobib meie sõnastusse variatsioonidena olemasolevatel mallidel: **jõr-
rama** 'rahulolematult torisema', **karbe** 'üli-, kibehapu', **lääbe** 'halvamai-
guline, tülgastav', **nell** 'paberi-, kirjaklamber', **nuppel** '(tuubile või pu-
delile) pealekravitav kaas-kuppel', **nupsak** 'saapatallakaitse-nahatü-
kike'.

Sõnade loomine on kindlasti omaette kunst ja allub omaette esteeti-
listele nõuetele, kuuludes seega kirjandusega ühte vaimupiiri. Lähedal
sõnaloomisinspiratsioonile on see vaimukus, millest sünnivad võrdlu-

sed, kõnekäänud, vanasõnad, tabavad ütlused, nii-öelda kirjanduse minimaalsed žanrid.

Nii häälikute sõnaks kui sõnade lauseks ja lausete looks või lauluks seadmises saab nähtavaks ja kestvaks sadade põlvede vaim. Keel on meie esivanemate looming, millele meie tehtud sõnad ja meie kirjutatud kirjandus peale kasvab. Vahel me ei märka seda pidevust, mis meid seob väga kaugete aegade ja omal moel ka lähemate ja kaugemate sugurahvastega. Ometi on see pidevus suur ja selge ning meie keel ulatub väga kaugele minevikku. Kirjandus, mida teeme praegu, on mõnes mõttes vaid tilluke lisa esivanemate loomingule, mille süda ja tuum on keel ise. Kui kirjanik jõuab otseti keelde, kui tema tööst midagi keeles endas muutub, sinna juurde tuleb, on ta tõesti jõudnud ka rahva südamesse ja ta mõju on oluline. Võib väita, et hea kirjandus muudab lugejate jaoks osa sõnade tähendusi; sel juhul saaks kirjanduse mõjust psühholoogiatestiga kontrollida...

Meie kirjandus algab sõnadest ja sellest, kuidas sõnu mõnusasti (NB! «mõnu» tähendas muiste lauluviisi, melodiat + rütmi) kokku pannakse. Selle kirjanduse algusega, minimaalse kirjandusega puutume sõnaraamatuid sirvides kokku. Kunagi ei saa teada, kes esimesena ütles(id): **hoopkaupa; suupärast, veerekorral 'lõpukorral'; larivarin 'loba'; tuuletallaja; vesipapp; otskohtlane 'kohtlane, lihtsameelne, pisut lollakas'; partslarakas 'simman'; hammaskooku vedama, juusnoota vedama 'tülitsema'; nartekada 'kaltsus riides inimene'; kirahänd 'liialt ruttav ja hädaline inimene'; hea meel nii et kõrvadki naeravad; pikapalgemees 'siga'; vorstikambri võti kadunud 'kõht korrast ära'; saba vastu maad vajutama 'surema'; nina suur, et tee kas kaks paari sahu; sööb nii et auk laua sisse järele jääb; meil on väga kivine maa, kivi on kivi kõrvas ja iga kahe kõrvuti kivi vahel on veel kivi, kuid eks ole nende leidude taga sama vaim, mis kujundas Tammsaare, Oksa, Liivi stiili.**

Stiil, määratlegem seda kuidas tahes, on üks oleviku ja mineviku ilmsemaid puutepindu. Stiil on oskus mõnusasti ütelda, ja seda võime enam kui paljut muud oma matsidest esiisadelt õppida. Stiil hoiab aja pidevust, sidudes kiht-kihilt kokku olnu ja oleva, lihtsa ja keerulise, minimaalse ja maksimaalse kirjanduse, sõnad, ütlused, laused, lõigud. Stiil on keele ja selle kirjandusliku kasutamise vahendaja, tema uurimine seondub nii kirjandus- kui keeleteadusega. Ongi kahju tõdeda, et meil Eestis ei ole stiili kui selle uurimisega asjad üldse head. Kirjanikud ja kirjandusloolased tegutsevad keeleteadlastest (ka sõnaloojatest!) täiesti lahus. Õigekeelsuse ja keelekorraldusega tegelevad pahatihti inimesed, kes kirjanduse keelest taipavad vähe. Kirjanikud omalt poolt taluvad üsna vaguralt keele ülenormeerimist, keeleuudenduse lõpetatuks kuulutamist, niinimetatud «Õigekeelsuse sõnaraamatut», korrektorite parandusi ja muud vägivalda ja teevad ka ise väga vähe keele enda heaks. Mis on saanud Faehlmanni, Masingu ja Jannseni sõnaseadmismõnust?

Mulle tundub, et sidemed kirjanduse (või keele) «madalamate tasan-dite» (sõnad, sõnaühendid, laused) ja «kõrgemate tasan-dite» (päris kirjandus) vahel on meil katkemise äärel, eesti proosast on kadumas stiil, mille asemele asub abitus, suutatus lihtsatest asjadest huvitavalt kirjutada. Uuem ja parem kirjandus on liiga haaratud filosoofilistest ja poliitilistest probleemidest, et süveneda sõnasse ja ütlemisesse. Sellest on kahju, sest nii oleme tegelikult loobumas neist erakordsetest võima-

lustest, mis eesti keel meie esiisade vaimukuste varal juba madalamal tasandilgi kirjanikule annab.

Ei tea, kas käsiteldava tänapäevanus on pöördvõrdeline stiiliväärtustega; kas väljaütlemiskihk ei kõlba kokku ütlemisrõõmuga. Üks vähe-seid häid erandeid meie arginevas proosas näib olevat kergelt arhailine «Saaremaa koolkond», kuhu loeksin minevikust Redik Soare («Esimesilt päevilt») ja olevikust Juhan Peegli («Saaremaa motiivid»).

Võiks ju teha üldistuse, et moodne kirjandus kaldub sisukuse arvel stiilituse suunas ja sõna esteetilise väärtusena jääb tähelepanupunktist välja. Peab nentima, et enamikus Euroopa kirjandustest (peale iiri ja vahest ehk Rabelais'-aegse prantsuse oma) pole korralikku stiili kunagi olnud. Kuulsad prantsuse stiilimeistrid Pascalist France'ini on kõige-pealt stiliseerijad. Seda, mis stiil moodsas kirjanduses olla võib, näitab James Joyce (iirlane!) oma poeemis (või kuidas seda nimetada?) «Finnegan's Wake». See teos ongi õieti keele uuendamine, keele iseelu taastamine ja selle najal samm-sammult ning lüli-lülilt kosmilistele ja süva-psüühilistele pindadele tõusmine. «Finnegan's Wake» on täis sõnade muutmist, kombineerimist, varieerimist, mis meile eestlastele ei tohiks nii ennekuulmatult uudne ja üllatav olla kui inglastele ja prantslastele.

Jääb vaid oodata kedagi, kes annaks uue elu ja paljunemisevõime meie keele puituvaile rakkudele ja käivitaks keele loomismasina, nagu seda inglise keelega oskas teha Joyce.

Juhan Peegel

üüd on siis asi niimoodi, et Sa saad viiekümne-aastaseks, ja see on juba üpris tähtis juubel. Sinu otsene käsk, mida ma oleksin pidanud respektseerima, oli praeguse juubeli- loo suhtes küll päris resoluutne: «Jäta kirjutamata, noh! Ütle ära!» Aga kui ma seda teinud oleksin, oleks Sinu enda südametunnistuski pärast vaevama hakanud. Sest ülikoolis õpetasid Sa meid siiski teistmoodi — igatahes mitte nii, et see on hoopis tähtsusetu, kas tulevased ajakirjanikud lubatud lood ka ära kirjutavad või mitte. Muidugi rääkisid Sa meile ka seda, et ajaleht on üks niisugune asi, mis juba järgmisel päeval pärast ilmumist tükkideks teetuna teatud tarbeasutusse rändab. Aga et sellesama paberi täistrükkimisel tõsised inimesed tõsist tööd peavad tegema, sellegi suutsid Sa meile selgeks teha. Muidugi on asjadel alati rohkem kui üks külg ja ka rohkem kui kaks külge (kui nad just päris ümmargused pole). Viisteist aastat tagasi, kui Sa oma esimestele ajakirjanduse eriharju üliõpilastele alg tarkusi sisendama hakkasid, oli Sul raske ette näha, et juba 50 aasta juubeli puhul Sind ligemale 100-pealine ajakirjanike armee rünnata võib, kõigil kindel kavatsus Sinust võimalikult ilus juubelilugu kirjutada. (On see siis nüüd too võõrandumine, mille puhul inimese töö tema enda vastu üles tõuseb?) Aga kui kõigele toimuvale ühest teisest küljest vaadata, siis on asi ju päris tore — tore, et neid ajakirjanikke juba nii palju on, ja et enamik neist sellele ametile, mida Sa neile õpetasid, truuks on jäänud.

Kui viieteistkümne aasta kaugusse tagasi vaadata ja arutada, mida me ülikoolis otseselt ajakirjaniku-ametist selgeks saime, siis polegi sellele nii lihtne vastata. Ise ütlesid, et esimesed aastad oli otsimine ja katsetamine, mismoodi seda tööd päris teha, ja et alles nüüd oled jõudnud ennastki enam-vähem rahuldavale tasemele. Vastu vaielda ei oska. Peamise ja kõige tähtsama saime kaasa aga ka siis, katsetamisaastatel. Oskuse mõelda, arutleda, juurelda, näha probleeme ja neid lahata — ühesõnaga eeldused, milleta ei saa kujutleda ühtegi professionaalset nõukogude ajakirjanikku. Muidugi oli seal veel palju muud, tõsist ja vajalikku. Sellela aga tänapäeval enam ei saa.

Viieteistkümne aastaga oled korraliku aluse pannud meie diplomeeritud ajakirjanike kaadrile. Kui sinna juurde arvata iga-aastased kursused rajooniajakirjanikele, piisaks sellest päris keskmise mehe elutöök. Sinu puhul on see vaid osa. Kuus aastat kandsid sõdurimundrit. Peale selle oled jõudnud saada kirjanikuks, keeleteadlaseks, ajakirjanikuks. Esimene ja viimane on täiesti mõistetavad, selged ja usutavad. Keskmise suhtes on mul eriarvamus. (Võib-olla räägib minus otsapidi juba ülikoolist sissejäänud kadetus, et Sa päriselt ainult meie õppejõud polnud, vaid ka mingitele keelemeestele loenguid lugesid ja nende seminare juhendasid.) Ausõna, ma ei kahtle Su teaduslike tööde tasemes või Su võimetus seda tööd teha. Lihtsalt ei oska Sind kujutleda sellise tõsi-

teadlasena, nagu me nendega harjunud oleme. Et Sa seda oled, ei tee Sind mu silmis vaesemaks, küll aga kuidagi kummaliseks ja mõisteta-
matuks. Aga faktide vastu ei saa vaielda: filoloogiakandidaadi kraadi
said niisuguse töö eest, mida ei oska kahtlustada mingis kergemeel-
suses, nimelt «Eesti vanade rahvalaulude morfoloogiast». Niisama juttu
seal ju kokku rääkida ei saa. Järelikult tuleb leppida paratamatusega.

Et Sa oled satiirik ja humorist, see on seaduspärane. Räägitakse küll,
et tüüpilised naljategijad olevat väga kurvad ja sünged inimesed. Loo-
mulikum on siiski see, kui nalja teevad just teistmoodi mehed, sinusu-
gused, kel iga asja jaoks on alati valmis oma humoorikas aspekt või
pentsik ütlemine. «Kui hakkab palav, võtan kingad jalast.» Või: «Keh-
vemad mehed, kes kohapeal ei kõlvanud, tulid Saaremaalt ära. Aga siin
käivad nad veel küll.» Sellest kõigest tuleneb loogiliselt, et oled saar-
lane. Või täpsemalt: saarlase ja muhulase järeltulija. Muide, omakogu-
tud statistilised andmed räägivad, et oled praegu kaheksas saarlasest
lehetoimetaja vabariigis. Ajaleht «Tartu Riiklik Ülikool». Ma ei tea,
millist ohtu konkreetselt meie vabariigile selles näha. Natuke muret
teeb küll, kui nii kirjanduses kui ajakirjanduses saarlased võimu oma
kätte võtavad. Mis siis veel saaks, kui need tõesti väärt mehed Saare-
maalt mandrile rändama hakkaksid?

Aga «Ühe kauni jutu- ja õpetuse-raamatu» kallal võib end üsna ke-
nasti lõbustada. Lisaks on sealt ka tululist tarkust saada. Kas või loost
«Vesi teeb imet, kui seda suus hoida.» Imelihtne vahend, kuidas tar-
kade inimeste arvu vabariigis pöördeliselt suurendada. Võib-olla tuleks
tõesti vastavat seaduseelnõu koostama hakata?

Kui Sa oma lugejat parasjagu naerma ei taha ajada, siis suudad
muudki. «Saaremaa motiivid», seni küll Sinu ainuke «tõsise kirjanduse»
raamat, mõjub tänasel lugemisel niisama tugevalt kui viis aastat ta-
gasi, ilmumisajal. Selles raamatus oled Sa jäänud maameheks, kellele
Saaremaa muld ja rahvas räägivad ikka veel seda kõige tähtsamat juttu,
kuigi Sa neist nüüd kaugele oled läinud. Sa oskad oma lugudega midagi
üsna sügavalt inimese sisemusest puudutada. Seda, mida me teistele
igapäevaseks vaatamiseks pahempidi ei pööra, nagu Sa ise oled ütelnud
oma «Söötis põllus». Olgu pööramisega kuidas on, aga neid südamete
tagamaid kas või riivata tänapäeval, kus kõigil on kiire ja kõigil on
mured ning tehnika on sageli tähtsam kui inimesed — see on ka midagi.
Need lood nagu ka Su viimased väikesed jutud ajakirjas «Noorus» pa-
nevad lugeja korruga tundma ja mõtlema, ja siin oled Sa kirjanik ja
ajakirjanik ühes isikus. Eks ole see piir ajakirjanduse ja kirjanduse va-
hel sageli nii ähmane olnud, et üht või teist asja oleme ühest vakast
teise tõstnud ja jälle tagasi lükanud, nagu näiteks Smuuli «Jäist raam-
matut». Ilmselt pole see kõige tähtsam, millisesse rubriiki me nad pai-
gutame. Peaasi, et meil selliseid asju olemas on ning selle läbi me kõik
rikkamaks saame.

Ma ei jõudnud üles lugeda kõiki Sinu kirjutatud raamatuid. Neid on
üle kümne, lisaks igasugused uurimused, artiklid, retsensioonid ja veel
palju muud. Võib-olla lisada kõige lõppu bibliograafia, et mitte pooli-
kuks jääda? Aga nagunii jäävad juubelilood alati poolikuks. Mida roh-
kem väärt inimene, seda suuremad on käärid sõnade ja tegelikkuse
vahel. Aga — «seoke on elu», nagu ütleb minu saarlasest ämm.

Ole terve!

Ine Viiding

Näod

Linnatänavatel lonkides või ratsa külavaheteel sõites —
ennäe, mis näod!
Sõpruse, täpsuse, ettevaatuse, lipitsuse, ideaalide näod,
selgeltnägi ja hingeline nägu, kõikjal teretunud tavaline
heasoovlik nägu,
noodistlauljate näod, loomupäraste juristide ja kohtunike
laiakuklased näod,
küttide ja kalurite mõhnakate kulmudega näod,
õigeusklike linlaste siledaksaetud kahvatud näod,
puhtad, erakordsed, igatsevad, küsivad kunstikunäod,
mõne kauni hinge inetu nägu,
jälestusväärse või põlatu ilus nägu,
pühad lastenäod, paljulapselise ema valgustkiirgav nägu,
armatsemise nägu, austamise nägu,
nägu kui unelmas, kõikumatu kaljunägu,
nägu, kes on tagasi tõmbunud kurjast ja heast,
kastraadinägu,
metshaugas, kärpija on tal tiivad lühikeseks lõiganud,
täkk, kes alistus viimaks kohitseja piitsale ja noale.

Nõnda tänaval lonkides, või ülesõidukohal või parvel —
igal pool aina näod ja näod ja näod.
Näen neid ja ei kaeba mitte, ja olen rahul kõigiga.

*

Arvad, et saaksin kõigiga rahul olla, kui peaksin
neid nende enda finaaliks?

See praegune nägu on inimese jaoks liiga hale,
mingi hüljatud täi küsib olemiseks luba
ja lömitab selle eest,
mingi tatise ninaga tõuk, kes õnnistab seda,
kes laseb tal rõõmsalt oma auku vingerdada.

See nägu on solki nuhkiva koera koon,
ussid pesitsevad selles suus,
ma kuulen sisisevat ähvardust.

See nägu on külmem nabamere udust,
ta uniselt vankuvad jäämäed krigisevad möödudes.

See on kibedate rohtude nägu, see oksendusrohu nägu,
neile pole silte vaja,
on teisisigi rohuriulilt — oopium, kummi või searasv.

See nägu on langetõbine, ta sõnatust suust tuleb võigas kisa,
veresooned kaelal paisuvad,
silmad pööritavad, kuni paistma jäävad ainult valged,
ta kiristab hambaid, rusikasse pigistatud küüned
tungivad peopesadesse,
mees kukub tõmmeldes ja vahtu välja ajades maha,
ning ta kalkuleerib täpselt.

Seda nägu on närinud söödikud ja ussid,
ja see on mingi poolenisti tupest tõmmatud mörvarinuga.

See nägu on surmakella lööjale võlgu oma süngeima
jootraha,
lakkamatut matusekella lüüakse temas.

Oma kortsulise ja laibataolise näoga tahad sa
ennast minutaoliseks petta?
Muidugi ei peta sa mind ära.

Näen su ümarat, alles kolkumata nägu,
näen su kurnatud ja näruse maski äärte alla.

Pööra ja vääna kuupalju tahad,
torgi oma vassivate kala- või rotikoonudega,
saad vabaks suukorvist, kui tõesti tahad.

Nägin hullumaja kõige räpasema ja ilasema idioodi nägu
ja teadsin oma lohutuseks seda, mida nemad ei teadnud.
Tundsini tegureid, mis õonestasid ja murdsid mu venna.
Niisamuti on tarvis rämpsust puhtaks kraamida mahajäetud
korter,
siis näen seda aastakümneid nooremana
ja kohtan tõelist majaperemeest tervelt ja vigadeta,
iga toll temas on sama hea kui minus endaski.

*

Issand aitab ja aitab veel,
alati on ees varjud,
alati on sirutatud käsi, mis mahajääjad üles tõstab.

Sellest näost tulevad välja lipud ja ratsud —
oo toredust! — näen, mis on tulemas,
näen kõrgeid pioneerikübaraid,
näen heeroldeid teed vabastamas,
kuulen võidutrumme.

See nägu on päästepaat,
see nägu on käskiv ja habemes,
ta ei hooli teiste ülekaalust.

See nägu on lõhnav puuvili, valmis söömiseks,
see nägu on ausa ja terve poisi oma,
valmis tegema kõike head.

Need näod näitavad nii unes kui ilmsi,
tunnistavad, et on pärit Meistrist endast.

Olen selge sõnaga öelnud, ma ei jäta kedagi kõrvale —
ei punast, valget ega musta, kõik nad on jumalikud.

Igas majas on idu, ta võrsub tuhande aasta pärast.

Plekid ja praod aknas ei häiri mind,
kõrge ja rohke seisab selja taga ja annab märku,
taipan töotust ja ootan kannatlikult.

See on puhkenud liilia nägu,
ta räägib nõtkepuusase mehega aiatara ääres.
*Tule süa, hüüab ta punastades,
tule mu juurde, nõtkepuusane mees,
seisa mu kõrval, kuni toetun su peale nii kõrgelt
kui ulatan,
silita mind oma erutava habemega,
silita mu rinda ja õlgu.*

*

Paljulapselise ema vana nägu,
tasa! olen täiesti rahul.

Rahulik ja hiline on pühapäevahommikune suits,
ta hõljub madalal taraäärsete puuderidade kohal,
ta hajub hõredalt sassafrassloorberite
ja metskirsside ning orjavitste vahel nende all.

Nägin uhkeid leedisid täisehtes piduõhtul,
kuulsin, mida lauljad olid nii kaua laulnud,
kuulsin seda, kes hüppas valgest vahust ja veesinast
nooruse purpurisse.

Ennäe naist!
Ta vaatab välja oma kveekerikübarast,
ta nägu on klaarim ja kaunim taevasinast.

Ta istub tugitoolis talumaja verandal,
päike paistab parajasti vana valget pead.

Ta avar kleit on koorekarva lõuendist,
ta pojapoe kasvatab lina ning pojatütar
ketrab seda koonla ja vokiga.

Maa meloodiline loomus,
täius, millest edasi filosoofia ei saa
ega soovigi minna,
inimeste õige ema.

Tõlkinud B. KABUR

Walt Whitmani elutöö moodustab õieti üksainus luulekogu «Rohulehed», mille parandatud ja täiendatud trükke ta kogu eluaeg välja andis. 1855. aastal ilmunud esimene väljaanne sisaldas kaksteistkümmend laulu ja viimane, 1891/92. a. ilmunud üheksas väljaanne (nn. surivoodi-väljaanne, mis Whitmani soovil on võetud kõikide hilisemate väljaannete aluseks) sisaldab juba umbes 450 laulu.

«Rohulehed» on siiani jäänud üheks omapärasemaks ja tähelepanuväärsemaks teoseks nii ameerika kui maailmakirjanduses. Kahtlemata oli ja on Whitman kõige ameerikalikum ameerika luuletaja, kuid lisaks on tal ka väga individuaalne, sugestiivne ja otsekohene ütlemisviis. Sellest johtubki, et tema luule sai kohe ilmudes nii kiidusõnu kui ka kõige mahategevamaid arvustusi kuulda.

Üks lugupeetumaid ameerika literaate Ralph Waldo Emerson kirjutas «Rohulehtede» autorile kohe pärast esimese väljaande ilmumist 21. juulil 1855: «Lugupeetud härra, ma ei ole pime Teie «Rohulehtede» imetlusväärse ande nägemiseks. Pean seda kõige silmapaistvamaks vaimu ja tarkuse avalduseks, mida Ameerika on seniajani andnud... Tervitan Teid kuulsusrikka tee alguses...»

Kuid sama autori ja sama raamatu kohta kirjutas ajaleht «Boston Intelligencer» 3. mail 1856: «See raamat ei tohi leida kohta seal, kus inimesed mingisuguselgi määral lugupidamist nõuavad, ja autor tuleb viisakast seltskonnast välja tõugata kui allpool looma taset olev. Ta seoseta vatramises pole ei vaimukust ega järjekindlust ja meile tundub, et ta peab olema mõni ärakaranud nõdrameelne, kes haletsusväärset hullusehoos jampsib.»

Ja niisugused vastakad arvamused jäid kõlama kauaks. «Ta on poet, kes tõi solgiämbri salongi,» öeldi tema kohta. «Ta on üks ülevamaid kujusid inimkonna kroonikates, see, kes tuleb panna ühte seltskonda Kung Fu Tse, Sokratese ja üleva ning püha elu õpetajatega.» Sedagi öeldi tema kohta. «Mees oli hull, hull väljaspool igasugust kahtlust,» kirjutas Whitmani kohta sakslane Max Nordau. Teine euroopa kriitik Gabriel Sarrin arvas: «Ta on idee apostel, kes jutlustab, et inimene on universaalse jumalikkuse jagamatu osa.»

Niisugused kaksipidi arvamused «Rohulehtede» kohta avaldasid mõju ka autorile. 1865. a. vallandas Ameerika Ühendriikide siseminister Whitmani päevapealt, kui oli «Rohulehtede» kolmanda trüki läbi lehitsenud, kuid prokurör, kes Whitmanist ja tema loomingust lugu pidas, võttis ta juba järgmisel päeval prokuratuuri teenistusse. Kui «Rohulehtede» seitsmenda väljaande ilmumise eel Bostoni postidirektsioon keelustas selle raamatu posti teel saatmise, siis hoolitsesid Whitmani poolehoidjad selle eest, et keeld tühistati.

Isegi samad inimesed muutsid oma arvamust «Rohulehtede» kohta. 1868. a. kirjutas Swinburne Lincolni matuste ajendil loodud eeleogia («Kui öitsesid sirelid viimati õues») kohta, et see on «kõige kaunim ja kõlavam nokturn, mis on kunagi maailma kirikus lauldud». Ta võrdles Whitmani ja Blake'i ning arvas, et see teeb mõlemale luuletajale au. Sama Swinburne tungis 1872. a. Whitmanile ägedalt kallale ja ütles, et tema luule olevat «võlts ja rikutud». Siiski suurenes Whitmanist arusaajate ja tema loomingu hindajate hulk kindlalt. 1882. a. Ameerikas Whitmanil külas käinud Oscar Wilde ütleb ameerika luuletajate kohta: «Meil Inglismaal leitakse, et üldse on olemas ainult kaks — Walt Whitman ja Emer-

son.» Longfellow olevat «kirjandusse toonud vähe niisugust, mida eurooplased ei oleks võinud sama hästi teha».

Varsti pärast seda, kui Whitman oli näinud oma «Rohulehtede» üheksandat omakoostatud väljaannet, suri ta 26. märtsil 1892. Tema matuserongis olid sajad inimesed, kirstu juures loeti katkeid «Rohulehtedest» ja rahvaste pühadest kirjadest. Ta sängitati hallist graniidist hauakambrisse, mille ta oli ise endale W. Blake'i joonise järgi teha lasknud. Praegu külastavad Whitmani hauda, tema sünnikohta ja surimaja igal aastal kõikidest maailmajagudest tulnud austajad.

Tänavu pühitsetakse ülemaailmselt Whitmani 150. sünniaastapäeva, nii nagu 1955. aastal pühitseti ülemaailmselt «Rohulehtede» esimese väljaande ilmumise sajandat aastapäeva.

Suur maailm tuli üle tarekännise

J. V. Jannseni 150. sünniaastapäeva puhul

Ajalehe kui kultuuriteguri osast oleme üldiselt väga vähe juttu teinud. Ometi on see — pealtnäha otsekui märkamatu — funktsioon tänapäevagi ajakirjandusel olemas. Mõned näited: tuli meie ellu uus nähtus, uus mõiste; esmakordselt tutvustas seda ja «ristis» selle ära ajakirjandus. Mitte sõnaraamatu, vaid ajakirjanduse kaudu tulid meie keelde *kolhoos* ja *tehiskaaslane*, teame, mis on *hungveiping* ja *neonatsism*. Heisati uus riigilipp kusagil Aafrikas, ja lehes ilmub kirjeldus sellest maast, millest meil siiani, ausalt öeldes, küll suurt aimu ei olnud. Ilmub teatretsensioon: loeme meile tundmatust autorist ja tema huvitavast teosest, jätame meelde ja läheme ka ise vaatama. Sedasama juhtub, kui loeme kunstinäitusest või kui retsensioon ärgitab uut raamatut ostma. Kuidas sisustada kodu, mida selga või suhu panna — eks sedagi loeme tihti peale ajalehest. Tõsi küll, süvenenumaid teadmisi levitab raamat, kuid see pole nii operatiivne ning ka mitte nii üldleviv, sageli ka mitte kõigile nii arusaadav kui ajaleht.

Ajalehe kui kultuuriteguri funktsioon oli minevikus kahtlemata tohutult suurem kui praegu. Esiteks juba seepärast, et ajalehe ja rahvaraamatu vahe polnud nii are kui tänapäeval, ja teiseks sellepärast, et lugeja haridustase oli seevõrra madal, et teda tuli uue informatsiooni pakkumisel kohe sealsamas tõsta selle informatsiooni tasemele, s. o. sealsamas seletada, tõestada, tutvustada. Kui näiteks Masing oma «Marahwa Näddala-Lehhes» toob sõnumi rikkalikust heeringasaagist Norra vetes, siis ruttab ta sealsamas seletama, kus Norramaa asub, milline ta on jne., sest paljas maa nimetus ei ütelnud enamikule lugejaile midagi.

Raske, kui mitte võimatu on meil praegu mõista ning õigesti hinnata varasema eesti ajakirjanduse kultuuriloovat osa. Igatahes on see väga suur. Kui «Eesti kirjanduse ajaloo» siiani ilmunud köited ei pääse mööda ajakirjanduse ülevaateist ning üksikväljaannetegi käsitlustest, siis eks ole see üsnagi ilmekas tõend ülaltoodud väitele. Kuid ajakirjanduse osa kirjanduse arendamisel ning kirjanduskultuuri tõstmisel on vaid osa ajakirjanduse kultuurimissioonist.

Viimastel aastatel on ülikoolis diplomitöödena valminud seeria uurimusi varasema eesti ajakirjanduse osast eesti talupojast lugeja geograafilise horisondi avardamisel. Geograafiliste teadmiste toomisel on ajakirjanduse kultuurimissioonist varem olnud ja on ka praegu üsna tähtis koht. Pelgas kohanimede mainiminegi seoses ühe või teise sündmusega hoiab värskena lugeja geograafilise mälu, seostab uut varem õpitu ja kuulduga. Kui praegu päev päeva kõrval teha väljalõikeid meie ajalehtedest geograafilise printsiiibi alusel, kujuneks meil aasta lõpuks tüse kartoteek, kus paljudel eri maadel — olenevalt nendes toimunud sündmuste aktuaalsusest — oleks üsna paks pakk kaarte, mille koguandmestik võiks puhtpoliitilise informatsiooni kõrval olla muuski suhtes üsna piltiloo. Just see, teadmisi pakkuv osa oli varasemas ajakirjanduses arusaadavalt põhjustel suurem.

Meile teadaolevaid andmeid (K. Maaringu uurimuse põhjal) on O. W. Masingu «Marahwa Näddala-Leht» oma kahes esimeses aastakäigus (1821—22) toonud Eu-

roopa maadest 41 lühiseletust ja 42 kirjeldust, üksikuid kohti on mainimisi nimetatud 1562 korral. Eestimaa kubermangust on neis aastakäikudes 4 lühiseletust ja 4 kirjeldust, Liivimaast 13 lühiseletust ja 30 kirjeldust, üle tuhande korra on mainimisi nimetatud nende kahe kubermangu eri paiku. Milline üldhariduslik tähtsus võis niisugusel teatmaterjalil olla talupojast lugejale, kes polnud veel käes hõidnud geograafiaõpikut — seda võime tagantjärele vaid umbkaudu hinnata.

J. V. Jannseni «Perno Postimees ehk Näddalileht» (Jannseni toimetusel 1857—1863), mis sai eesti järjepideva ajakirjanduse loojaks, jätkas varasemaid traditsioone. Paari esimese aastakäiguga suutis see ajaleht anda väga rikkalikku materjali eeskätt Euroopa maadest, aga jõudis läbi käia ka kõik teised mandrid. Eesti lugejatele tõi Jannseni ajaleht lähemale eeskätt Põhja-Liivimaa, Eestimaa kubermangust (eriti selle ääremailt — saartelt ja Alutagusest) on avaldatud vähem sõnumeid ja kirjeldusi. Ligikaudu sadat erinevat hõimu, rahvust või rassi on «postipapa» oma ajalehe kahes esimeses aastakäigus lühemalt või pikemalt käsitletud.

«Perno Postimehhe» ajaks oli ilmunud juba geograafiaõpik, rahva haridustase oli pisut tõusnud, kuid geograafilised algteadmised olid muidugi veel rohkem kui napid. Jannsen kirjutab ise:

«Kahjo, et meie rahwal weel maakaartid ei olle! Neid olleks Postimehhe luggejattel wägga tarwis. No küllab nad eddespiddi ka wist tullewad. Suur kasso on jubba sest, kui need, kennel «Koli-ramato» 5. jagger [s. o. geograafiaõpik — J. P.] weel ei olle, ennestel sedda murretseksid ja Postimehhe sannumid luggedes käe pärast peaksid, sest seal on Jeograhwi ehk mailma-made õppetus sees, kust luggeja iggast maast, kedda Postimees lühhidelt nimmetab, pitkemalt teädust woib sada.» (PP 1857/58, nr. 12.) Hiljem, kui esimene eesti atlas («Ma-Kaardi-Ramat») tõepoolest ilmus, teeb Jannsen sellele tungivaltpropagandat (vt. PP 1857, nr. 45).

Küllap toimetaja ise väga hästi teadis, et soov pole veel tegelikkus. Seepärast talitab ta nagu tõeline rahvaõpetaja: kui lehte tuleb mingist maast või maakohast sõnum esmakordselt, siis kaasneb sellega lühike seletus, kus kõnealune koht asub:

«Persia kuningrikis, Asiama jaus, mis weel hea tük maad taggapool Kaldeamaad ja Pabiloni linna on, seal läksid hiljoti Persia Muhhamedi ussulistel ja Inglismeestel, kel seal liggi kordes (Hommiko-Indiamaal) suur tük sohhemaad on, kord jälle sarwed kokko» (PP 1857, nr. 1);

«Hina ehk Kina rikis, weel kaugemal Hommiko-Indiamaa tagga, sakste teewee issamal, mis ka sures Asiama jaus, olli jubba talwe otsa sõa mürrinat kuulda» (PP 1857, nr. 2).

Mõnigi kord on kasutatud seletuseks joonealust ruumi. Nii on ühes sõnumis (1859, nr. 1) juttu Milaanost, mille kohta tuuakse joone all pikk kommentaar:

«Mailand (italiakele Milano) Lombardia pealin, seisab pissukesse Olano-jõe äres, mis kanalide läbbi Titsiko- ja Adda-jõega ühhendud. Mailand on wägga illus ja suur lin, kus 180 000 innimest omma pead toitwad. Temma suurde ja illusa maiade seast on üks suur, üsna valgest marmorikiwwist ehitud kirrik keige üllem...»

Pärast atlase ilmumist viitab Jannsen tihti peale, milliselt atlase leheküljelt kõnesolevat maad või paikkonda leida.

Rubriigiks, kus Jannsen oma lugejat käekõrval võttes kogu eksootilise maailma läbi kõnnib, on «Sannumed pagganattest». Tõsi küll, rubriigi eesmärgiks oli kaasaitamine misjonitöö elavdamisele, kuid objektiivselt võttes andis rubriik oma rohke geograafilise ning etnograafilise ainekuga lugejale kaugelt rohkemat kui kristlikku misjonivaimu.

Nii läbib Aafrikat tutvustav kirjutusteseeria neli esimest ajalehenumbrit. Kauge ning võõra tutvustamisel on Jannsen valinud didaktiliselt õige tee: tundmatu te-

hakse tuttavaks (ja sageli kombatavaks, füüsiliselt tajutavaks) lähedase ning juba tuntu kaudu. Nii alustab Jannsen oma Aafrika-kirjutusi järgmiselt:

«Palla on se ma, nago rehhe tubba. Pohja poolt louna poole on ta omma tuhat pennikoormat pitk ja ennam kui 100 miljoni inimessi ellawad seal sees, kes süssimustad, kähhära juukstega... Ahwrikamaal on paljo maid ja paljo kelesid (arwatakse 159 kele murret seal Negridel ollewad) ja kellegi rahwa jurest ei olle weel trükkitud egga kirjutud kirja leida.» (PP 1857, nr. 1.)

Väga talumehelähedaselt algab jutt Suessi kanali kaevamisest:

«Egiptussemaal seiswad rahwas labbidad kä ja tahtwad kaewama hakkata. Kas surno hauda? Ei mitte, kes surra tahhab? waid uut jõgge.» (1858, nr. 10.)

Tutvustavaid ülevaateid on «Perno Postimees» avaldanud ka Aasia, Ameerika ja Austraalia kohta. Tutvustuses on esitatud tavaliselt üldisi andmeid mandrite suuruse, rahvaarvu, kliima jms. kohta. Lühidalt on toodud ka avastuslugusid:

«Kui Lutterus 9 aastane pois olli, ei teadnud weel ükski inimenne ilmas, et nisuggune mailma jaggo ma peäl olli. Aastal 1492 leidis üks kulus laewa kipper, Kristohwer Kolumbus, sedda maad keige esmalt üllesse... Et se ma keskelt nago kallapõis kitsas on, nimmetakse sepärrast Pohja- ja Louna Amerikamaad. Mitmesugused ma kohhad on siin: Pohjamaal kibbe külm, Lounamaal palla ilni, ja ikka keik üks Amerikama.» (PP 1857, nr. 6.)

Tolleaegse konarliku geograafiaõpikuga võrreldes pakub Jannsen palju meeldejäävamaid, paiguti otse elamuslike pilte eksootilistest maadest ja rahvastest, mis tingimata lugejate kujutlusvõimet erutasid. Kujutlegem hetkeks, kuidas tahmases, hädiselt valgustatud rehetoas tummvaikseile kuulajaille ette loeti imeväärseist Lõunamere saartest:

«Sures lõuna-merres Amerika- ja Asiama wahhel, üsna silmalt Hina- ja Kaliforniama wahhe kohhas seiswad 13 weikest merresaart, naggo anned sures tikis. Wiis neist on paljad kaljud... Teiste kahheksa peäl ellawad inimessed... Wägga illusad on Sandwih-sared: punnased korallikaljud ümberringi. Tassakeste kohhi-sewad merre laened kallaste wasto. Haljad on allati nende asad, taewas sinnine ja selge ning tuled lahked, nago lapse hingeõhk. Mis näggo ja maggo süggise ja talwe on, sedda seält rahwas ei tunne, ei teagi nende nimme. Öied ja walmis willi on ühekorraga pu otsas. Igga suggu soja ma wilja võib seält leida. Seäl kaswab leiwapu ja temma kõrwas kokuspalmid ja pananid omma süllapitkuste lehtedega...» (PP 1858, nr. 12.)

Väärrib märkimist ka Jannseni hea tahe Vene impeeriumi valduste tutvustamisel, kuigi ta sellega päris süsteemipäraselt toime ei tule. Autorit ennast paneb hämmelduma Vene riigi vägev suurus:

«Kui Wennerigi Asia jaggo kuleme, siis lähwad silmad kirjuks: sest Eiropa raiast kunni hommiko pole Kamtsatka rannani, kust Amerikama ülle merre kaela jubba wasto paistab, ja üllewelt jeämerre rannast kunni alla Kaspia- ja musta merrest sadik on üleülitse 239.556 ruutpennikoormat maad» (1858, nr. 25).

Ka ligemat koduümbrust — Eesti- ja Liivimaa (maakondi, linnu, saari) — tutvustab Jannsen oma ajalehes üsnagi sihipäraselt.

Geograafiliste kommentaaride, kirjelduste ning piltide kõrval on Jannsen oma lugejale tutvustanud arvukalt rahvaid, nagu eelnevalt märkisime. Kui koostada loetelu «Perno Postimehe» kahes esimeses aastakäigus käsitletud või mainitud rahvastest-hõimudest (V. Kannil uurimuses ongi seda tehtud), leiame selles kõikide Euroopa ja teiste mandrite suuremate rahvaste kõrval ka niisuguseid, keda nagu oodata ei oskakski. Praegu puuduvad küll veel põhjalikumad võrdlusandmed, kuid tundub, et paljude kaugete rahvaste «avastamise» au näib kuuluvat Jannsenile. Niisugused võiksid ehk olla näiteks osseedid, irokeesid, kurdid, paljud neegrihõimud. Lisaksime siia juurde veel, et niihästi «Perno Postimees» kui ka «Eesti Postimees» omavad vaieldamatult suuri teeneid eesti algupärase, ideoloogi-

giliselt suunalt demokraatliku reisikirjelduse viljelemisel. Olulisemates neist on geograafilis-etnograafilise teatmeosa kõrval rahvaste elu vaadeldud ühiskonna-kriitiliselt, hukka mõistes koloniaalpoliitikat, orjast ning rõhumist.

Jannsen ise ei ole rahvastest ning rahvusvahelistest suhetest kõneldes kaugeltki neutraalne. On ju üldiselt tuntud, et hea luterlasena ei pea ta lugu muu-usulistest rahvastest. Ta iseloomustab meelsasti rahvaid otsekui üksikisikuid: prantslased on kergemeelsed, edevad ja mässuhimulised, itaallased lodevad päevavargad, türklased eesotsas oma sultaniga püstirumalad; paganad, kes kristlikku armuõpetust ei tunne, on vaesed pimedad loomad. Valged mehed, kes neid alistavad, osutavad Jannseni arvates neile teene, sest nad toovad kaasa ristiisku. Muidugi pole seesugune suhtumine õige ega õiglane.

Kuid samas tuleb meil teha üks mööndus: hea kristlasena taunib Jannsen rahvaste alistamisega kaasnevat metsikust, alandamist, orjastamist, sest sellega teotavad valged oma head kristlasemainet. Objektivselt võttes pidi seesugune lugemisvara maamehele õige lähedane olema, sest parunipiits ja kupjakepp polnud sugugi unustatud.

Juba teises kirjatükis Ameerika kohta ei saa Jannsen vaikida neegerorjadest:

«Amerikas on mõnnesuggusi asju, mis kidowäärt on, agga nende pärrisorja piddamine teutab ka nende head asjad keik ärra» (PP 1859, nr. 40), sest «kuski paikus mailmas, kus ristirahwas ellawad, ei olle ni paljo pärrisorja kässi ahhelas, kui Amerika ühhendud «piririkides» (!)» (PP 1857, nr. 6).

Vihaga kirjeldab ta neegerorjade oksjoneid, karanud neegrite jälitamisi ning nende varjajate karistamist. Ta pooldab tuliselt Abraham Lincolni presidendiks valimist, sest too pidavat «innimessekauba wastane ollema». Hiljem, kui puhkeb kodusõda, on ta kindlalt põhjariikide poolel.

Et «keik innimesed on ühhest lihast ja werrest, keikide peale paistab üks päike ja puhhub üks tuul» (1860, nr. 48), siis taunib Jannsen ka indiaanlaste tagakiusamist:

«Indiani rahwa pärrast on ristirahwa wöllakiri Jumala ees keige surem ja rängem. Önne asemel on Eiropa rahwas neile räkimata õnnetust winud. Wägge-waldsel ja üllekohto kombel on nemmad nende maad käest ärrawõtnud, neid allati risunud ja tapnud, kunni neist üks käppo täis weel üllejänud, mis igga aastaga kahhaneb.» (1858, nr. 6.)

Mitte teisiti ei talita «auwäärt ristiinnimesed» mujalgi:

«... ühhest Hollandimehhest Kapmaal rägitaakse, kes omma pärrisorja samba külge siddus, tedda werriseks peksis, siis sambasse jättis ja läks hommikopalwet piddama, kus jures ta ni wagga ja usklik näitas ollewad: pärrast palwe teggemist läks ja peksis ta jälle; sest ta olli ähwardanud tedda ni kaua peksta, kui soe hing weel sees tuksub...» (1859, nr. 31).

Nii astus koos võõraste ja imetabaste maadega suitsutaresse ka poliitika, üsna mõtlemapanevas konkreetsuses ja paralleelekiskivas vormis, sest veel lugejate vanaisad olid samuti «auwäärt ristiinnimeste» poolt kaagisambais veriseks pekstud, Maltsveti liikumine ja Mahtra sündmused toimusid just sel ajal.

Meil on väga kasinad andmed selle kohta, kuidas tõlgendas tolleaegne lugeja lehes avaldatut, milline suunav mõju oli kirjutustel. Peamisi allikaid selleks on toimetaja kirjavastuste rubriik, mis vääriks selt seisukohalt üksipulgi läbiuuri-mist. Mõnedes mõistamisi antud vastustes on Jannsen sunnitud lugejaid manit-sema ja hurjutama, kui asi näib puutuvat sotsiaalsetesse probleemidesse (näiteks Poola ülestõusu puhul), hoiatatakse «jampsimiste» ning kuulujuttude eest. On omamoodi reaalne vastuolu Jannseni kristliku demokraatia ja sellest samast krist-likust moraalist johtuva võimudele allaheitlikkusele manitsemise vahel, mis ku-ningad ja keisrid kuulutas jumalast seatuiks ning kõikidesse «priiriikidesse» ja ülestõusudesse suhtumise aprioorsetl halvustavaks. Nii või teisiti, selle vastuolu

esimest komponenti peaksime siiski hindama. See on varasema eesti ajakirjanduse olulisi ideoloogilisi suundi üldse ning eeldatavasti siiski mitte ilma mõjuta lugejasse.

Vaatlesime eespool üsna lühidalt vaid üht olulist sisukomponenti Jannseni ajalehe varasemates aastakäikudes. Igal juhul peame positiivselt hindama toimetaja täiesti teadlikku, üsnagi süsteemikindlat taotlust lugejat välismaailmas orienteerumisevõimeliseks teha. Edaspidi kahaneb geograafiliste kirjutuste osa ajalehes; Jannsen ise rõhutab, et ajaleht peab eeskätt «sündinud asjo» käsitlema. Kuid esimene tugev alus oli vajalik, ilma selleta ei olnud lihtsalt võimalik toimetaja ning lugeja vaheline vastastikune mõistmine välissündmuste käsitlemisel.

Arvan, et need, kes uurivad teaduse ajalugu, nõustuvad väitega, et populaarsete teadmiste levitamisel on meie varasema ajakirjanduse osa olnud kaugelt suurem, kui me seda oleme silani üldiselt arvanud (arvestagem sedagi, et ajalehte säilitati ning loeti tollal veel aastaid pärast ilmumist kui raamatut!). Just ajalehe vahendusel tuli suur maailm üle suitsutare künnispaku ning aitas takupükstes rahval saada selleks, kes me praegu oleme. Võib-olla selles ongi J. V. Jannseni ja teiste varasemate ajakirjanike suurim teene.

Arutlusi „Libahundi“ uuslavastuste puhul

ÜLDISI LÄHTEKOHTI

Ähim minevik tõi publiku ette kaks «Libahundi» — 1968. a. südasuvel hakkas mööda maad ringi hulkuma Mikk Mikiveri oma Noorsooteatris, 1969. a. algul ilmus ekraanile «Tallinnfilmi» «Libahunt», stsenaaristid Leida Laius ja Lembit Rimmelgas, režissöör Leida Laius. Oodatud sündmused — aga kahjuks suurt vaimustust lõkkele ei löönud.

Arvustuste lugemisest jääb ajusse keerlema terve hulk seesuguseid süüdistusi, nagu oskamatus töötada karakteritega, karakterite kujutamise ebaprofessionaalsus, emotsionaalsuse puudumine või emotsionaalsus, mis ei vasta maitsele, vastuolu ideelise eesmärgi ja selle kunstilise teostuse vahel, vastuolu totaalse ja ideoloogilise inimese kujutamise vahel jne. Kui aga püüda kõige selle põhjal, mis on arvatud ja öeldud, jõuda mingile üldistusele, mis kaasaegset nõudlikku vaatajat enam ei rahulda või mida ta lavastusest ootab ja loodab, siis näib kaasaegse maitse mudel kõnelevat küll selgesti sellest, et nõudlikumat vaatajat ei rahulda enam kunstiteos, mis jääb vaatamängu tasemele. Ka ei piisa enam inimese kujutamisest nii- või naasuguste omaduste buketina, heana või halvana. Ei aita ka ilusatest näolappidest, põnevast tüpaažist, kui need ei avane karakteritena, milles aimaksime mõnd inimloomu püsiomadust, kui karakteritevahelistest suhetest ei kooru välja mõnd põhilist konflikti, mis pole oma aktuaalsust kaotanud tänapäevani. Näib, et tänapäeval me vaatame meelsamini lavastust, mille kontseptsioonile meil tekib soov vastu vaielda, kui lavastust, millel lavastaja kontseptsioon puudub või on segane. Sest kõikidest vaesustest on tänapäeval kõige raskemini talutav mõttevaesus. See on isegi hullem kui maitsepuudus, mis on ka üks äraarvamata raskesti talutavaid omadusi kunstniku juures. Ja kurb on paraku, et need kaks puudust armastavad käia paarikaupa.

Klassikat me vaatleme paratamatult läbi oma tänaste arusaamade vaatepilu. Trotsides tema varal oma tänaseid vaenlasi ja hellitades sõpru. Põhimõtteliselt ei saa kellelgi olla midagi selle vastu. See on koguni praegusel inimsoo ja inimühiskonna arenguetapil üks kunsti põhilisi funktsioone, ilma milleta ta kaotaks auditoriumi ja muutuks ennast elumuredest vabastada osanud väga kitsa ringi esteetiliseks mänguasjaks. Võib-olla saab ta kunagi muretumal ajal esteetiliseks mänguasjaks isegi hulkadele, kuid see on väga kauge tuleviku muusika — eeldab hulkade elujärje tõstmist eliidi tasemele, pealegi veel sellise vaimse eliidi tasemele, kellele esteetilised rõõmud on eluvajaduseks. Tänapäeva kunst peab iseenda ja teda loova inimese nimel võtma paratamatult turjale raske teetasandaja ülesande sinna kaugele ja kaunisse tulevikku, sest sellevõrra on meie humanistlikus vaimus arenenud õiglustunne orgaaniliselt liitunud üldise heaolu ideega nii materiaalseid kui ka vaimseid vajadusi silmas pidades. See oli ja on ühtaegu meie rahva hulgast võrsunud ja rahvale truuks jäänud loominguilise (nii öeldakse, ju siis peab oletama, et on ka mitteloominguilisi!) intelligenti ideoloogiline pealiin, iga arenenud kodanikutundega inimese loomulik suhtumine. Sinna on kõikidel aegadel alati jõudnud parimad inimesed ka kurnavate klasside rida-

dest, ja see idee on vastuvõetamatu ainult ennast eelistatud olukorda seadnud vähemikule, aga temagi on sunnitud sellega aeg-ajalt koketeerima. Üksnes ja ainult see positsioon määrab ka klassika kaasaegsuse, ta idee, sisu ja vormi.

Ent idee deklareerimine on kahtlemata kergem kui tema materialiseerimine, olgu siis elus või kunstis. Käesoleva artikli tegelikuks ajendajaks saigi see enesekindlus ja harjumuslikkus, millega oleme hakanud üles ütleva «Libahundi» ideed. Kui dramaturgiline materjal osutab ideele nii tugevat vastupanu, nagu viimaste tulemuste järgi võib otsustada, siis tõusevad tahes-tahtmata kahtlused, kas viga pole viimati mitte ka idees või tema materialiseerimise praktikas. Igatahes tundub küll, et selliste suuri ja sügavaid probleeme sisaldavate mõistete — nagu orjameelsus ja vabadusetaotlus, mass ja autsaider, konformism ja vabadusetaotlus, üksik ja ühiskond — kulumises väga kergekäeliselt puistatavaiks lentsõnadeks, mis on neile mõistetele samal ajal andnud säärase suveräänsuse, et need kipuvad vägistama meie mõtlemist ja mõnevõrra (üksikjuhtudel isegi kuju surmani hädahohtlikul määral) ka «Libahundi» dramaturgilist materjali, on üks kunstilise ebaedu eeldusi. Ideelisi rõhke võib nii või teisiti ümber korraldada, neid rohkem või vähem toonitada, kuid ideed ei saa teosesse väljast sisse kanda. Idee peab tulenema teose dramaturgilisest materjalist endast, ainult siis on ta meie mõistust ja südant veenev. Idee väljast sissekandmise või lohaka tuletamise korral võime halvemal juhul hakata vana vulgaarsotsioloogilise vaatlusviisi asemel kultiveerima vulgaarfilosoofilist või vulgaarideoloogilist. See oht on olemas.

Mõtted, mis järgnevad, kujutavadki katset juurde mõelda mõnd täiendavat salku meie ideelise kontseptsiooni võrdlemisi siledaks kulunud võtmekeelele. Seejuures juhendatakse veendumusest, et täisväärtusliku, veenva ideelise lahenduse juurde on võimalik kunstis, eriti taolisi karakterimurakaid loova autori puhul nagu Kitzberg, jõuda ainult inimese totaalse kujutamise kaudu, mis on saavutatav aga üksnes väga täpse ning konkreetse psühholoogilise ja sotsioloogilise analüüsi tulemusel. Järelemõtlemine on sünnitanud veendumuse, et «Libahundi» konkreetse analüüsi jalgu on jäänud mõned käibetõed, mille paikapidavus on kahtlane. Samuti on välja pakutud ka uusi lahendusvõimalusi, mis võivad viia eksiteele ja uutele tühitulemustele. Neist tahakski kõnelda.

KAS VIGA EI ALGA JUBA KLASSITOAST?

Pöördugemgi A. Kitzbergi «Libahundi» kui algallika juurde tagasi ja proovigem läbi meie kirjandusajaloolised arusaamad neis küsimustes. See on ehk seda vajalikum, et «Libahundid» teatrilaval ja kinolinal tulevad ja lähevad, raamat, eriti kooliraamat, jääb meid mõjutama ning suunama nii lavastuste vaatamisel kui ka draama lugemisel. Kummatigi võib arvata, et kirjandusteaduslik ja kirjanduskriitiline mõte pidi nii või teisiti, kas või klassitoast külgejäädud tarkusena mõjutama ka kõiki «Libahundi» interpreteerijaid kinos ja teatris.

Kui lähtume oma põhiteesist, et ideed kannavad karakterid, siis peame tahes-tahtmata omaks võtma veendumuse, et karakteri põhiolemust põhjalikult tundmata pole võimalik nagu kord ja kohus üles ehitada intriigi, sõlmida ja lahendada konflikte, saavutada sügavat elutunnetust. «Libahundis» on õigusega nähtud kaht olulist peategelast Tiinas ja vanaemas. Ja tööpoolest, Tiina-Mari-Marguse kolmnurk on võimeline andma üksnes psühholoogilise armastusdraama (sinna «Tallinnfilmi» «Libahunt» kippus vajuma), alles vanaema ja tema kodakondsete osavõtt tõstab selle sotsiaalpsühholoogilise ideedraama tasemele. Vanaema kuju kaotsiminek «Tallinnfilmis» ja lahenduse küsitavus Noorsooteatri laval kutsubki veel kord ja pisut põhjalikumalt mõtisklema nii Tammaru vanaema kui ka Tiina üle.

Vanaema on draamas vanaema kõikide vanaemalike joontega — armastusega lastelaste vastu, murega ja võitlusega pojapoja õnne eest. See on tema niioelda ürgselt üldnimilik plaan, ta tegevuse suunitlus, mida ei tohiks totaalse karakterikujutamise juures ignoreerida. Kuna aga vanaema on nimategelase vastasleeri elukäsituse sõnastaja, siis on vanaema roll suur ka ideoloogilises plaanis. Kuna aga nii vanaema kui kogu Tammarude pere on inimesed rahva hulgast, siis on ikka ja jälle tõusnud probleem, kas ja kuivõrd nad esindavad rahvast, missugune on rahva osa Tiina tragöödias. «Tallinnfilm» lavastajaid ei näigi enam niivõrd huvitavat, missugust osa etendas vanaema, vaid lavastus kujuneb eeskätt suursüüdistuseks rahva vastu; Mikk Mikiveri pahameel aga näib ründavat eriti vanaema.

Mida siis vanaema ja rahva küsimusest arvavad kirjandusteadus ja õppekirjandus? Mis neist asjust üldse peaks arvama?

Kõige peale on meie tänases kirjandusteaduses jäänud prof. V. Altoa sõna tema raamatus «August Kitzberg» (1960). «Tiina vastaseks jõuks on Tammaru perekonna orjameelsuslikud traditsioonid, mis on ühe rahvaosa kängunud ideoloogia üksikavaldus» (lk. 372). Samal aastal ilmunud lühimonograafias kõneleb prof. V. Altoa tammarulastest kui orjameelsuse täiesti omaks võtnud ühiskondliku rühmituse esindajaist (vt. lk. 46, sõrendused artikli autorilt), jõudes vanaema interpreteerimisel vägagi kahtlasele vaatuste kaupa liigendamisele rahvatraditsioonide kandjaks ja rühmituse ideoloogia väljendajaks. Vähemalt teisiti ei oska mõista teksti, mis kõlab niimoodi: «Vanaema ülesandeks on teistes vaatustes esindada vanarahva traditsioone, neljanda vaatuse monoloogis (Marguse vähesed vahelased lähtuvad vaid lavalisuse nõuetest) ütleb ta selle kokkuvõtlikult välja, mis on tammarulaste kui ka Tiinale vaenulike jaanituleliste maailmavaate aluseks, mille tõttu nad toimivad nii ebahumaanselt» (lk. 48).

Prof. V. Altoa on solidaarne A. Järv, keskkoolidele määratud kirjandusõpiku Kitzbergi-peatüki autor. «Tiina ei ole vastandatud kogu rahvale, vaid neile, kes jagavad tammarulaste eluvaadet. Suhtumise kahenemist märkame eriti jaanituleliste repliikides,» peab A. Järv vajalikuks minimaalseks kahandatud analüüsis rõhutada. (Eesti kirjandus, õpik X klassile, Tallinn, 1968, lk. 127.)

Vanaemale ei see ega ka eelmine, E. Sõgeli toimetatud kooliraamat (Kitzbergi-peatüki autor L. Rimmelgas) eritählepanu ei pühenda.

Mäletame, et mitte kauges minevikus käis vulgaarsotsioloogilise interpretatsiooni viljelejate käes vanaema käsi veelgi halvemini. See oli aeg, mil «Libahundist» endast sai peaaegu libahunt, salakavalalt reaktsiooniline teos, kus vanaema tunnistati tagurlikuks A. Kitzbergi hääletoruks, vihkamisväärseks vastuolude kinnimätsijaks, fašistlikuks tõuteoreetikuks(!).

Vanaema interpretatsiooni ajaloos reaktsiooni hääletorust ühe rahvaosa kängunud ideoloogia väljendajaks ilmneb progress, aga ühtlasi kapitulatsioon vulgaarsotsioloogilise antihumanistliku ja ebaajaloolise vaatlusviisi ees. «Tallinnfilm» on mõnes mõttes kirjandusteaduse kontseptsiooni parandanud, kuid parandamisel veelgi antihumanistlikuma kontseptsiooniga hakkama saanud, sest filmi loojad on pikemalt süvenemata omaks võtnud kängumise ideoloogia idee (sellestki eelkõige ebausu), üldistades selle kogu rahvale.*

* Käesoleva artikli trükkitoimetamise käigus ilmus «Eesti kirjanduse ajaloo» III köide (1969), milles prof. V. Altoa kõneleb «Libahunti» analüüsidest rahva üldisest kängumisest feodalismis, rakendades teose analüüsimisel rangelt historismi printsiipi, s. t. interpreteerides teost kui feodaalühiskonna olustiku ja inimeste peegeldust kunstis. Käesoleva artikli autori arvates on see liiga kitsas, teose väärtusi ahendav lähenemine, mida püütakse antud kirjutuses mõne täiendava aspektiga avardada.

Kirjandusteaduslik mõtlemine on arvatavasti mõjutatud kirjanduslikest allikaist, millest kirjandusteadlane halvemal juhul ammutab kõik oma elulisedki teadmised. Vanaema ja rahva vahekorra interpreteerimisel näib olevat mõtlemist mõjutanud see heroiline pühapäevakujutus rahvast, mille allikaiks on vastuvõtlikkus eas loetud «Tasuja», «Mahtsa sõda» jt. analoogilised teosed. Aga siin lööb mõnel määral välja ka see pisut ebasiiras ja pisut lipitsev suhtumine, millega me rahva ees kõneleme tema vourustest ja vaikime pahedest. Lisaks oleme suurte vabadusliikumiste lastena nii jäägitult (ütleksin peaaegu orjameelselt) omaks võtnud viha orjuse ja armastuse rahva vastu, et ei tule eriti imestadagi meis tekkinud segadusi vanaema kuju üle otsustamisel. Pole ju kuidagi loogiline ja meis juurdunud kujutlustega kooskõlaline, et inimene kui rahva esindaja jutlustab kuulekust, alandlikkust, kannatlikkust jne.

Sellised faktid kompromiteerivad meie kujutlust rahvast ja me tõttame otsima vahendeid nähtuse äraseletamiseks ning emotsioonide rahustamiseks, märkamata, et me sealjuures komistame juba puhtloogiliste vigade otsa. Sest dramaturgiline materjal ei luba meid oma mõtlemise kallal vägivaldal (või mõtlemise kergeusklikkust) tarvitamata jagada rahvast ideoloogiliselt kaheks leeriks jaanituleliste repliikide põhjal, kuna neis väljendub ainult suhtumine müüdisse (mõned vanemad inimesed usuvad, nooremad ja keskealised ei usu libahundilugusid) ja Tiinat tabanud laimusse (ühed ilguvad, teised jäävad passiivseiks pealtvaatajaiks). Kui ühe tunnuse, ilkumise alusel samastada ühe rahvaosa ja vanaema ideoloogia, siis on see ju sisuliselt samasugune nonsens, kui hakkaksime kõiki sarvekandjaid näiteks pidama kitsedeks, põtradeks, pullideks või vanatühjaks endaks. Samuti pole dramaturgiline lähtematerjal kooskõlas «Tallinnfilmi» üldistusega.

Kui aga püüame endile oma emotsioonidest aru anda, kas pole siis nii, et me võime ja peamegi endi jaoks kohustuslikuks lugema viha orjuse vastu (meid liigselt veel aheldav kõhuorjus, eluolulise eneseteenindamise, vanadest eelarvamustest kinnipidamise jms. orjused kaasa arvatud!), ent orja ennast vihata on siiski ebahumaanne või vähemalt ei tohiks orjastaja ja orja vastu minna ühesuguse vihaga.

KEDA SIIS LÕPUKS ESINDAB VANAEMA?

Siinkohal tahaksin teha väikese ekskursi kõrvale, tõestamaks, et vanaemas pole põhjust mitte sugugi näha ainult ühe rahvaosa kängunud ideoloogia väljendajat, vaid kurba tõsiasja, et rohkemaks pole tööpoolest võimeline töölooma olukorda alandatud, veel kirjaoskuseta, rahvuseks kujunemata, oma haritlaskonna ja kirjanduseta talupoegade lai hulk. (Aga kes teab, ehk ei ole tööorjuse ja õigluseta olukorda surutud töölikklasski võimeline rohkemaks!) Talurahva (ja kõige varasemad tööliste) ülestõusudki arvatavasti ei kõnele selle arvamuse vastu, sest ülestõusu ideoloogiaks oli tihtipeale üksnes vihaleek, mis eriti raske ülekohtu korral murdis endale tee ränga vägivallaga pealesurutud alandlikkuse kooriku alt. Pealegi olid ülestõusud ajutised, orjakõie lohistamine läbi sajandite aga pidev protsess, mis ometigi ei saanud jätta rahva psüühikasse surumata jälgi, mille omamoodi kurvaks avalduseks on Tammaru vanaema säilimisfilosoofia, mis on säilimistingimuste adekvaatne peegeldus.

Aga tõendid? Tehkem tõestuskatset, ette teades, et see on kohmakas, omamoodi vulgariseerivgi, ent kuradeid on ennegi peltsebuliga välja püütud ajada. Kui tulemusena jõuame lähemale vanaema filosoofia rahvapärastele, täpsemalt talupoeglikele juurtele ja ühtlasi virgutame uurijaid rahvapsüüholoogia, eetika ja ideoloogia plastilisemateks käsitlusteks, juba siis on ehk see esialgne katse oma ülesande täitnud.

Näib, et üks võimalikke ja kõige puhtamaid allikaid, kust võime ammutada kõigiti usutatavat materjali ehterahvaliku mõtlemisviisi, mentaliteedi ja eluhoiaku tundmaõppimiseks, on folkloor, liiatigi kui «Libahundi» puhul on otse rõhutatud tema tugevat folkloorset alust.

Folkloori kui tõestusmaterjali poole pöördumisel tundub, et kõige adekvaatsem rahva praktilise elutarkuse ja igapäevase elufilosoofia kajastaja on vanasõna, milles rahvas väljendab oma elulisi vaatlusi ja tähelepanekuid, teeb neist praktilisi järeldusi eluvõitluseks. Mõtet, et ükski väljendusliku kultuuri valdkond ei anna kiiremini ja selgemini sissevaadet ühe paikkonna probleemidesse ja heakskiidetud lahendustesse kui vanasõna, on rõhutanud ka folklorist Roger D. Abrahams («On Proverbs Collecting and Proverb Collections» — «Proverbium» 1967, nr. 8, lk. 181 jj.).

Et alles 1974. a. on oodata vanasõnade teaduslikku väljaannet, siis praegused tahes-tahtmata mulje tasemele jäävad tähelepanekud baseeruvad frontaalsel tutvumisel vanasõnade tüüpkaartoteegiga, mis sisaldab ligikaudu 50 000 vanasõnade põhisisu avavat sedelit. Sellest algallikast ongi pärit eespool esitatud veendumus Kitzbergi vanaema ehterahvaliku päritolu kohta.

Andkemgi siis sõna vanaemale, et selle järel jälgida ta mõttearenduste peegeldusi juba vanasõnalisel materjalil.

«Nende vaade on selge, veri jahe ja meel kaine,» ütleb oma suguvõsa esindajate iseloomustamiseks vanaema. «Meie oleme pikaldased ja aeglased; meil oli alati kõigest kaks last, kui palju, siis kolm, kui jumal sigidusele varakult taba ette pani — üksainus! ... Me teenisime jumalat ja orjasime mõisa kartuse ja värise misega; elu lust ja rõõm oli meie eest lukku pandud asi. Kui me laulsime, olid meie laulud rasked ja kurvad. Helgeid aegu meil ei olnud, kirge meie ei tundnud — uute orjalingekestest eest oli meil hirm... me oleme oma päritud pruukisid pühaks pidanud, oleme vaiksed ja vagusad olnud ja... püüdnud iseenast ära võita... Kõik oleme loodud kannatama, üks nõnda, teine nõnda. Aga — aeg paneb iga haava peale rohtu.»

Eksilootuste tõrjumiseks olgu öeldud, et me ei kavatse rekonstrueerida kogu rahvapärast ideoloogiat, vaid eeskätt jälgida vanaemaliku mõtlemisviisi avaldusi. Oletatavate kontraseisukohtade indikaatoriks valigem vabadusideaale kandva Tiina vaated, jälle täie teadmiseiga vulgariseerides, sest on ju «Libahunt» ikkagi 1911. a. kirjanduslikus situatsioonis sündinud teos, mis väljendub ajaloolise illusiooni vormis, Tammaru vanaema mõttelaadi dokumenteeriva materjali lõplik esinemissagedus selgub muidugi veel aastaid kestva uurimistöö tulemusena. Ent üksnes kartoteegi läbisirvimisel hakkab silma tõestusmaterjali rohkus ja otse vastupidist mentaliteeti peegeldava materjali peaaegu et puudumine või siis kompromislik esinemus.

Ja niisiis deklareeribki vanasõna ühes meeles Tammaru vanaperenaisega: «Alandlik meel on parem kui austud mees», «Alandus aitab, kõrgus (kangekaelsus) kaotab», «Alandus au — ehe». Tõsi, neist tarkussõnadest kajaks nagu läbi ka piiblitarkus, mis aga on ju omakorda folkloor. Pealegi on kirikul õnnestunud läbi aegade inimestele siiski ilmselt ainult neid kärbeid pähe ajada, mille vastuvõtmise sotsiaal-olustikulised tingimused, sotsiaalsed sunnivahendid kaasa arvatud, tegid paratamatuks, millist moraali ka stiihiliselt ilma kirikutagi sündis. Mõndagi seletavad tarkussõnad: «Häda on kõige parem koolmeister», «Häda hull, ei mees». Ent häda kool oli häbitu ja pikaajaline. Sellest siis ka oludele allavandumine, kannatlikkuse, väljakannatamise, pika meele eriliseks vooruseks ülendamine: «Parem hoida kui ohata, parem karta kui kahetseda», «Kannatus on kallis varandus», «Pitk meel kisub pinnu silmast», «Kannatus kautab viha», «Kannatlik ei kao», «Kannatus on mehe tugi», «Kannatus on elu parandus», «Kannatajal kaks osa». Erilisse ausse on tõstetud ettevaatlikkus, tasa ja targu talitamine: «Parem ette vaadata, kui pärast kahetseda», «Ettevaatus on tarkuse ema», «Lähed vihma käest ära, satud räästa alla». Lootused öeldakse olevat need tiivad, mis üksikuid ja rahvaid kannavad üle rasketest aegadest. Liiga

ränkraske on olnud meie rahva minevik, mis on ilmselt ajuti sootumaks läbi kuulutanud helge optimismi ja lootuste tagavarad, muutes kogu hädaootuse või kahjukartuse hinge seisundiks või siis õpetanud pettumuste vältimiseks lootma ja kartma kahju samaaegselt. Seda tarkust on jagatud kõige heldemal käel tohutus metaforirikkuses: «Ära kiida päeva enne õhtut,» «Ära usu, enne kui näed», «Ära enne nahka ära müü, kui karu käes pole», «Vana nähtud, uus nägemata», «Vana teatud, uus teadmata», «Ära viska enne vana vett välja, kui uut ei ole», «Ära enne vana kaevu sülitä, kui uus valmis ei ole». Sellise elutunde tekkimist talupoeglikus mentaliteedis ei põhjusta ilmselt mitte ainult vähe lootusi sisendav sotsiaalne olukord, vaid ka talupoja töö ja elujärje sõltuvus ilmastikutingimustest, looma, inimest ja põllusaaki tabavatest taudidest ja ikaldustest, mille ees ta kaitsetuna seisis. Siit ka klammerdumine perekonnatraditsiooni kui pidepunkti külge.

Kõige muu kõrval näivad sel eluhoiakul olevat sügavalt üldinimlikudki juured. Miks siis muidu kõrge haridusega renessansinimene Hamletki seisis üsna eesti talupoja kombel tunnetatud ülekohtu ees, sõandamata astuda võitluse vana nade pahede vastu kartuse pärast tõmmata kaela veel suuremaid. Talupoeglik, kahju kartma harjunud elutunnetus töötab välja oludega kohanenud ellusuhtumise. Parajus saab inimese püüdluste ja loomuomaduste etalooniks: «Parajus on kõige parem mõõt», «Mis liiast, tuu kur'ast». Sagedamini peegeldub keskmisega või isegi piskuga leppimine, mille juures on tajutatud umbusuvarjund aktiivse tegutsemise suhtes üldse: «Mine suurt saama või jämedat järema, kaotad kannika ära». Üks õpetustest kõneleb niimoodi: «Kui suu, käed ja perse paigal pead, sis saad elust hästi läbi». «Harjud ära, siis põrgus ka hea,» öeldakse lohutuseks. Sellest kenasti vagurast idealist eemaldumised põhjustavad hoiatusi ja manitsusi: «Kes kõrgesse tikub, see sügavusse kukub», «Terav kirves leiab kivi», «Ära pista nina tulle», «Ära kogu tuliseid süsi pea peale», «Ära tõsta pead (nina, habet) kõrgele», «Torm murrab ikka kange puu», «Ükski puu ei kasva taevasse», «Mis ei paindu, see murdub», «Ära topi oma nina sinna, kus auku ees ei ole», «Parem maas, kui suures puus», «Hea on, kui hästi tantsid, veel parem, kui paigal seisad». Terve rida vanasõnu trotsib liiga nõudlikke elukaaslase valikul, aga on ilmselt ka avarama tähendusega: «Kes kellaga lehma otsib, see sitase saba saab», «Kes kinga otsib, see talluka saab», «Kes paremat otsib, see pahema leiab», «Korjajale jäävad koodred». Leplik meel kiidab kehva rahu kõrgemaks tublist tülist või raskest võidust: «Parem lahja rahu kui rasvane riid», «Parem heaga herneleem kui pahaga pannkoogid», «Tüli talu hävitab, vaen valla kaotab».

Muidugi, rahva teine mina, mis ootab ja loodab, vihkab ja kurdab, elab eeskätt lauludes ja muinasjuttudes, kus härrad soovitatakse härgadeks ja vaeslapsed saavad õnne otsa, naljandites, kus talupoeg vähemalt pilkepiitsaga tasub mõisnikule ja papile, pärandades viha orjastajate vastu põlvest põlve. Protesti ja passiivse vastupanu mentaliteeti kajastab vanasõnagi.

Kuid ikkagi tundub, et me otsekui enesejulgestust või eneseimetlust otsides oleme folklooristki vahel lausa üle pingutades otsinud seda head, mis rahvas säilis sotsiaalse rõhumise ning olustikulise viletsuse kiuste, ja vähem sõندانud otsa vaadata sellele rängale pärandile, mille orjusesajandid on rahva teadvusse vajutanud. Oleme omandanud kummalise harjumuse kõikidest pahedest kõnelda ikka ja ainult partitiivis sellevõrra, et see on asunud kahjustama meie teadusliku mõtlemise loogikat ja ausust ka minevikunähtuste analüüsimisel, folklooristikas aga viinud kõige tagatipuks orjusesajandite mõju tahtmatule või tahtlikule pehmendamisele. Nii aga püüdes otsekui säästa rahvast, me säästame ühtlasi ka rõhujaid, jätame andmata sellegi osa, mida sotsiaal-olustikuliste tingimuste uurimine rahva mentaliteedi ja ideoloogia kujunemisel võiks anda ekspluateerimisest vabastatud rahva vaimsel vabastamisel.

Nii on ilmselt midagi üsna tublisti viltu Loreida Raudsepa mõttekäigus, kui ta Tammaru vanaema mõtteviisi edasiandvate vanasõnade laadi ja esinemise kohta ütleb: «Rahvaloomingu tooteist on vanasõnad ainuke liik, milles kohtame ka mõningal määral ekspluateerivate klasside poolt pealesunnitud moraalii. Nii leidub vanasõnu, milles manitsetakse töötajaid alandlikkusele... ning

nõutakse leplikkust, oludega kohanemist jne.» (Eesti rahvaluule ülevaade, Tallinn, 1959, lk. 467. Sõrendanud H. S.).

Sellise laadi levik vanasõnades on siiski liiga ulatuslik seesuguseks järelduseks. Oma piiratusele vaatamata on vanasõnaline mõtlemine vaadeldavas küsimuses isegi põhjenduste avastamisel teadusest ette jõudnud. Oleme omaks võtnud teesi, et «vabadus on tunnetatud paratamatus». Ent unustame, et on paratamatust, kus vabaduse jaoks ruumi vaata et ei olegi, sest: «Sinna peab vai minema, kuhu nui lööb». Rahvas on üsna lihtsalt ja selgelt fikseerinud ka mõisatalli osa sellise mentaliteedi kujunemisel: «Pea suu kinni, seisab selg terve». Hirm on kahtlemata suurte sotsiaalsühholoogiliste traumade allikas. Sellest vanasõnadki: «Hirmutatud vares kardab põõsast», «Lõigatud laps hoiab noa eest», «Puretud koer on arg», «Kes supiga suu põletanud, see puhub ka vee peale».

Parajas meeoleolus me armastame tänapäevani laulda «Mats alati on tubli mees, ei kedagi ta pelga», endale aru andmata, kui palju neis sõnades on enesejulgustust, kui palju tõepoolest katsumusi kehtvat, püsivat eluhoiakut. Ent kunagi suitsutarede aegu seesama julge mats tunnistas avameeli: «Mõisahirm on enam kui surmahirm», «Mõisnikul on ussiviha», «Jumal hoidku saksa viha ja metsa kurja eest».

Seda viimast tegurit on ka A. Kitzberg oma «Libahundis» lakooniliselt, kuid meeldejäätavalt rõhutanud. «Aga mis mõis ütleb,» tunneb äraheidutatud perenaine muret, kui pererahvas on seatud fakti ette, kas võtta varju alla surnuks pekstud libahundi tütar. Teame, et varasemates variantides olid mõisamehed tegelastena laval. Meil pole põhjust neid taga kurta, sest tähtsaim on, et laval oleks hirm kui sotsiaalne tegur, mitte niivõrd selle kandjad, mis lükkaks probleemi liiga konkreetsete ajalooliste dekoratsioonide vahele. Mõis kui hirmu kolle ja vägivald kui sotsiaalsühholoogiline tegur kerkivad meie kujutlusse ka vanaema elufilosoofiat kuulates.

Ja kõigele vaatamata need, kes eelarvamustevabalt ja vahenditult võtavad vastu A. Kitzbergi teksti, peavad tõdema, et vanaema, eriti tema monoloog Marguse ees, on väga sugestiivne. Kas pole selle sugestiivsuse allikas siiski selle tarkuse rahvapärases juurestikus. Need on kümne põlve elukogemused, mis annavad vanaemale enesekindluse. See elutarkus on ajalooliselt piiratud, kuid paratamatu. Kui meil pole enam usku selle elutarkuse otstarbekusse, siis vanaema osatäitjal peaks see siiski olema, või «Libahundi» ideoloogiline võitlus laguneb liimist lahti.

Ent A. Kitzberg annab oma vanaema käsutusse veel ühe rahvapärase relva — headuse. «Ah vanaema, vanaema. Sinu sõnad söövad ju südame seest ära,» kõneleb pojapoeg. Pole midagi, mille võluväge oleks rahvatarkus sellevõrra ülistanud kui headuse oma. «Kurjus kuningale, headus hulga rahvale», ütleb vanasõna. «Hea sõna parem kui leivakõrvane», «Hea sõna võidab võõra väe», «Enam saab heaga kui kurjaga», «Sõnavägi on suurem kui sõjavägi» jne. Nii et oma mõjuvahenditegi valikul on Kitzbergi vanaema rahvapärasel jalal.

Vanaema headusele ja sugestiivsusele annab aga erilise tooni veel tõsiasia, et vanaema suu läbi kõneleb omakasupüüdmatu armastus pojapoja vastu, mure tema saatuse pärast. Seegi on suur, eluline ja üldinimlik probleem, poegi hoidva linnu armastus, mis nii tihti elus head teha püüdes teeb halba. Ei tahaks küll kuidagi liiga teha meie vapratele naistele, kuid näib, et sel enamikus emades väljalööval hirmul riskiolukorras, tagasikiskuval ja mõõdukusele manitseval vaimul pole ainult sotsiaalsed, vaid ka bioloogilised juured, mis on määratud elu andmise ja hoidmise funktsiooniga.

Kui meie eesmärgiks on A. Kitzbergi vanaema kaju igakülgne avamine, siis tuleks arvestada sedagi tõsiasja, et vanaema, kes dramaatilise tegevuse haripunktil tõepoolest kõneleb kümne põlve elutarkust esindava prohvetina, ei jää elu

lõpuni põikpäiselt oma veenete juurde, vaid seisab enesesüüdistajana õnnetute lastelaste keskel oma paikapidamatuks osutunud elutarkuse varemeil.

Võiksime vanaema kuju tõepoolest nimetada monumentaalseks, terve epohhi talupoeglikku mõttelaadi ja sisemist traagikat endas kandvaks suurkujuks.

VANAEMADEST EKRAANIL JA LAVAL

Vanaema kuju kõigekülgse avamise teed ei ole püüdnudki minna kumbki meie viimastest lavastajatest ja interpretidest. Sellest on kahju, sest just seesugusena on vanaemal nii mõndagi öelda veel meiegi päevil.

Filmi-vanaema ei tekita probleemi ega sunni endast mõtlema, sest ta jääb heaks vanainimeseks, dekoratiivseks laiguks ekraanil, kohati ehk monumentaalsekski, ent pigem välise skulptuurse portree kui sisemise mina poolest; vanaema ütleb korraks üles küll Kitzbergi teksti, kuid me ei tunne ei vanaema enda veendumuste jõudu ega kümmet põlve ta selja taga. Näib, nagu oleksid filmi tegijadki seda ära tundnud, sõnaväele seinaväge appi võttes, ent ka see üsna sirgjooneliselts kõnelev kujund (ahistavad koduseinad), millele mitmed sõnavõtjad on osutanud, ei pääse Margust tagasikiskuva motiivina kuigivõrra mõjule, sest allavandumine polnud ju mitte niivõrd kodusoojusele kui inimestevahelistele suhetele, traditsioonilisele mõtteviisile, kümnele põlvele, kellele üksi vastuastumiseks Margusel polnud mehemeelt.

Lisl Lindau Noorsooteatri laval otsis uut lähenemisnurka. Ta terav, äge, ründav vana vihane inimene on mõistetav kui noore kompromissitu lavastaja ja temperamentse näitleja ühistöö. See vanaema ei ärata sümpaatiat ega kutsu ennast mõistma. Ja ometi on raske uskuda, et seesugune vanaema võis ajada Marguse hingele päitsed pähe, sest vihasel meelteägedusel on vähe veenmisjõudu. Jääb üle teine võimalus, et vanaema ajas Margusele hirmu nahka. Aga kui vana naine läheb vaata et vägivallega noore tugeva mehe vastu, siis on see isegi pisut koomiline. Igatahes paneb see ka Marguse alistumise pentsikusse valgusse — seda enam, et noormees ise on antud kõikidest Margustest, mis meie laval on esitatud, arvatavasti kõige ägedama ja protestimeelsemana. L. Lindau interpretatsioon on võimalik, eriti kui näitleja tunnetab, et nende ideedega, mis vanaema käsutuses on, ei saa kedagi enam siduda, vaid tuleb lihtsalt despootlikult peale kätatada. Kuid nii tekib paratamatu vastuolu vanaema individuaalse käitumise ja selle käitumise vahel, mida dikteerib talle tema sotsiaalse seisundi stiihia, sest agressiivsus, orjameelsuse pealesurumine on orjapidaja stiihia, orjastamisele ja võimu kasutamisele pühenduja stiihia; vägivallele allavandumine ja selle kui paratamatuse omaksvõtmine on orja (tööinimese) stiihia.

Ent nii või teisiti, sellise lahenduse tulemus, mida ka sellega taotleti, viib küsimuse lihtsustamisele. Nagu osutab Anouilh' «Antigone» Kreon, on isegi need, kes jutlustavad kohanemist võimalolijate positsioonidelt, hakanud haarama Tammaru vanaema vahendite järele, sest nende kasutamine on efektsam.

Kuivõrd vanaema ei ole orjameelsuse demiurg, vaid ohver, siis väärib läbimõtlemit tema kohanemise laad, kuna just konformismis on mõned kriitikud, ja täiesti õigustatult, näinud vanaema kuju olemuslikkust.

Sellegi probleemi on meie jaoks hästi teravaks ajanud Euroopa uuema ajaloo kõige traagilisemad sündmused.

Ent ka kohanemise puhul tuleks märksa rohkem arvestada nähtuse sotsiaalset, psühholoogilist ja eetilist külge. Anouilh' vangivalvurid, kes surmaminevale Antigonele jutustavad õhinaga oma ameti voorustest, esindavad kahtlemata pisut teistsugust konformismi kui vanaema, ja kaugele ajale vaatamata on kangesti

tänapäevased. Isikukultuse aastad löid näiteks meilgi küllalt soodsad tingimused konformismi sünniks. Ent konformism, mida esindas nende aastate kolhoosnik, erines konformismist, mida esindas intelligent, kes kiitis antud situatsiooni parimaks kõikidest parimatest, kindlustades endale sel viisil maksimaalselt mugavad tingimused, minnes aga vaimse prostitutsiooni teed.

Vanaema on kohanenud alasi ja haamri vahele, et seal kuidagiviisi säilida. Pikaajalise sellises olukorras viibimise tulemus on inimese kui inimese surm, iga-suguste vajaduste, isegi materiaalsete, täielik atrofeerumine, lõpu algus, degeneratsioonile vastumine, nagu sellele ilmekalt osutab A. Lundkvist oma raamatus «Vulkaaniline kontinent» Lõuna-Ameerika indiaanlaste saatuse najal, kes ei nõuagi elult enam midagi muud peale selle minimaalse, mida on vaja hinge seeshoidmiseks. Loomisvõime on surnud, vaimne ja materiaalnegi tarbimisvõime atrofeerunud. Muidugi Tammaru vanaema ja Lõuna-Ameerika indiaanlaste elu-hoiaku vahel on suur erinevus. Vanaema ei idealiseeri orjapõlve, ent ta kapituleerub selle kui paratamatuse ees. Elu on teda sundinud kõigest sellest loobuma, millest nooruses süda sonis. Ent täitumatud unistused elavad oma varjuelu kurbades lauludes. Inimväärikus pole minetatud, vaid seda püütakse säilitada otse-kui kaitsevärvi appi võttes («Meie tütreid ja noorikud ei olnud ilusad, neid ei nõutud mõisa...»). Nii et võib-olla on ideeline kasu siiski suurem, kui käsitleme vanaema kui sisemise lõhega inimest, ehkki ta seda lõhet ise ei tunnista, aga oma elufilosoofia pankroti siiski haua äärel üle peab elama. Viimase näitamisest on «Tallinnfilm» loobunud, Noorsooteatris aga ei kujune see vajaliku emotsionaalse laenguga probleemiks vanaema kuju ebasümpaatsetes toonides lahendamise tõttu.

A. Kitzbergi suhtumine vanaemasse on aga humaanne, ja selle peaksime omaks võtma meiega. Sest kuivõrra meile kõigile pole selgeks saanud kohanemine kui sotsiaalne pahe, passiivsuse allikas, kivi teel inimese sotsiaalsel ja vaimsel vabastamisel ja tingimuste loomisel selleks kõige, tundub ometi kuidagi südametuna vanaema edasikaebamisõigusteta hukkamõistmine, vähe tark ka tema probleemide alahindamine või olemuslikult aluselt äranihutamine. On ju vanaema piiratus oma klassi piiratus, üldistavamalt inimese piiratus, kelle eluvaated on vorminud sotsiaalne vägivald ja olude kitsus. Pealegi pole mitte kõik, mida vanaema kaitseb, vale. Ta sotsiaaleetilistes tõekspidamistes on seisukohti, mida ei saa mõtlematult üle parda heita ükski ühiskonnas elav inimene, kui ta ei taha hoopiski lahti ütelda õhtumaa eetikast ja peab silmas iseenda, oma kaasinimeste ja kogu ühiskonna eluõnne.

Nii pole vanaema kaugeltki ainult minevikuline ega ka ainult eestiliselt talupoeglik nähtus. Mentaliteeti, mida ta kehastab, dokumenteerib küll ohtralt meie rahvaluule, eriti meie vanasõnaline ütlemine, ent nagu osutab Archer Taylor, maailma tippmehi vanasõnade uurimise alal, on lihtinimese eluvaated ja kõlblus erinevates maakohtades ja erinevatel ajastutel üllatavalt suurel määral sarnased. Taylor käsitleb vanasõna kui juhatajat eluprobleemide juurde, mis summeerib olukordi, annab kätte (kohtu)otsuseid ja pakub tegutsemisviisi. Ta on lohutu-tuseks suurtes ja väikestes raskustes ja juhiks, kui tuleb teha valik. Ta väljendab argiinimese jaoks kohandatud moraali. Ta on ettevaatlik ja konservatiivne, soovitades kesktee: «*Virtus in medio, nequid nimis*». See moraal on sõjajalal kaabaklusega, ent ei kujuta endast ka kutset suureks riskiks (vt. Archer Taylor, «The Study of Proverbs» — «Proverbium» 1965, nr. 1, lk. 1 j.j.). Sõnaga, rahvamoraal oma tugevuse ja nõrkusega on selline, nagu seda esindab vanaema.

Nii et veel kord tuleb kahetseda vanaperenaise kuju tühjaksjooksmist ekraanil ja kahelda, kas Noorsooteatri temperamentne lahendus on ikka see kõige õigem. Sest on lihtsalt kahju, kui vanaema inspireerib meid otsima süüdlasi endi ümber; poleks halb, kui ta juhiks meie pilgu ka meisse endisse. Sellisena, mitme-

külgsest avatuna kätkeks vanaema endas tohutu suure, väga keerulise ja üli-tähtsa sotsiaalse probleemi, mis süvendaks tööinimese enesetunnetust, aitaks aga ka intelligentsil selgemini tunnetada oma ajaloolist missiooni.

TIINA — KAS TÕESTI TABAMATA IME?

Tiina — «Libahundi» nimitegelase rollile lavalise ekvivalendi leidmine on kindlasti veelgi raskem kui vanaema kehastamine. Tiina on läbi aegade olnud küll näitlejaile suureks ahvatluseks, ent samal ajal ka rängaks proovikiviks, millest haruharva on jagu saadud.

Mõistmaks ülesande raskust, silmitsegem korraks Tiina tekste, millega ta elab lugejate teadvuses, ja kujutlegem iseendid näitleja või lavastaja rollis või Tiinat äkitselt lihast ja verest inimesena mitte näitelaval, vaid ilmsi meie keskel.

«Pea meeles, Margus, nii hea poiss kui sa oled, et mina mitte midagi ei «pea», kui ma ei taha!

...Teie tõugu? Mis see teie tõug siis nii iseäranis ära ei ole? Põlv põlve järel olete siin Tammarul istunud ja — teopäevi teinud. Minu ema aga ütles: meie oleme vabade inimeste tõugu. Isa uppus põgenemisel jõkke, kui teda kinni võtta ja hingekirja panna taheti; isaisa suri karukäppade vahel ja isaisaisa murdsid näljased hundid maha. Meil arvati põlvi kuni kuningateni ja vanemateni tagasi.

Siin — hunt, uhke, ei lase ennast häbistada... Hunt on vaba: teeb mis tahab, tuleb, kui ta tahab, armastab ja vihkab keda tahab! Ja läheb teie seast, sest et ta teid — põlgab! Metsas on nii hea... nägu sambla sisse suruda ja nutta... kuni viha tilk tilga järel jälle sulab ja süda jälle kergeks saab. Seal ei tahakski nagu enam inimene olla, tahaks olla metsas, prii ja vaba, vaba ja prii...

...Toitnud ja katnud olete, armastanud ei ole te mind. Ihule andsite varju-paiga, hing jäi üksi. Ja otsis hinge. Otsis teie hinge kümme pikka aastat, ja ei leidnud mitte. Mürki olete mu hingesse valanud... Teie? Viletsad! Teil ei ole julgust ega jõudu, armastust ega ustavust — midagi ei ole teil! Ja tahate kohut mõista?»

See tekst võib esimesel pilgul meid isegi kohutada oma inimeste vastu suunatud süüdistuse teravusega, ja võib halvemal juhul tõusta kangelanna enda vastu. 50-ndate aastate vulgaarsotsioloogiline kriitika heitiski Tiina kõrvale süüdistusega, et ta vihkab rahvast. Teiseks võib Tiina tekst ehmatada meid, tunnetatud paratamatuse aegseid inimesi, oma nõudmiste kompromissitusega. Kas püüda Tiinat lähendada meie tänaste arusaamade tasemele? Seda teed läks «Tallinn-film»: ülevast heroilisest kangelannast sai üsna maadligi tüdruk, psühholoogiline ideedraama minetas oma kvaliteedi, kujunes valdavalt armastuslooks. Ka Luule Laanet oli tugevam Margust ahvatleva tütarlapsena kui oma eluhiaku eest hea seisva, tugeva, sisemiselt tervikliku, oma veendumustes kindla inimesena. Kuidas säilitada Tiinale kuuluv karakteri ülevus ja eluline veetlevus samaaegselt?

Eesmärk on meil ühine ja selge — me tahame Tiinas näha vabadusideaalide kandjat. See ideaal on meile kõigile ühiselt vastuvõetav ja selle kaasaegses kõlajõus või kaasaegse kõlajõu vajalikkuses me ei kahtle. Me ei leia ainult kuidagi teed idee meile kõigiti vastuvõetava kunstilise kehastamise juurde.

Kui vanaema puhul avalduvad tendentsid teda vabastada ajaloolisest ja sotsiaalsest determineeritusest ning esitada teda printsiipi kehastava üldnimliku kujuna, siis Tiinale antavates nõuannetes on jõutud selle tendentsi kui teostamis-põhimõtte väljapakkumiseni.

Nii kirjutab Valdeko Tobro «Libahundi» ekraniseeringut arvustades: «Kuid Tiina ei tohiks olla lihtsalt romantiline erand, ka mingitel sotsiaalsetel või pärikkusest tingitud (nõia tütar) põhjustel mitte. Ta peaks mõjuma erandina

vaid sellepärast, et on oma mõtetes ja tunnetes vaba nagu loodus. Kompromissitu inimliku mõtte- ja tundeabaduse kujunemisel häirivaks võõrkehaks Tammarude keskkonnas — just selle kohutava paradoksi väljendamises peaks seisnema Tiina funktsioon.» («Sirp ja Vasar» 1969, nr. 2.)

Karta on, et käättenäidatud teel minek võiks osutuda siiski sõelaga veekandmiseks. Esiteks termin — vaba nagu loodus — vajab ise dešifreerimist. Pole ju loodus isegi ühteviisi vaba (võrreldagu näiteks hundi, jänese ja rohukõrre vabadust!).

Inimlik vabaduse mõiste sisaldab ju eelkõige sotsiaalse ja vaimse vabanemise idee, see omakorda looduse ja ühiskonna vahelkordade paratamatuse tunnetuse. Omandaks loodus vabadusest inimliku käsituse, siis — oh häda inimesele! Näitleja aga peaks «vaba nagu loodus» printsiipi vastu võttes usaldama eelkõige intuitsiooni õige tee leidmiseks Tiina mõtete ja tunnete loodusliku stiihia juurde. Intuitsiooni leiud võivad olla säravad, ent intuitsiooni tee on pime ja pealegi väga ebakindel. Me peaksime siiski püüdma jõuda Tiina olemuse mõistmise juurde konkreetse analüüsi tulemusel, eriti kui me ei taha jääda seisma Tiina ja tema vastasjõudude konflikti kui kohutava, vaid kui mõistetud paradoksi ees. Ainult nii võime saada ka oma kaasaegseid esteetilisi nõudmisi rahuldava lahenduse.

Inimlik vabadus on alati determineeritud. Tiinas kehastuva vabadusideaali piirid ja laadi määravad kaks olulist fakti — ta kirjanduslik sünniaasta 1911 ja ta eneseteostuse aeg, XIX saj. algus. Tema olemuse ja selle konkreetse kunstilise vahendamise juurde ei leia teed nii lihtsa, healt ja kurakäelt saadava elulise kogemuse kaudu kui näiteks vanaema puhul. Tiina kätkeb endasse inimese enda ja inimlike ideaalide arenguloo. Ta on ideaalide peegeldus ajalukku projitseeritud materjali, mida meie omakorda oleme seatud tunnetama oma tänaste ideaalide tasandikult.

Samal ajal omandab Tiina vabadusideaal avara kõlajõu juba ainult sellegi pärast, et üksnes sõna «vabadus» emotsionaalseks vastuvõtuks on meisse igaihesse salvestatud tohutu süütematerjal kas või juba eelnevate analoogiliste elamuste mõjul. Need varud on ka Tiina osatäitja käsutuses. Kui Tiina osatäitja kogu endasse kätketud süütematerjali käiku laseks, võiks Tiina kuju õhku lennata; kui aga Tiina kujusse kätketud süütematerjal jääb plahvatamatult kapslisse, ei sünni samuti oodatud elamust.

Näib küll, et Tiina kujus kätkev vabadusidee võib ideelise sütitavuse saada ainult siis, kui ta avaldub täpselt väljapeetud tiinalikus konkreetsuses, dramaturgilise ja ajaloolise determineerituse kaudu, sest ainult nii on võimalik luua ajaloolise usutavuse illusiooni, elulist veenvust.

Too ajalooline illusioon on lähtematerjal ka meie tänasele interpreedile, ja tema vaimsest pagasist ning ande ulatusest oleneb, kui suureks ja kaasaegseks ta suudab karakteri mängida.

KARAKTERI VÕTMEKS ON BIOGRAAFIA

Ja näib, et on raske välja mõelda teisi vahendeid ukse avamiseks sügava elutõe juurde. Sest nagu osutavad viimased kogemused, viib Tiina ankeedi hülgamine sinnasamasse, kuhu viis Tiina hülgamine ankeedi pärast — Tiina jääb sisuliselt lavate toomata.

Tiinal on ühiskonna poolt represseeritu perekonnaliikme saatus. Kaks momenti on eriti olulised ta karakteri liikumapanevate jõududena — ema tapmine kui tema õiglustunnet rängalt solvanud fakt, mis on kujundanud ta igasuguse ülekohtu vastu tundlikult reageerivaks, ja perekonnatraditsioon, mis on uhke kuu-

luvusele vanade vabade rahvavanemate hulgast võrsuvasse mässumeelsesesse suguvõsasse.

Ent ainult perekonnatraditsioon saab ka olla see, mis kaitses lindpriisid koopaelanikke loomastumise eest. Tänu sellele hoiti barbaarseteski tingimustes alles ja pärandati lastelegi inimlikkus («Minu ema kõige parem inimene ilma peal»). See on kahtlemata suur moraalse jõu allikas, mis annab sisemise väarikuse, enesekindluse, aga ka üleolekutunde orjaalanduse ja alatuse suhtes. Koobaski võib olla tõeliseks koduks, kuid koopas ei jõua kunagi vaimsele vabanemisele. Aga seegi juba röövib orjusega kohanemise võime. Nii asetabki Kitzberg vastamisi ränkades sotsiaalsetes tingimustes muserdatud ja vabaduses kasvanud inimese — kohanemise ja täieliku kohanematuse inimest vägistavate sotsiaalsete suhetega.

Mis aga puutub rahvavanemlikku päritolusse, siis motiiv ise pole näidendi tegevusaja seisukohalt anakronism, nagu tõuteooria ründamise päevil oletati. (Olgu vahemärkuse korras öeldud, et tõuparanduse küsimustest kõnelemine inimühiskonnas polnud «Libahundi» loomise aegu kaugeltki ainult «Postimehe» ringkonna monopol — nagu omal ajal müüt loodi —, sõna oli näiteks ka Charles Darwinil jt. asjalikel meestel!) Aga juba XIX sajandi keskel, enne sama motiivi võidukäiku kirjanduses, vahetasid näiteks Neus ja Kreutzwald kirju Läänemaal Vatla lähedal elava arvuka ja väljapaistva eesti sugukonna üle, kes pidas end vanade vabade vanemate hulgast pärinevaks. Läänemaa vabade hulka arvas Kreutzwald perekonnatraditsiooni põhjal viivat omadegi emapoolsete esivanemate jäljed. (Vt. R. Põldmäe, «Fr. R. Kreutzwald ja vennastekogudus» — «Keel ja Kirjandus» 1958, nr. 7, lk. 403.)

Missugust osa on muistse, ent vägivaldaga röövitud vabaduse motiiv etendanud rahva vabadusvõitluses, see on ju rohkemgi kui tõestatud meie kirjandusega alates «Kalevipojast» üle rahvusliku liikumise aja luule ja proosa motiivi jõulise taaselustumiseni Isamaasõja-aegses kirjanduses:

Meie jõud on me minevik, mida
keegi meilt ära võtta ei saa:
esiisade sangarlik rida,
Jüriöö tuled ja Tasuja.

(J. Kärner, «Meie jõud»)

Nähtavasti seesama hirm tundmatu tuleviku ees, millest kõnelesime vanaemaga ühenduses (ja mida akadeemik G. Naan nimetaks ehk hirmuks lõpmatuse ees), sunnibki üksikuid ja rahvaid oleviku võitlusteks otsima moraalselt ja ideelist tuge minevikust. On ilmselt kergem koondada oma jõud millegi tagasivõitmiseks, mis on olnud, kui pürgida suisa tundmatusse tulevikku üksnes ideeliste orientiiride jääl. Tiina puhul aitab aga traditsioon kujundada vaba inimese eluhoiakut, kujundab põlvest põlve edasiantavate moraalsete tõekspidamiste genealoogia. Et aga Tiina on perekonnapärandi suhtes olnud nii vastuvõtlik ja neid omadusi oma käitumise ning sõnajõuga kaitsma nii üllisüdi, siis seegi tuleneb tema tõuomadustest, aga juba bioloogilises mõttes — tema tundlikult reageerivast närvikavast, temperamendist, mida nüüd teaduski on hakanud arvama päritavate omaduste hulka. Muidugi, seda kõike ei saa otseselt mängida, seda tuleb aga ilmingimata osatäitja valikul arvestada, rolli teostamisel kui põhihoiakut arvesse võtta, endasse istutada.

Tiina inimlikud omadused ja omandatud põhimõtted annavad talle nagu iseendast esimese pääsuke se saatus, kelle osaks on hukkuda. Esimesed pääsukesed ei hukku mitte oma elujõuetuse, vaid tingimuste puuduse tõttu. Kui pole esimesi pääsuke, siis ehk ei tuleks ka teisi, aga sinna, kuhu pääsuke ei tule, jääks kevadki tulemata ja valitseks tardumuse mannerjääd. Siin ongi põh-

jus, miks inimesed armastavad rohkem teede rajajaid kui teedel sõitjaid, teedel sõitjatest aga rohkem neid, kes otsivad uusi teid.

Elu ongi selles keskkonnas, kuhu saatuse pime juhus emata jäänud lapse tõukab, jooksnud välja arengutsüklist ja sulgunud kinnisesse ringi, kus kõik just nagu igavesti kordub. Isegi kvantitatiivset juurdekasvu ei ole, sest lapsi on selles peres kaks, harva kolm. Kõik ukсед on arengu eest suletud: viis peatükki, mis peavad peas olema, on selline haridusenaatuke, mis ei sünnita asjatu küsimisi-kostmisi!

Tiina pretensioonidki selles keskkonnas on ju tegelikult imetillukesed; nad tunduvad suured ainult sellepärast, et siin elatakse täiesti pretensioonideta, vähenõudlikkuse väljakujunenud etalooni järgi. Päris mõttetu tundub siin elukaaslase valikustki elu või surma küsimust teha. Ja ometi kujutab individuaalse armastuse süüd väga suurt hüpet inimliku armutunde arengus, nagu mäletame Engelsi käsitlemise järgi tema «Perekonna, riigi ja eraomandi tekkest». Ja just siingi on põhjus, miks see pretensioon selles enese täieliku äravõitmise miljööis mängib nii plahvatusliku jõuga. Elamise mõtteks võib siinsest pinnasest võrsuda lihtsakoeline, primitivistlik biologism: «See või teine, Margus, ühe ja sellesama peale loodud on kõik — sugu edasi andma ja lapsi ilmale tooma. See on kõik,» püüab pojapoja meeleärevat tungi Tiina poole maha jahutada vanaema. Oma saamata jäänud armastuse sõnad kõneleb Tiina siin kurtidele kõrvadele. Kas süüdistada koos Tiinaga või mõista, et hinge kaestumine pole mitte ainult suure rikkuse, vaid ka elusooni läbilõikava vaesuse probleeme?

Näib, et Tiina võtluste lootusetusele on põhjust tähelepanelikult otsa vaadata siiski mitte Tiina lootuste kärpimiseks ega tema suhtumistele asjalikuma sisu kujundamiseks. Esimeste pääsukeste iseärasus just selles seisabki, et nad on kurdid ja pimedad müüri suhtes, mille vastu nad sööstavad. Kui nad olukordi kainelt ja asjalikult hindaksid, siis nad vahest ehk ei lähekski oma töökspidamiste eest enam tulle, vaid hakkaksid hoopis turuvarblasteks, toites pugu terakestega pabulatest või näpatud kirsimarjadega. Esimesi pääsukest innustab lihtsalt suur põletav kirg ja küllap ehk instinktiivne äratundmine oma ajaloolise missiooni vajadusest ning õigsusest. Nende teel olevate raskuste vääramatus (antud olukordades) aitab avastada psühholoogilist võtit Tiina ülima hingelise erutuse seisukorras väljapaisatud monoloogide mõistmiseks ja mõtestamiseks. Kindlasti peame me paljukuuldud deklaratsioonide kõlina kõrvust kustutama, et kuulata Tiina tekstides kumisevat võitlejahinge, väga solvatud, aga ometi ideaalidele uhke ning lõpuni kindla inimese trotsi või lahingu kaotanud viimast sõna, milles ometi helisevad võit ja moraalne üleolek. See näib üle jõu käivalt raske meie tänasele noorele näitlejale, ent see ei nõua mitte niivõrd romantilist paatost ega maadliigi igapäevastamist kuivõrd väga head psühholoogilist koolitust.

Tiina seisab oma ideaalidega ja südamesunnile eluõiguse nõudlustega ihuüksi. Tõsi, tal on teda tundeliselt toetav liitlane — Margus, kes aga ei jõua ega jõuagi tegudeni. Tõsi, ega Marguski Tiina olemust päriselt mõista, Ta haarab Tiina karakterit pealispinnaliselt nagu suur hulk vaatajaid ja mõni kriitikki kaasa arvatud: «Sina oled nii koguni teistsugune, rõõmus, vallatu, tuline» (võib arvata, et nende kolme pedaali peal tallates on nii mõnigi Tiina maha mängitud ja kino-Tiinagi kaldub sinnakanti!). Kui kõik kipub meie viimastes «Libahuntides» kuidagi viisi liimist lahti murduma, siis Marguse kujus on küll vist progress siiski kõige suurem. Kas on see mõnes mõttes sümptomaatiline, et sisemise lõhega, protestimeelne, ent oma lõpliku otsustamatuse otsas piinlev mees on just meie päevadel äkitselt traagikasse suubuvat mõistmist leidnud? Aga küllap see oma saamatuse ja otsustamatuse käes küpsemine võib ikka õudne olla küll!

Kui me vanaema puhul kord juba ajasime tema elumõistmise rahvapärasteid

juuri, siis Marguse sisemist mina analüüsid on huvitav täheldada, et kõigi nende omaduste suhtes, mille otsa Margus komistas oma eluõnne taotlemisel ning mida Tiina süüdi kaitses, on rahvaski kaksipidi seisukohal. Näiteks kuulutab rahvartarkus: «Julge päralt on võit», «Julgel on julge õnn», «Julge pealehakkamine on pool võitu», trotsides ka argust: «Kes kardab, see kaotab», «Hirmul on suured silmad». Ent samas väidetakse ka hoiatavalt: «Julgele hundile saab pea ots», «Julge julgad jäävad hangele», «Liig julgel kuri ots».

Uhkus, ustavus, ausus, mille puudumist Tiina oma vastasrinnale ette heidab, leiavad ainult osalist kaitsmist. Tõsi, kuigi uhkuse taunimine näib trotsivat eeskätt upsakust, kõrkust, sünnitab selle omaduse väga äge kriitika arvamuse, et hukka mõisteti igasugune vähemgi peatõstmine tolles patriarhaalselt subordineeritud ühiskonnas, kus avaldatakse arvamust, et «Uhke läheb hukka», «Uhkus eel, nuhtlus järel», «Uhkust uputab, kangus kaotab». (Ei puudu ka tundemärgid, mis kõnelevad (väljapaistva) isiksuse mõistmisest ja tunnustamisest: «Kes kõlbab, seda kõneldakse», «Inimene, keda räägitakse, hobune, kellega sõidetakse», «Igal linnul oma laul», kuid determineerituse võrk on tükki tihedam.)

Mis puutub aga aususse, siis selle kohta lausutakse ühelt poolt: «Au on enam kui päivalise leib», «Au kadund, kõik kadund», «Parem auga surra, kui häbiga elada», kuid teisalt ka: «Au ei sünni hammustada», «Auga ei täida kõhtu ega kata persepaljust», «Häbi — vaese inimese au», «Parem ole ikke vähe lits, kut väga aus», või koguni: «Mis kõrge on, sellest mine mööda, mis madal on, sellest astu üle», «Kes tõuseb, seda tueda, kes langeb, seda lükka».

Kuigi Margus ülendas selle, kes oli madalaim ses keskkonnas, enda jaoks kõige kõrgemaks, polnud omadustel, mida ta väljavalitu kehas, ses keskkonnas tarbeväärtust. Ilu suhtes, millel oli ehk Marguse jaoks otsustav tähtsus, pole rahvas küll tundetu. Ei puudu isegi sellised ülestunnistused, nagu «Kirikann laua au, ilus naine mehe au», «Ilusa naise ilu on enam kui hullu naise töö», kuid need jäävad vähemusse selliste praktilises valikus otsustavamate kaalutluste ees, nagu «Ilu ei panda pajasse», «Ilu pealt ei saa rasva riisu», «Võta naine sirbi tagant», sest otsiti ju teist tervet ja tugevat töölooma enda kõrvale.

Hinnatud omaduste poolest pidi Tiina andma tammariulaste jaoks möödu välja («See teenib ikka kahe eest oma leiva ära», ütles Jaanus), ent ta ehmatas kahtlemata oma meelteroõmuga ja tujude järgi talitamisega, mis selles miljöös olid kas taunitud või millele oli kätte näidatud rangelt piiritletud koht: «Enne töö, siis lõbu», «Südamel olgu ohjad peal».

Vabaduseiha, mida Tiina nii kaunisõnaliselt peetiseerib, on mõiste, millel pole kohta rahvapärases leksikonis. Leidub küll ülestähendus: «Parem vaene ja vaba, kui rikas ja rakendud». Kuigi Loreida Raudsepp toob oma eespool tsiteeritud artiklis selle ära kui vanasõnade põhiseisu esindaja rahva vabadusearmastuse peegeldajana ja lisab traditsioonilised tähed «jne.», osutuvad need sedapuhku eksitavaks, sest kui läheme vanasõnade suurest hulgast kas või tikutulega otsima sellele lisa, jääme tühjade näppudega. Kuid ega talupoeg oma tarkuses pole iialgi suurele rollile pretendeerinudki, mida meie nüüd tagantjärele talle iga hinna eest omistada püüame. Ta oli — ja täie õigusega — uhke sellele, et: «Talupoeg toidab kõik saksad ja sandid!» A. Kitzberg, talupojale aga kindlasti lähemal seisnud kui keegi meist, nooremaist ja keskealistest, ütleb mõistvalt oma «Töötsides»: «Raske keheline töö jälle ei lase vabadusemõtteid mõelda. Tööst väsinud kehas on ka vaim väsinud ja tahab magada.» (A. Kitzberg, Valitud teosed II, Tallinn, 1955, lk. 455.)

Seesugune on eluline lähteaine ja sellega kooskõlalised kitsberglilikud arusaamad, millest johtub ka «Libahundi» konflikti saatuslik paratamatus.

MILLES ON RAHVA SÜÜ?

On avaldatud arvamusi, et Tiina ja rahva vahel peab ilmingimata tekkima konflikt, sest: «Kui ühe kindla maailmatunnetusega ühiskonda tuleb inimene, kellel teine ellusuhtumine, siis — olgugi et ta ei astu ümbruskonnaga võitlusse — suhtuvad teised temasse kui potentsiaalselt hädaohutlikku isikusse ja temast püütakse esimesel võimalusel lahti saada. Tekib konflikt, mis on möödapääsematu, ning inimene tõugatakse sellest ühiskonnast välja.» (S. Levin, «Rahva Hääli» 1969, nr. 16.)

Konflikti möödapääsematuses oleme vist kõik ühiselt veendunud, mitte aga põhjuste, kandepinna, vastutuse ja kaasvastutuse küsimustes. Siin näib olevat võimalusi tasakaalukamateks ja täpsemateks tõlgitsusteks.

S. Leviniga tuleb juba kas või sellepärast pisut vaielda, et tema kontseptsioon, millega on ilmselt solidaarsed ka ekraanil esitatud «Libahundi» autorid, on oma olemuselt äärmiselt pessimistlik. See röövib loetuse igalt üksikult ja väikselt grupiltki teise (uue või kõrgema) elutunde nimel väljaastumiseks, sest väljakujuenenud elutunnetusega hulga poolt ootab seesuguseid inimesi paratamatu väljasaatmine või midagi veel hullematki. Onneks pole selle «seaduspärasusega» kooskõlas siiski ei «Libahundi» lähtematerjal ega kehti eluski üksiku ja hulga vahelkordades õnneks mitte nii julm dialektika. Ühiskond, olgu tervikuna, olgu väiksema rakuna — perekonnana, pole õnneks kunagi oma vaadete väljakujuenemise poolest nii üliväga monoliitne, et teisitimõtlemisel (eriti kui sel teisitimõtlemisel on tulevikku) ei oleks ühiskonna teatud osale võlujõudu või et võimalik ja täiesti ootuspärane agressiivsus, mida üks osa kindlasti osutab, leiaks 100%-liselt solidaarset toetust hulga poolt.

Pealegi on siiski nii, et sallimatus teisitimõtlejate suhtes on ajalooline kategooria, iseloomulik primitiivsel arenguastmel olevatele ühiskondadele ja üksikisikutele. Ajalooline areng liigub siiski tolerantsiidee pealetungi suunas ja see kajastub draamaski (Tiina postuumne rehabiliteerimine tammarulaste poolt!). Selline tendents pole juhus, vaid arengu paratamatus. Sallimatus teisitimõtleva suhtes, iseloomustagu see siis üksikisikut või ühiskonda, kujundab üleoleku, upsaka enesekindluse või isegi ilmeksimatuse hoiaku, mille tulemuseks on vaimne seisak, mis lõpuks tahes-tahtmata suubub taandarengusse. Siin on ka põhjus, miks ei kaasaegsed ühiskonnad ega kaasaegsed üksikisikud saa kaasaegse globaalse konkurentsi olukorras endale mitte väga kaua lubada sallimatuse luksust teisitimõtleva suhtes: selle tulemuseks on mahajäämus, mahajääjaid aga pekstakse. Sama konkurentsi võib taas väikesi suletud gruppe sünnitada, kes omavahel kokku hoiavad, et koos saagile minna. Sellised suletud grupid võivad tõepoolest osutada suurt sallimatust üksikisikute vastu, et ebasobivaid konkurente välja sulgeda ja oma sisemine etaloon välja kujundada ning see ideaaliks kuulutada. Ajaloo teatud etappidel võivad isegi üksikud riigid seesuguse eluhoiaku omandada. Siis on sallimatus suunatud teise riigi vastu, ja kuigi vahel õnnestub suuri hulki sallimatuse vaimus kuumaks kütta, on ometi eriti ülekohtune arvata, et rahvas ise stiihiliselt sünnitab sallimatuse vaimu, või koguni, et ajaloo jooksul üksikisiku vastu suunatud repressioonide selja taga seisab rahvas. Sellele räägib vastu meie ajalooline kogemus, sest repressioonide teostavad ikkagi need, kes käsutavad varandusi ja võimu. Vahel on rahvas võtnud ajaloos endale voli ka üksikisikute saatuse üle otsustamisel, ent töötanud selleks välja demokraatlikud abinõud (näiteks killukohus Ateenas).

«Libahundi» puhul on võimalik arendada ainult rahva moraalse omakohtu teemat, mis areneb üksiku ja hulga erineva elutunde pinnal. Kollektiiv (rahvas) toimib sellise konflikti puhul üksiku suhtes tavaliselt nagu meri kiviga — püüab ümmarguseks lihvida. Väga tugev isiksus, kes kehastab pealegi veel hulga jaoks vajalikke iseloomujooni, kujuneb enamasti autoriteediks, kelle järgi omakorda joondutakse uut etalooni kujundades. Ideaali eest heaseismiseks on rahval omad vahendid; repressioonideni jõutakse üksnes mõrtsukate ja kurjategijate suhtes. Aga uut elutunnet kannavad alguses ikka üksikud.

Tiina lendas tammarulaste juurde esimese pääsukesena, oma eluideaalidega kaugele ette haarates selle keskkonna võimalustest ja arusaamadest. Ta oli nendenäoliseks ümbersulatamise jaoks liiga tugevast terasest. Nad heitsid ta endi hulgast välja.

Tekib küsimus, kas «Libahunt» kujutab endast tõepoolest Tiina väljaheit-

mist niihästi perekonnast kui ka ühiskonnast? Milles õigupoolest seisab külarahva, täpsemalt jaanituleliste süü?

Tiina ju sisuliselt grupile mingit ohtu iseendast ei kujuta. Ta kätkeb endas koguni neid inimlikke väärtusi, mille poole rahvas pidi oma hingepõhjas püüdlema, mille juurde ta jõuab arengu paratamatuse loogikal.

Tiinast taluti ka Tammaru peres kümme aastat, armastatigi ehk omal kombel, kuigi mitte sellise leegiga, mis oleks soojendanud Tiina elu- ja ilujanust südant. Konflikt puhkes siingi konkurentsiolukorras, mille käigus esialgne ebalev hirv Tiina kui neist erineva suhtes (mida me päriselt ei mõista, seda kardame) muutub vihkavaks põlguseks. Huvide ristumise alged on juba lapsepõlvest peale. («Igal pool olid sa jaomees... isegi oma särgikesi pidin ma sinu selga andma»; «Paksust ja vedelast läksid sa poisiga läbi! Mina vaatasin pealt ja nutsin.») — Mis pääkesepaisteline pilt õnnelikust lapsepõlvest on selle kõrval «Tallinnfilmi» lastepesu! Kui saabub aga konkurentsi otsustav tund, ei vali Mari vahendeid, vaid laseb käiku laimu. Et Mari süüdistus võiks ka mitte laim olla ja baseeruda ebausul, selle võimaluse tõrjub dramaturgiline materjal üsna otsustavalt tagasi. Kõik, mida nad Tiinast tööpoolest karta võivad, piirdub kahtlusega, kas tal pole mitte mingi salavõim poisi äratemiseks! Libahundi motiiv kätkeb endas nendes tingimustes ebateadliku või teadliku enesepette võimaluse. Halb unenägu või omast peast väljamõeldud laim, nii mõistab Mari süüdistust Margus. Igatahes juba enne, kui toimub Tiina tegelik väljatõrjumine Tammaru talust, on ta perekonnaringist sisuliselt välja tõugatud. («Ammu oleks vaja olnud tüdruk silme alt ära saata.») Libahundi sildi külgekleepimine muudab aga Tiina küsimuse sotsiaalseks probleemiks, Mari tahes-tahtmata ühiskondlikuks süüdistajaks, mis on seda ohtlikum, et kirik täidab neis oludes libahuntide hävitamise püha funktsiooni.

Missugune on kõlapind laimu levimiseks? Oletada, et terves paikkonnas oleks küdemas mingi salaviha Tiina nagu mõne mõisasundija vastu, et oodata aina soodsat tundi kättemaksuks, oleks antud dramaturgilise materjali puhul vägi-valdne. Kuulujutt on liikumas, ent sellele leitakse põhjendus («Mina olen kuulnud, et Margus tahtvat Tiinat võtta! Siis tekivad ikka kõiksugu hullud jutud!»). Paar tüdrukut ongi jaanitulel väga elevil Marguse pärast. Tillukese isikliku õnne taotlus ongi peaaegu ainuke konkreetne huvide ristumise võimalus ses peaaegu valikuvõimalusteta maailmas. Kui saabuvad tammarulased, siis selgub, et need-samad paar Margust ootavat tüdrukut ainult ongi need, kes Tiinast pisut eemate tõmbuvad.

Nii et on olemas tilluke vaenukalle tillukeste huvide ristumise pinnal.

Aga siis, kui Mari laseb avalikkuse ees käiku laimusõna, haaravad jämeda otsa ilkujad. See polegi niivõrd avalik ühinemine Mari poolt lendulastud süüdistusega kuivõrd otsekui selle judinaid produtseeriva meeoleu drastiline edasiarendus, mis algas ebauskliku vanaeide jutuheituste ajal juba vaatuse algul (esi-algu läks hoogu ainult ogar poiss!) ja mis nüüd ühtaegu nagu püüaks näidata julgust, teiselt poolt proovida vanaeide heietuste paikapidavust (või paikapidamatust).

Arutu ja vastutustundetute tegu, millesse arukas ja tõsine osa jaanitulelistest suhtub vaikimisega. Ainult Margus ahastab: «Mis te nüüd teete? Häbenege ennast! Tühi laimujutt pannakse käima, ja — teil ei ole paremat teha, kui seda järele rääkida ja teist inimest pilkama ja haavama hakata!» Veel kord pöördub Margus kodus Tiina pärast ahastades sulase Jaanuse poole IV vaatuses: «Kas siis sina ei või nende ilmainimeste suud kinni panna? Sina ometi tead, et... teie niisugune juba on. Temal ei ole seda vagusat orjaverd, mis meil, — sina ometi tead!» — «Teie või ei tea, mida see minu teadmine! Nagu mina teistest targem oleksin, et mina nende suud sulgeda saan.» vastab see ja teeb minekut.

Kas pole siiski pisut vägi-valdne arututest, eneseleegi aruandmatutest lõksutus-

test tuletada sihiteadlik või isegi alateadlik tegevus endast erineva väljatõrjumiseks? Ehk on siiski mõttekam loobuda pealöögi andmisest kõige rumalamatele ja vastutusvõimetumatele (see on ju sisuliselt suhtumine filmi-Marguse tasemelt, kes sööstab rusikatega poolemeelsele kallale) ja arendada probleemiks arukate vaikiv kõrvalehoidmine. Igatahes tundub siin võimalus kaalukamate, aga ka aktuaalse sotsiaalse kõlajõuga küsimuste tõstatamiseks. Kas polegi ju näiteks kas või poliitiline erapooletuski sellesama kõrvalejäämise üks vorme, mis võib olla soodustav pind julma elemendi võimutsemiseks!

Mõistmaks probleemi aktuaalsust, meenutatagu kas või üht tuntud koosolekupilti P. Kuusbergi «Andres Lapeteuse juhtumi» romaanist, mille sündmustik toimub küll juba poolteist sajandit hiljem, aga kus laimu ohvri kaitseks tõuseb ka vaid üksainus käsi. Aga kui paljudel analoogilistel juhtudel jäi see üksainuski käsi tõusmata!? (See on Marguste teema!) Seda üht kätt me imetleme, nagu imetleme ühtainust Tiinatki, kes ihuüksi oma paremate äratundmistega tõusis hulga vastu.

Lavastusi nii kinolinal kui teatrilaval jälgides tekib tunne, nagu oleks lavastajatel tööpoolest saanud süda täis rahva peale, kes on nii rumal ja mõistmatu, et tõrjub nii armsa neiu, pealegi talle nii vajaliku vabadusideede kehastaja, enda hulgast välja.

Tõsi, filmis langeb vastutus eelkõige rahvale, kes tõrjub Tiina ühiskonnast välja, teatris aga toimuvad jaanikusündmused sellise galopiga, et rahva osa jääb ebaselgeks ja süüdistuse teravik suunduks nagu Tammarude perekonna vastu. Selline lahendus on igati vastuvõetavam, ent jätab huvitava osa dramaturgilisest materjalist kahjuks ekspuaterimata.

Samal ajal oleksid aga mõlemad lavastajad just nagu õpetanud Tiinale neid häid kombeid, mis loeme endile kohustuslikuks rahvasse suhtumisel. Tiina esitab oma sisemisest trotsist ja õilsast vihast kantud monoloogid tihtipeale summutatud suul. Meenutatagu kas või Mikk Mikiveri lavastuse monoloogi, mille provotseerivad ilkujad oma mõnitustega. Tiina on üks i tühjal pimedal laval, rängalt solvatud neiu pöördumisest rahva poole on saanud talitsetud sisemonoloog. «Tallinnfilm» laseb jälle ainsana, üksnes akustilise muljena kõlada Tiina jutustusel oma esivanemaist, pisendades nii motiivi osatähtsust. Muus osas puudub Tiina dubleeritud tekstil sisendusjõud peaaegu täiesti.

Ometi on Tiina karakter, kes käituks otsekui vana lihtsa protestimeelt julgustava õpetuse järgi: «Kui hea on, siis hõiska, kui halb on, siis karju!» Õilis viha ei kompromiteeri positiivsematki kangelannat. See mõjub alati moraalselt puhasfavalt, aga teda tuleb muidugi eelnevate stseenidega väga täpselt ja hästi ette valmistada.

Ka avaldub meie praegustes lahendustes kalduvus Tiinat ennast tema traagilise huku süüst täiesti vabastada. Ent traagilised kangelased ei hukku ju mitte ainult vastasjõudude süü, situatsiooni paratamatuse sunnil, vaid huku põhjus peitub enamasti ka traagilise saatuse kandjais endis. Nad pole sellest teadlikud. Kui nad oleksid, ajaksid nad oma asja kuidagi teisiti. Kas ei tulene konflikti tööpoolest lausa stiihilise loodusjõuga esilemurduv paratamatus näiteks antud juhul sellest, et ühed kapituleeruvad jäägitult paratamatuse ees (orjuse alla ühiskonnas, perekonnatraditsioonide alla kodus), positiivne kangelane aga üldse mitte mingisugust paratamatust ei tunnusta (või kui, siis leppimatuse paratamatust), arukad inimesed aga poevad konflikti ajal põõsastesse. Tolerantsuseideest on kõik ühteviisi puudutamata, hingelist vabaduseiha pole toetamas vaimne valgustatus. See annabki sellistele pimedatele emotsioonidele, nagu hirm, umbusk, eelarvamus, piiramatu ja purustava voli. Selle ignoreerimine viib Tiina suhtes psühholoogilisele ebatõele, tema karakteri inimliku stiihia ignoreerimisele, mille all kannatab konflikti eluline veenvus.

Aga lõpuks ei lahkugi Tiina Tammaru peretoast niivõrd väljakihutatuna kui-võrd äkitselt kirkastunud suures rahulikus äratundmises, et jääda pole võimalik. Kümme aastat oli Tiina tundnud ennast nende inimeste hulgas võõrana. Aimus, et ta olukord on lootusetu, nõksatab ju temast läbi mitte siis, kui Mari tuleb marjametsas oma süüdistusega, vaid juba armastuse suurel tunnil oma armsama hinges orjameelsuse tragöödiat tajudes. Peame mõistma vanaemagi hirmu selle abielu ees, mis kujuneks ehk sisuliselt Tiina-sugusele veelgi rängemaks katsumuseks kui Margusele. Tiina pole tüüp, kes pimedas, anduva armastusega võiks vaadata mööda armastatudki inimese puudustest. Ja mis võiks teda sisemiselt veel rohkem turri ajada kui oma mehe ikka ja jälle arguses ning hirmus ennast demonstreeriv orjakühm. Konfliktis avanevad tammarulaste karakterid lõplikult. Pidi sündima intuiitiivne aimus, et on tingimusi, millele alistuda on hukatuslik, aga mille vastu võideldagi pole otsekohe võimalik. Mistahes kujuteldav võitlus murraks pealegi Tiina kui psühholoogiliselt sügavasti usutava karakteri selgroo: vabadusefilosoofiat, nagu eespool osutasime, pole võimeline välja kujundama see keskkond.

Ent kompromissitu protesti küll: Tiinal on raskem neid kui neil teda välja kannatada. Seepärast ta lahkub. Selle äratundmiseta ja väljamängimiseta ei sünni ka Tiinat laval.

Väga oluline on sedagi tähele panna, et Kitzberg ei jäta Tiinat metsa, vaid toob ta Tammarule surema. Tõenäoliselt mitte selleks, et julmus saaks anda oma viimse hoobi või et näpuga näidata, kes on Tiina surmas süüdi. Kitzberg pelgas väga püssipauku, ja nüüd Noorsooteater mängibki «Libahunti» selle variandi järgi, kus pauk on suunatud lava taha, kuuldekaugusest välja. Võib uskuda, et Kitzberg muretses oma teksti pärast, mille pauk võiks tappa koos Tiinaga. Kasutades laval oma viimast sõna, ei esine Tiina ainult süüdistajana (praegu kipub veel kõigest üle kõlama Kivesti Kaarli varsa motiiv), vaid Tiina tekst kõneleb armastusest inimeste vastu ja andestusest. («Oo, nüüd olen ma jälle siin, kus ma... kus ma õnnelik olin!... Ema! Ja anna neile andeks nende võlad, kui me andeks anname oma...») Nii on tahtnud humanist Kitzberg. Teisiti olekski «Libahunt» kas igavest kättemaksu ja veretasu õhutav teos või asotsiaalsusele kutsuv eremiidilugu. Inimene pole sündinud üksildusele, vaid ühiskondlik olemine on tema pärisosaks. «Libahunt» ei tõusegi niivõrd inimeste vastu kui võrd ebainimlike tingimuste vastu, mis inimesi dehumaniseerivad.

Kui niisuguselt positsioonilt vaadata «Tallinnfilmi» «Libahunti», siis suurim müüdalaskmine näibki tulenevat sellest, et peategelase biograafia hüljati ja asendati müüdigas libahundist.

Seejuures on kahjuks A. Kitzbergi «Libahundi» kui lähteainega ja ka rahvapärase traditsiooniga küllalt suvaliselt ning vulgaarseltki ümber käidud. Kui Kitzberg diferentseerib rahva suhtumise müüdisse vägagi selgepiirilisel (usuivad ainult vanad inimesed), siis «Tallinnfilmil» kujuneb jaanus suurdemonstratsiooniks ja rahva usk libahuntidesse ning viha nende vastu peaaegu niisama suureks, kui see oli omane nõidu füüsiliselt hävitavale kirikule. Tegelikult on ju rahvas libahuntide suhtes kirikust humansem: noa otsast antava leivaga või hundinaha põletamise teel püütakse õnnetu taas inimeseks aidata. Selle meetodi kasutamisest mõtiskleb Tiina saatuse pärast õnnetu vanaemagi. Lõpuks polnud ju Tiina metsaajaminegi tema kui libahundi väljakihutamine, vaid kurjast ilkumise-st väljakasvanud mõistmatuse ja julmuse tragöödia. Ebausule rõhu asetamine on ikka põhjustanud igavuse. Selle töö oli kriitika ajalugu juba «Libahundi» li-nastamise ajaks selgitanud, eksperiment oli asjatu, igavus hõljub «Tallinnfilmigi» kohal.

Ja kui «Tallinnfilm» on rahva hinge kord nii puiseks ning paeseks pigistanud, siis on ta sellega endalt röövinud võimaluse sellest pinnast ainsagi lootuslille õit-

setamiseks. Tiina traagiline saatus osutub mõttetuseks, sest sel pole vähematki järelmõju nendele, kes on ta õnnetuses süüdi. Kas täielik usu puudus ideaali jõusse või läbimõtlematus? Tõsi, allaheitlikkuse vaimu «Libahundi» epiloogiline lõppvaatus küll väärana ei asu (see ehk olekski ideoloogiline etteruttamine).

Esimese pääsukese lend on aga poetanud ometi põue protestisädeme tulena tuha alla hõõguma — loobumise ja iseenda mahasurumise filosoofiasse on löödud mõra.

Kui see häirimatu meelerahu pilt, millega «Tallinnfilmis» Tammaru rahvas jääb oma jahurokka helpima Tiina lahkumise järel, tõepoolest sisendab loogilise lõppjärelmõtte: «Kui nad poleks sinna sööma jäänud, vahest meid poleks olnudki seda filmi vaatamas», nagu tsiteerib V. Altoa oma elutarka sõpra («Edasi» 1969, nr. 10), siis on filmist tahtmatult saanud tammaruliku elufilosoofia apoloogia.

Ent ometi just sellepärast, et nad ei jäänud rahumeeli ja igaveseks oma jahuroa juurde, istume meie kinos ja tõstame nurinaid filmi vastu, mis nagu soovitaks meil omakorda jääda nosima oma külmutuskappide ja gaasipliitide juurde, sest see on kindlamatest kindlam viis, kuidas püsida!

«Libahundi» tuleb tahes-tahtmata tunnetada kui üht lüli aastakümneid kestnud võitluses inimvääriskuse, ilu, sotsiaalse ja vaimse vabanemise eest (isiklik rumalus ja piiratus kaasa arvatud!). Sest ikkagi jõudis vabadusidee lõpuks kõigutama Baltimaade tardumust. Tõsi, pärisorjuse ja teoorjusegi kaotamise ideed lendasid võrdlemisi kõrgelt üle vaesusse surutud rahva pea. Argelt ning kõheldes, oma keelt kõnelevast ja oma meeles mõtlevast haritlasest ja rahakitsikuses mõisnikust julgustatuna võttis see rahvas vabadusidee esialgu vastu talle mõistetavamal kujul — oma toa ja loa taotlusena. Ega tal oma esialgses suhtelises sõltumatuseski otsekohe veel kõrgemaid vajadusi tekkinud. Ta lõhkus küll hooga tööd teha (Mihkel Veske on seda kenasti oma oodis «Päikesele» kujutanud: «Näed ju unesti elu algust; / näed, et rahvas ihkab valgust, / r a i u b ja k a e v a b ja k ü n n a b v a h v a s t'... / Päike oh õnnista eesti rahvast!») — paraku oli tihti peale eesmärgiks veel lihtne kokkukraapimine. Selle nimel hakati nügima teist oma sugust enda kõrval ja lapsigi saadeti kooli mitte sellepärast, et hariduse kui vaimse vajaduse suhtes mingit erilist arusaama oli: last piüiti upitada lihtsalt kergema vaevaga veelgi rohkem kokku kraapima! Küllap üks ja ehk üsna suur osa läkski vanemate poolt soovitud rada. Aga teistel jälle tekkisid teistsugused vajadused, ilu- ja vabadusejanu igäuhe jaoks eraldi ja kõigi jaoks korraga! Ja ka Kitzbergi Tiina on ühe etapi kajastaja selles peaaegu lootusetuna näivas võitluses ideaalide eest.

«LIBAHUNDIST» AJAS JA AJAST «LIBAHUNDIS»

«Libahunt» sündis kahe tohutu suure ajaloolise sündmuse — 1905 ja 1917 — keskjoonel. Võitlus vabaduse eest oli jõudnud sellesse faasi, kus vaba inimese sünd oli eeltingimuseks tõelise vabaduse saavutamisele. Ja Kitzberg on ilmselt sellele vajadusele oma terve kirjanikuvaistuga vastanud.

Mõistmaks aega meenutagem, et ligilähedaselt siis kirjutas M. Gorki oma romaani «Ema» (1906) julgustuseks ja üleskutseks veel orjakühmu kandvale töörahvale, ent see ei saanud kogu perioodi vältel tsaari-Venemaal ilmuda, kirjaniku vastu aga üritati kohtuprotsessi kriminaalkoodeksi alusel. M. Gorki kirjutas siis ka oma näidendi «Viimased» (1908), ent see ei pääsenud lavale. Ed. Vilde, Fr. Tuglas jt. olid pagenduses. Ed. Vilde «Seadusemees» ja poliitilised satiirid ilmusid vabamates «ludes Soomes ja Lääne-Euroopa riikides. Reaktsiooni survele vastu-seismine nõudis mehemeelt ja meelegeitlikku vastupanu poliitiliselt radikaalseltki meestelt. Sest nõiaaprotsessid, mida «Libahunt» lavaväliselt kujutab, olid

anakronism draama tegevusaja seisukohalt, mitte aga XX sajandi esimese kümnendi vaatevinklist. Kirikutulp või karistussalkade peksuplats — mis põhimõtte- list vahet neil kahel, liiatigi kui kirikuõpetaja oli ka viimasel juhul sageli asja- osaline. Kas Kitzberg seda teadlikult taotles või ei taotlenud, polegi tähtis; mine- viku projektsioon pidi suuremal või vähemal määral toimuma ikkagi oleviku prisma mõjul. «Libahundi» sünni aegset olevikku iseloomustavad aga ehk kõige eredamalt H. Pöggelmanni värsid 1907. aastast: «Raiun kui rauda — / jalale pidet / ja kütuntele ka, / et tagasi orjusehauda / ei libiseks ma. // Ju verised käed / ja rakkus varbad, / kuid puhkepilgud on harvad, nii harvad! / Ja iga silmapilk vaata, et mõni / hall elukas alt sulle järgi ei roni.» Ja kaks aastat pärast «Libahundi» esietendust kirjutab sama autor oleviku kohta: «Su üle võllad valvavad, / papp timukatega; / nad ahelasse köidavad / su edupüüded paremad / ja lõhuvad sind lõpmata, / oh vaene Maarjamaa!» (1913).

Tõepoolest, tähelepaneliku kõrvaga ja motiivi-uurimusliku lähenemisega on võimalik «Libahundis» tabada enamikku põhimeloodiaist, mis moodustavad sa- jandi esimeste kümnendite sotsiaalpsühholoogilise hinguse, millele kirjanduski ülitundlikult resonanceeris. Nõudsid ju ärareageerimist nii esimese suure vabadusla- hingu lootusrikkus kui ka sellele järgnenud kaotuse kibedus koos kaotuse põhjuste selgitamisega. Uus ajajärk oma ideaalidega koputas aga samal ajal nii tugevasti ukse taga, et tema kaja pidi ulatuma kirjaridadessegi. Need kaks tunnetust moo- dustavad ajastu kirjanduse põhiheli. Kas ei kosta näiteks Tammaru Tiina ise- päistes temperamentsetes väljaastumisteski Gustav Suitsu «Elutule» noore armas- tuse kevademaru ja kompromissitus («Kas nüüd või ei iialgi, noored!») või Tug- lase «Mere» intonatsioonid! Sest Tiina tulek kirjandusse on üldse natuke Fr. Tug- lase ja tema generatsiooni tuleku moodi, vaadelduna G. Suitsu silmadega:

Sääl tuli Tuglas. Sõjakevad õues.
Ta pasun, seltsimeeste ööbik, huilgas teel
ja vabaduse neitsi tormis, kõues
(ei maine naine!) teda suudles teiste eel.
Siis vangikoja uste ragin põues —
ja lillest, taevast, armust hellus tema meel.
(«Friedebert Tuglas»)

Üks tilk Tammaru Tiina verd tuksub ja peksleb A. H. Tammsaare «Noorte hin- gedegi» südames, kes madala laega aja lingudes sipeldes ei oska ka sageli midagi targemat ette võtta kui jalga lasta, tagasundijaks imeline igatsus millegi puhtama ja parema järele. Ent siia on põimitud juba ka teine, sügavam ja valulisem tun- netus, millele G. Suits on ühemõttelise selgusega sõnalise kuju andnud: «Öudne kui needmine ajalugu, / mahatallatud jõuetu sugu, / kõverad, küürakad vaeva- kased, / juurtega, juurteta mädasoo mülkas. / See on Eesti» (1908).

Tuntakse vajadust sügavamini, otsekui otsast peale tundma õppida nii iseennast kui rahvast. «Oh ei sindki mina tunnud, / kallis, kallis kodumaa! / Kus siis lagund talumaja / ennast mõistab vaadata,» kurtis J. Liiv (1908). «Mina tahan äratada / unemaalt sind ülesse, / tahan tagasi sind võita / elavale elule,» deklareerib V. Mõl- der (1910). Tammaru inimeste saatuse najal mõistis A. Kitzberg vaadata imetel- davalt sügavasse oma rahva hinge —näha ahelaid, mis seovad, ja uusi ideaale, mis peavad kord saavutama eluõiguse.

Kuivõrd aktuaalseks oli seejuures saanud orjakühmu peale koputamine, sellele osutab 1912. a. ilmunud M. Metsanurga «Orjad» — romaan paindlikkusest ja orja- meelsusest ajakirjanike keskkonnas, mis lubab juba konformismi ja korruptsiooni vahele asetada võrdsusmärgi. Aga kogu sellest kirevast seltskonnast ulatub üle Võru Voltaire'i tark, sajanditeks kultuuritöö programmi pakkuv unistus:

Kas oled, priius, meil ka võõrsil käinud,
et pimeduse udu silmist kaob?
Oh viibi veel, et sinu kotkatiivad
ka vaimukütked eesti rahvalt viivad!

(1865)

Kui nüüd lõpuks veel tõstame Tiina hetkeks raamatukaante vahelt ja kujutleme teda elava inimesena tema kaasaegses seltskonnas, on huvitav ehk sedagi tähele panna, et tema ja ta nii mõnegi passi ning ristimistähega kaasaegse käsi käis üsna ühtemoodi tsarismis, aga ka meie viiekümneandate aastate alguse kriitikas. Üllatavat pole selleski lõpuks mitte midagi. Tsarism nägi igas mõtlevas, vabadust armastavas inimeses oma surmavaenlast. Inimese kui isiksuse ideaal ei saanud juurduda ka isikukultuse päevil, mil võidutses nn. «krüvikeste» teooria põhjal kujundatud inimese kontseptsioon.

Ehk aitab seegi sissevaade leida ja kindlustada meie tänast platvormi.

PRETENSIOONIDE KOKKUVÕTTEKS

Klassikalt oled harjunud õigustatult lootma, et ta pisutki teeks su hingele profülaktikat eluproosas ja kiirustamistes väevõimuga pealesuruva mõtlemise pinnalisuse ja tunnete profaneerumise vastu. Aga kui kunst hakkab sulle selle asemel lihtsustatud mõtet ja lausa halba maitset pakkuma, siis tunned, et sind on ninapidi veetud või paariks tunniks isegi laostavasse õhkkonda asetatud.

Kui sel kombel arutada, siis saab «Tallinnfilmi» peale süda täis küll. On kurb, et just «Tallinnfilmist» vaatavad maitsepuudus ja mõttevaesus kahekesi korraka sulle otsa. See on tõepoolest arengutsüklilist väljunud, vanade vigade kordamisse takerdunud tammariiklik ring. Ikka ja jälle siit-sealt väljalööv hirm konflikti ees inimeste sees ja inimeste vahel, lihtsustamine, kaamera ja tüpaaži fetišeerimine koos pimedate kartusega professionaalsuse ees. Sellise praktika puhul on eriti suur niisuguste karakterite kunstikadu, mille kehastamine eeldab sisemist jõudu ja tugevust ideaalide kaitsmisel. Tõestada ideaali elujõudu aga näo tegemisega, et see on jõukohane igale ilusa näolapiga, temperamentsele ja priiust ihkavale plikale, on muidugi lootusetu enesepete, see tähendab ka eluliste konfliktide mõtlematut lihtsustamist. Nii ei eelda Tiina roll mitte ainult suurt armastust, vaid isegi väga tugevat loovaid jõude vallandavat kirge, et ideaalid saaksid teiseks loomuseks, mida ei kuulutata, vaid elatakse, nagu luuletajad elavad oma lauludes ja väga tugevad isiksused ka elus!

Oleme rääkinud filmi segasest ja vaieldavast kontseptsioonist. Ent ka puhtvisuaalne pilt, nn. silmaganähtava ilu esitamine on ju vaieldava maitsega. Hülgasime näiteks Kitzbergi suure sisuga metsapildi, kus kõik on ajaloolise usutavuse illusiooni alusel paigal: Tiina on metsas, aga marjakorv on tal kaasas ja ta ei taha kohe koju minna enne, kui see on täis! Metsas pole ta nagu grüünes kalpsav linlane, vaid kui metsa perenaine, kes hingab ilu lihtsalt kõikide oma meeltega, tuues siia kaasa ka perenaiseliku hoole. Filmis selle asemel lõkerdavad tüdruk, kellel on aina pühapäev, ja pühapäevaski puudub vaid valjuhääldaja puu otsas, kust Artur Rinne laulaks: «Kesk õitsvaid lilli ma leidsin sinu.» Jah — me näeme küll kaamera, aga mitte inimese suhet loodusega.

Eriti pahandav on ikkagi see, kui keskpärasuse kõie otsas lohistades narritakse järjepannu ära kõik meie klassika eredamad teosed (nende arv pole ju lõputu ja uuslinastamist vaevalt me oma silmaga näeme!). Väljendan meelega teravalt, sest oleme ehk liigagi kaua — tammariiklikul viisil — kõnelnud «Tallinnfilmi» puudustest konstateeriva sallivusega kui paratamatusest.

Mikk Mikiveri lavastuse voorused hakkavad «Tallinnfilmi» foonil eriti silma. On, nagu oleks Mikk Mikiver püüdnud astuda veelgi kaugemale selles suunas, kuhu kiskus «Libahunti» Menning (üldinimlikud probleemid, -konfliktid), ent mitte küllalt menningliku täpsusega respektueerinud karaktereid ja nüdinud ehk liiga ära ka rahva kui kollektiivse tegelase portree, lihtsustanud kahe mentaliteedi vahelise võitluse ehk liigagi sirgjooneliseks. «Tallinnfilm» on aga teinud täiskäigu tagasi Kitzbergi noorusaastate loomingu juurde (kus püüti eeskätt näidata, kuidas inimesed vanasti elasid). Laiaks arendatud taust on saanud nagu eesmärgiks omaette; sinna nagu pehmesse samblasse kustub ära Kitzbergi sõna.

Kaht lavastust võrreldes tuleb tahes-tahtmata tunnustada Mikk Mikiveri head pealehakkamist ja «helget võitlustahet», mis J. Sütiste järgi ongi luule igavik. Ent samal ajal tekib tunne, et konservatiivsuse jõud on visam, kui et seda võiks võita mikiverliku välksõjaga. Elukogenum vaataja ei söanda Tiinat ja Tammaru rahvast täielikult teineteise vastu välja mängida, sest need antipoodid mitte ainult ei vastandu, vaid ka täiendavad teineteist vastastikku. Igatahes seni, kuni ühiskonnas on veel loomata olukord, mis suudaks igale oma liikmele tagada maksimaalse eneseteostuse võimaluse ning täielikult realiseerida inimestes peituvat loovat energiat, samuti seni, kuni veel robotid ei tee inimeste eest ära mehaanilist, keha ja vaimu nüristavat tööd (mida on veel kohe küll ja küll!), jääb Tiinasse kätketud ideaal esialgu ikkagi unistuseks — tõsi, ilusaks unistuseks, ja ühiskond ei saa lihtsalt läbi Tammaru vanaema allaheitlike, kannatlike, visade, iseennast äravõitvat tõugu laste ja lastelasteta. Vastasel korral poleks enam midagi suhu ega selga panna neilgi, kes kasutavad oma pead ainult geniaalsete mõtete väljahaudumiseks või siis jälle nende tagasitõrjumiseks.

Aga et rahvas ka stiihiliselt toodab nn. kuldse kesktee filosoofiat, millises vaimus samal ajal püüab teda kasvatada iga puhast tõugu bürokraat, siis on probleem eriti komplitseeritud ja nõuab tarka piiramist ning läbivalgustamist, et pisikuga leppimine, liigne allaheitlikkus ei saaks arengut kahjustavaks etalooniks.

Klassikud on väga rikkad mehed. Ja tundubki, et midagi paremat me teha ei saa nende kaasaegsustamisel kui täiel häälel see rikkus kõlama panna. Väga häid draamasid iseloomustab sümfoonilisus, kus teemad, karakterid on arendatud vastastikustes seostes, tingituses. Ka «Libahunt» vajab ilmselt dirigenditüüpi lavastajat. Mida enam see lavastaja ühendab endas ereda fantaasiaga, tugeva intellektuaalse ja emotsionaalse laenguga kunstniku, suurepärase analüüsivõimega teadlase, kodaniku ja humanisti, seda vägevam tulemus on kindlustatud. Aga väga oluline on veendumuse juurdumine, et kunstitegemine ei saa olla lihtsalt plaanitüümine, vaid väga raske, väga tõsine, tohutut vastutustunnet ja kõikidelt osalistelt enese ärasalgamiseni suurt pingutust nõudev töö. Hea õnne peale läheb välja üksnes diletant, ja enamasti komistab iseenda otsa!

Esteetilisest maitsest kui hinnangukategooriast

õnal maitse on igapäevases kõnepruugis mitu tähendust. Maitsest kõneldakse kui maitsmismeelega seotud nähtusest, kui esteetilisest maitsest ja kunstimaitsest.

Rahvasuus on laialt levinud väljend — maitse üle ei vaielda. Esimesel pilgul on maitse tõepoolest midagi nii ebamäärast ja tabamatut, et tundub olevat mõttetu tema üle vaielda. Mis puutub gastronoomilisse maitsetuses, siis siin pole tõesti vaja pikki dispuute. Keegi ei hakka teid süüdistama maitsetuses, kui teile ei meeldi näiteks hernesupp. Teine lugu on esteetilise maitsega, mille üle on alati vaieldud ja vaieldakse tulevikuski.

Esteetilise maitse üle vaieldakse mitte ainult individuaalses või utilitaarses mõttes (s. t. see vaas või kleit meeldib — ei meeldi mulle), vaid ka palju ulatuslikumas sotsiaalses tähenduses (s. t. mulle meeldib või ei meeldi teatud luuletus, maal, skulptuur, film jne.). Igapäevases elus võib vaidlus maitse üle toimuda mitmel tasapinnal. Veelgi enam — kuni tänase päevani esineb vaidlusi sellegi üle, mis esteetiline maitse üldse on, kuidas ta kujuneb, milline osa tal on inimese või kogu inimkonna elus jne. Tähendab, vaieldakse maitse olemuse üle.

Esteetikas on hulgaliselt vaidlusaluseid probleeme ja kategooriaid, esteetiline maitse aga kuulub kahtlemata vaieldavamate hulka.

Maitse vastuolulist iseloomu on märganud paljud filosoofid-esteetikud, kuid harilikult nad siiski piirduvad maitse ühe või teise momendi absolutiseerimisega ja maitse dialektiline olemus on jäänud seni tabamata. Väga lähedale esteetilise maitse dialektilise olemuse lahtimõtestamisele jõudis XVIII sajandi silmapaistev saksa mõtleja Immanuel Kant, kes sõnastas hiljem kuulsaks saanud maitse antinoomia, mille ta aga lahendamatuks kuulutas.

Teiseks oluliseks takistuseks maitse olemuse selgitamisel on olnud ühekülgsus gnoseoloogia vallas. Kuni XVII sajandi lõpuni puudus esteetilise maitse käsitluste seos tunnetusprobleemidega. Alles peale J. Locke'i sensualistliku gnoseoloogilise õpetuse levimist hakati huvituma ka sellest, mis osa mängivad meeleorganid inimese suhtumisel ilusse. Ent seejuures vaadeldi ainult üksikisiku suhtumist tegelikkusesse ega märgatud neid keerukaid sotsiaalseid suhteid, mille viljaks inimene tegelikult on.

Kolmandaks komistuskiviks sai esteetilise maitse olemuse lahkamisel maitse psühholoogiline aspekt. Paljud filosoofid märkasid, et esteetiline maitse on lahutamatu seotud inimese emotsioonidega. Seega, kui taheti midagi väärtuslikku maitse kohta öelda, siirduti paratamatult psühholoogia valdkonda. Teatavasti on psühholoogia kui teadus suuri edusamme teinud alles kõige hilisemal ajal ja peamiselt inimese üksikute psüühiliste protsesside uurimisel. Kuid esteetilisele maitsele väga oluline aspekt, nimelt inimese kui tervikliku isiksuse kompleksne uurimine, kuulub paraku veel psühholoogide tulevikuülesannete hulka.

Mõned põhjused, miks esteetiline maitse on tänini vaidlusobjektiks, tulenevad

maitse a k s i o o l o o g i l i s e s t i s e l o o m u s t . J u b a a m m u t ä h e l d a t i , e t m a i t s e o n h i n n a n g u k a t e g o o r i a , a g a k o o s s e l l e g a k e r k i s ü l e s t e r v e r i d a u u s i r a s k e s t i l a h e n d a t a v a i d p r o b l e e m e : m i l l e l e m e h i n n a n g u a n n a m e , s . t . m i s o n e s t e e t i l i n e v ä ä r t u s , m i l l i n e o n v ä ä r t u s e j a h i n n a n g u v a h e k o r d j n e . M u i d e , v i i m a t i n i m e t a t u d p r o b l e e m i d o n k a a s a e g s e s n õ u k o g u d e e s t e e t i k a s a k u u t s e m a i d . P õ h j u s t e l o e t e l u v õ i k s v e e l g i j ä t k a t a , e n t p i i r d u g e m s i n m a i n i t u g a .

Arvestades nii mõnegi esteetikaalase kirjutuse stiili, peaks siinkohal järgnema umbes taoline resüme: loetletud puudused olid omased vaid marksismieelsele esteetikale — nõukogude esteetikas on need ületatud. Kuid ometi on ka nõukogude esteetikas arvukalt nn. valgeid laiike, millest üks on kindlasti esteetilise maitse kategooria. Veel tänaseni annab end tunda nõukogude esteetilises kirjanduses esinenud aastakümnetepikkune vaakuum. Pole ju saladus, et esteetikaalane teoreetiline mõte hakkas meil taas elustuma alles kümmekond aastat tagasi. Kuigi käesoleva ajani on ilmunud rea autorite sulest arvukalt esteetikaalaseid raamatuid, märkame alles viimastel aastatel uuritavale materjalile teaduslikumat lähenemist.

Esteetilist maitset on seni oma töödes puudutanud sellised nõukogude esteetikud, nagu V. Vanslov, A. Burov, L. Stolovitš, N. Dmitrijeva, I. Maza jt. Spetsiaalsed maitseuurimused pärinevad A. Moltšanovalt ja L. Sultsil, kes mõlemad on vaadelnud esteetilise maitse gnoseoloogilist aspekti.

Peaaegu iga nimetatud autor jõuab välja esteetilise maitse defineerimiseni. Ent tänu probleemi erilisele komplitseeritusele on igal autoril omamoodi õigus ja ei ole ka: õigus — osa suhtes, maitse kui terviku suhtes mitte.

Ka sellised teatmematerjalid, nagu «Suur Nõukogude Entsüklopeedia», «Filosoofia leksikon» ja «Väike esteetika leksikon», annavad igaüks esteetilise maitse erineva määranagu.

Näiteks «SNE»-st leiame seisukoha, et esteetiline maitse on teadlik võime teha otsustusi looduse, ühiskonna ja kunstiteoste esteetiliste külgede üle. Maitse erinevusi põhjendatakse samas ainult ühiskondade ja klasside maailmavaate erinevusega. Niisugune küsimusele lähenemine kannab ilmset lihtsustamise pitserit.

«Filosoofia leksikon» teeb nagu sammu edasi, nimetades esteetilist maitset võimeks emotsionaalselt hinnata tegelikkuse nähtuste mitmesuguseid esteetilisi omadusi.

«Väikeses esteetika leksikonis» öeldakse, et esteetiline maitse on inimese võime mõista ja hinnata looduse ja ühiskonna elu objektide ning nähtuste esteetilisi iseärasusi. Samas lisatakse, et esteetiline maitse avaldub vahetute hinnangute kujul.

«Marksistlik-leninliku esteetika alustes» saadakse esteetilisest maitsest aru kui objektivsete sümpaatiate ja antipaatiate väljendusest ning kui vahetust emotsionaalsest suhtumisest ilusasse ja inetusse.

A. Moltšanova määratleb maitset kui isiksuse võimet anda vahetuid hinnanguid nähtustele selliselt, et need ei oleks vastuolus esteetiliste ideaalidega. Huvitavalt käsitleb sama autor maitse mitmekesisust oma raamatus «На вкус на цвет» (Moskva, 1966).

L. Šultsi kandidaadidissertatsiooni autoreferaadist võime lugeda, et esteetiline maitse on esteetiline tunne, mis võimaldab tõepärast esteetilist hinnangut, mis iseloomustab esteetilist objekti. Hinnatav on sama autori väide, et esteetilises maitses peegeldub mitte iga ilus ese või nähtus, vaid ainult see, mis vastab subjekti vajadustele, nõuetele.

Eri määranagu loetelu võiks jätkata, ent ka toodust selgub, et esteetilise maitse defineerimisel pole veel jõutud kokkuleppele. See aga näitab, et maitseotsustus on

äärmiselt keeruka struktuuriga, mis ühendab endas palju erinevaid mõisteid. Pealegi selliseid, mis esteetikateaduse seisukohalt on veel ise täpselt piiritlemata, nagu esteetiline väärtus, hinnang, mõõt jpt. Seepärast tundub, et seni on esteetilist maitset defineeritud just nagu tundmata suuruste kaudu. (Võrdluseks meenutage kas või «Väikese esteetika leksikoni» maitsemäärangut.)

Nagu eespool selgus, on esteetiline maitse selline esteetika kategooria, kus võib eristada nelja põhilist aspekti: gnoseoloogiline, psühholoogiline, aksioloogiline ja sotsiaalne. Kõik need eri küljed või aspektid on omavahel põimunud. Nii näiteks maitse aksioloogilisest momendist kõneldes ei saa arvestamata jätta tema gnoseoloogilist aspekti, sest viimasesse suhtumisest oleneb kogu edasine käsitlus. Näiteks subjektiivse idealismi seisukohalt pole maitse tunnetusliku iseloomuga ja seetõttu tehakse järeldus, et maitseotsustus ei sisalda endas mingit informatsiooni tegelikkusest. Nii arutles omal ajal Immanuel Kant, ent ka pragmatism (John Dewey) on tänapäeval põhiliselt samal seisukohal. Nõukogude esteetika aga väidab, et esteetiliste nähtuste vaatlemine aksioloogia aspektist ei välista gnoseoloogilist. Väärtuste ja hinnangu vahetamine hoopis eeldab tunnetusliku momendi arvestamist, sest just gnoseoloogilises mõttes väärtus erinebki hinnangust.

Ükskõik millise nurga alt esteetilist maitset ka vaatlema ei hakataks, tuleb esmalt võtta seisukoht esteetilise enese suhtes. Tähendab, tuleb esitada esteetilise teatav lahendus, mis saab aluseks järgnevale arutlusele.

Antud juhul lähtume sellest, et esteetiline on suhe objekti ja subjekti vahel.

O ↔ S¹

Objekti all tuleb mõista spetsiifilist esteetilist objekti, s. t. tegelikkuse nähtuste esteetilisi omadusi, mis on välja kujunenud inimühiskonna ajaloolise arengu protsessis.

Subjektina vaadeldakse inimest, inimeste rühma, klassi või lõppkokkuvõttes kogu ühiskonda. Siinkohal tuleb silmas pidada, et subjekt ja subjektiivne pole analoogilised mõisted. Mitte kõik subjektis pole subjektiivne, vaid ta sisaldab endas ka objektiivseid seoseid. Näiteks subjekt indiviidi tähenduses on teatavate objektiivse iseloomuga sotsiaalsete suhete vili. Ka subjekt klassi või kogu inimkonna mõttes on lõppkokkuvõttes objektiivse arenguprotsessi tulemus.²

Küsimuseks on, kas esteetiline suhe, s. t. suhe O ja S vahel, tekib iga suguste objektiivse maailma nähtuste puhul. Vastus on eitav, sest sellisel juhul oleks tegemist vaid tavalise tunnetusega, mitte esteetilise suhtega. Tuletame siinkohal meelde Leninit, kes objektiivse ja subjektiivse vahetuse vaadeldes tsiteerib oma «Materialismis ja empiriokrititsismis» L. Feuerbachi: «... Minu maitse närv on samasugune looduse toode nagu sool, kuid sellest ei järeldu, et soola maitse kui niisugune oleks vahetult soola objektiivne omadus, — et see, mida sool on (ist) aistimise esemena, oleks ta ka iseenesest (an und für sich), — et soola aisting keelele oleks soola omadus, niisugusena nagu meie mõtleme soola ilma aistinguta (des ohne Empfindung gedachten Salzes)...» Ja Lenin jätkab oma arutlust, öeldes, et «aisting on objektiivse maailma — maailma an und für sich — subjektiivne kujund».³ See Lenini tees ongi dialektilis-materialistliku tunnetusteooria nurgakivi, mis võimaldab lõppkokkuvõttes lahendada ka tegelikkuse esteet-

¹ Esteetilise suhte mudel on huvitavalt esitatud L. Stolovitši artiklis «Опыт построения модели эстетического отношения». Труды по философии ТГУ VI, Тарту, 1962.

² Vt. K. M a r k s, Экономическо-философские рукописи 1844 г. К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произв. М., 1956, lk. 590—591.

³ Vt. V. I. L e n i n, «Materialism ja empiriokrititsism». Teosed, kd. 14, Tallinn, 1952, lk. 103.

tilise tunnetamise olemuse. Viimane aga eeldab, et oleks vastatud küsimusele, milles seisab esteetiline objekti spetsiifika?

Nähtuste keemilised, füüsikalised jne. omadused ei saa meis omaette võetuna esile kutsuda esteetilist tunnet. Seda märkas juba Tšernõševski, kuid ometi võib isegi nõukogude esteetikas veel tänapäeval kohata taolist naiivmaterialistlikku seisukohta (Dmitrijeva, Astahhov jt.).

Nähtuste keemilised, füüsikalised jt. omadused võivad muutuda esteetiliseks, nad võivad omandada esteetilise tähenduse, kuid alles siis, kui nad vastavad inimese esteetilistele vajadustele. Viimased aga on välja kujunenud inimkonna ajaloolises praktikas, mille käigus selgus, et just need ja mitte teised nähtuste keemilised või füüsikalised jt. omadused said esteetilise tähenduse (K. Marx).⁴ Seega — nähtuste objektiivsed omadused peavad nagu murduma sotsiaalsete nähtuste prisma, nad peavad inimkonna silmis muutuma väärtuseks, antud juhul esteetiliseks väärtuseks.

Selles mõttes on tegelikkuse nähtuste esteetilised omadused ja esteetilised väärtused analoogilised mõisted.⁵ Siinkohal aga kerkib esile terminoloogiline raskus. Nimelt sisaldab esteetiline endas mitmesuguseid mõisteid, nagu ilus, inetu, traagiline, koomiline, ülev, madal. Nimetada esteetiliseks väärtuseks inetut, madalat või koomilist pole nagu sobiv. Seepärast soovitatakse esteetilise väärtuse (ilus, ülev) kõrval kasutada ka antiväärtuse (inetu, madal) mõistet. Seesugune arutlus aga tundub olevat skolastiline, kuna kõik esteetilised nähtused on nii või teisiti seotud ilu kategooriaga: inetu on selle vastandiks, traagiline on nähtus ainult niivõrd, kuivõrd üleva, kauni nimel toimub hukkumine jne.

Osa nõukogude esteetikuid on arvamusel, et esteetiline on vahetu kontakt objekti ja subjekti vahel (M. Kagan). See kontseptsioon võimaldab selgitada küll esteetilise emotsiooni allikat, kuid mitte selliseid esteetilise suhte vorme, nagu esteetiline hinnang, maitse ja ideaal.

Esteetiline ideaal ja maitse pole ainult vahetu kontakti väljenduseks objekti ja subjekti vahel, vaid nad omavad suhteliselt iseseisvat iseloomu.

Esteetiline emotsioon tekib inimesel tõepoolest ainult vahetus kontaktis näiteks mõne kunstiteosega, kuid maitseotsustus on püsivama iseloomuga. Teatav maitse saab inimese esteetiliste tõekspidamiste ja kogu tema isiksuse kujunemise aluseks.

M. Kagani printsiip: esteetiline kui vahetu kontakt objekti ja subjekti vahel ei võimalda lahendada ka esteetilise väärtuse ja hinnangu vahekorda. M. Kagani arvates omab nähtus esteetilist väärtust ainult vastastikusel toimes tunnetava subjektiga. Tähendab, väärtus on hinnangu tulemus, hinnang loob väärtuse.⁶ Sellest aga tuleneb, et väärtus on subjektiivne. Tundub, et siinkohal on esteetilise suhte objekt ja subjekt segamini aetud mõistetega objektiivne ja subjektiivne.

Vaadeldes objektiivse ja subjektiivse vahekorda, arutles K. Marx nii: inimese tundmuste ja elamuste allikaks on nn. inimestatud loodus. Algul muudab inimene loodust objektiivselt ja alles hiljem hakkab inimene ise ennast tunnetama enese poolt loodud maailmas. Seega subjektiivne faktor kujuneb ise välja inimese ajaloolise arengu käigus ja on üldise arengu kui objektiivse iseloomuga protsessi tulemus. See aga ei tähenda, et subjektiivne faktor, olles kord tekkinud, ei omaks suhtelist iseseisvust ning ei mängiks küllaltki olulist osa ühiskonna arengus. Ent

⁴ Vt. K. Маркс, Экономическо-философские рукописи 1844 г. К. Маркс и Ф. Энгельс, Из ранних произв. М., 1956, lk. 593—594.

⁵ Vt. Л. Н. Столович, Красота как ценность и ценность красоты. Труды по философии ТГУ XI. Тарту, 1968, lk. 180.

⁶ Vt. М. С. Каган, Лекции по марксистско-ленинской эстетике, ч. I. Диалектика эстетических явлений. Л., 1963, lk. 36.

ühiskonna nähtuste tõeline, terviklik mõistmine saab toimuda ainult objektiivse ja subjektiivse faktori dialektilise ühtsuse printsiibi seisukohalt.

Oluline on inimkonna arengus eristada mõisteid objektiivne praktiline ja subjektiivne hinnanguline,⁷ Praktika kui objekti ja subjekti seaduspärane vastastikune suhe on objektiivne nähtus. Selles mõttes ta erinebki inimeste tunnetuslik-teoreetilisest tegevusest. Siinkohal oleks kasulik meenutada Lenini teesi — praktika on tõe kriteerium. (Muide, kui ühiskondlik praktika poleks objektiivse iseloomuga, siis poleks võimalik teda pidada tõe kriteeriumiks.)

Inimkond oma objektiivse praktilise tegevuse käigus loob väärtusi, nii materiaalseid kui ka vaimseid. Milles aga seisab esteetiline väärtuse spetsiifika? Missugune on väärtuse ja hinnangu vahekord?

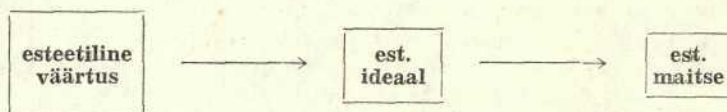
Selle selgitamiseks pöördume veel kord varem esitatud arutluse juurde. Esteetiliste suhete objektiks kujunevad objektiivse maailma nähtuste teatavad omadused, kuivõrd need vastavad inimeste vajadustele. Nn. esteetilist väärtust omandavad need või teised nähtused inimkonna ajaloolise praktika käigus. Inimkond, s. t. esteetilise suhete subjekt üldises mõttes, areneb ise objektiivsete seaduspärasuste järgi. Ka esteetiliste väärtuste sisu ei olene ainult ühest või teisest individuaalsest arvamusel, vaid inimkonna arengu käigus kristalliseerunud tõekspidamistest. Esteetilise väärtuse ühiskondlik-praktiline iseloom võimaldabki teda paigutada objektiivsete nähtuste hulka. Niisiis — väärtus on objektiivne, hinnang aga väljendab subjektiivset suhtumist väärtusesse. Hinnang on subjektiivne. Ja hinnangu õigsus oleneb sellest, kas ta vastab väärtusele või on sellega vastuolus.

Üks olulisemaid küsimusi, mis tuleb lahendada esteetilise maitse uurijal, on kriteeriumi probleem. Väärtuse ja hinnangu vahekord võimaldabki otsida esteetilise maitse objektiivset kriteeriumi väärtuste valdkonnast.

Maitse kriteeriumiks on peetud küll esteetilist ideaali, küll kogu inimkonna praktikat. Inimkonna praktika kui esteetilise maitse kriteerium tundub olevat liiga üldine. Lõppkokkuvõttes on muidugi igasuguse inimtegevuse kriteeriumiks praktika, esteetilise maitse puhul aga tahaks kriteeriumina näha midagi konkreetsemat. Siis püütaksegi leida pidepunkti esteetilisest ideaalist. Kuid esteetiline ideaal on ju ise hinnangukategooria, ainult üldisem ja püsivam võrreldes esteetilise maitsega. Seega kui esteetilist ideaali pidada esteetilise maitse kriteeriumiks, oleks see üldisema hinnangu suhe vähem üldisega. Täheleb, hinnang oleks hinnangu kriteeriumiks. Siinkohal pole kavatsust eitada, et üldisem hinnang — nagu esteetiline ideaal — ei võiks vahel olla esteetilise maitse kui subjektiivse hinnangu kriteeriumiks.

Kuid kõige usaldusväärsemat kriteeriumi tuleb ikkagi otsida objektiivsete nähtuste valdkonnast. Antud juhul ka esteetilise maitse kui subjektiivse hinnangu puhul saab see olla objektiivse olemusega esteetiline väärtus. Siinkohal on vajalik märkida, et esteetilise ideaali sisu omakorda tuleneb esteetilisest väärtusest (väärtustest).

Seega oleks sõltuvus järgmine:

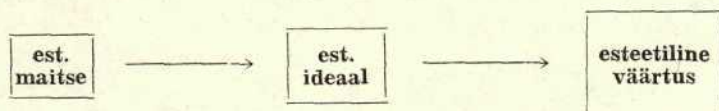
Teatavasti on esteetiline suhe O ja S vahel dialektilise iseloomuga, mis annab informatsiooni nii objekti kui ka subjekti kohta.

⁷ Vt. Л. Н. Столович, Красота как ценность и ценность красоты. Труды по философии ТГУ XI. Тарту, 1968, lk. 177.

Lähtudes esteetilise maitse aksioloogilisest aspektist, saame vaadelda ka esteetilise suhte S tagasimõju O-le. Selle tagasimõju reguleerijaks on ühiskonna praktika kui objektiivse iseloomuga protsess. Ühiskonna praktika aga näitab, et esteetiline väärtus või väärtused pole midagi püsivat, jäävat, vaid nad on ise ka küllaltki muutuvad. S. t. väärtusi hinnatakse ümber ja väärtusi, nii vaimseid kui ka materiaalseid, luuakse juurde. See on lõputu protsess, mida võimaldab seletada ainult dialektika.

Toome sellise näite. Keegi kunstnik, näiteks skulptor, loob teose, mis teatavasti on tema esteetilise maitse, ideaalide, tõekspidamiste, veendumuste jne. materialiseeritud kehas. Loodud kunstiteos võib kinnitada teatud perioodi ideaali, kuid ta võib selle ka ümber lükata. Kunstniku ülesandeks on ju mitte vana, juba tuntut korrata, vaid leida uusi seoseid, uusi esteetilisi omadusi. Loodud skulptuur võib saada uue ideaali aluseks. Ideaali kaudu võib ta omakorda mõjutada ka väärtuste ümberhindamist. Tähendab, võib toimuda varem esitatud skeemile vastupidine protsess:

Sellest seosest võib kergesti teha järelduse, et indiviidi maitse määrab väärtuse, tähendab — väärtus on subjektiivne.

Kuid ärgem unustagem, et see, kas teatud individuaalne maitse muutub ideaaliks või isegi väärtuseks, ei sõltu mitte ainult indiviidi enda tahtest, vaid hoopis teatavatest sotsiaalsetest asjaoludest. Siinkohal rõhutame, et inimkonna praktika on selleks mõõdupuuks, kuidas või mil määral individuaalne maitse võib kujundada esteetilist ideaali ja lõppkokkuvõttes ka väärtust.

Esitatud vahekorra tõenduseks võib tuua rohkesti fakte kunstiajaloo. Näiteks paljude silmapaistvate kunstnike elu pole olnud eriti kiiduväärt. Sageli leiti tunnustust alles peale surma või isegi põlvkondi hiljem. Kujukas selles mõttes oli hollandi maalikunstniku Vincent van Gogh'i elu, kes oma loominguga, mis kestis vaid kümme aastat, teatavasti lõi kunstis terve ajastu ja on üks populaarsemaid kunstnikke tänapäeva Euroopas.

Niisiis — aksioloogia seisukohalt on individuaalse esteetilise maitse kriteeriumiks esteetiline väärtus, s. t. subjektiivne hinnang esteetilise maitse kujul võib vastata objektiivse iseloomuga esteetilisele väärtusele või mitte. Sellest olenebki, kas on tegemist hea või halva, arenenud või vähearenenud maitsega. Esteetiline väärtus kui maitse kriteerium ei suru maitset kitsastesse raamidesse, vaid lasub tal ilmneda kõige mitmekesisemal ja nüansirikkamal kujul. Küll aga võimaldab esteetilise väärtuse ja hinnangu vahekord võidelda maitsetuse (s. t. esteetilise maitse negatiivsete avaldusvormide) vastu.

Käesoleva kirjutuse autor on veendunud, et esteetilise maitse käsitlus aksioloogias seisukohalt võimaldab avada tema hinnangulist olemust. Eespool öeldu olgu katteks otsida esteetilise maitse kriteeriumi väärtuste valdkonnast.

Väitevirmalisi

*as on teist rahvast peale eestlaste, kelle keeles
poet oleks luiskami sünonüüm?*

*Ja kas see vapustav fantaasiapõlgus on ainult vägeva rea-
liteediusu või ka sügava ajaloolise näolimuldasuretuse
tõend?*

*

*Unustada!
Mõtestada!*

*Kaks suhtumist arusaamatusse fakti — kaks põhilist kategooriat
inimesi.*

*

*Positiivne kaasvastutustunne mineviku vigade eest on hea asi.
Kuid sellegi hea asjaga ei tohi liialdada. Või see keerdub
konksuks,
kuhu heidetakse õlult vastutus oleviku hädade eest.*

*

*Ma mõtlen muigega, mis ei vähenda mu hämmastust, et mu
nabanõör,
ainult aega ja ruumi laiali tükeldatult,
aga täiesti füüsiliselt ja tõeliselt ulatub läbi mu esimade
esimese imetajani välja.
Ning et selles imelises loomas olen ma kõigiga kohtunud.*

*

*Ajalugu jaguneb ideoloogilise kontsentratsiooni ja dekontsentratsiooni
vaheldusteks. See on teesi ja antiteesi vahelduse loogika.
Tulemus: meie aja suured kontsentratsioonid jutlustavad dekontsent-
ratsiooni ja vastupidi — kommunistlik kollektivism jutlustab indiviidi
täiuslikku eneseteostust ja kapitalistlik individualism organisatsiooni ja
distsipliini.*

*

*Kuni veast rääkimine on mingil määral ühiskondlikult kitsendatud.
on viga sel määral ühiskondliku kaitse alla võetud.
A priori on võimatu väita, et pole juhtumeid, kus see oleks tark.*

*

Mis on mööndud, see on möödud.

Ei!

Aga kui seda tõesti arvatakse — mööndagu siis ometi!

*

Kirjanduse- või kunstiarvustus peegeldab elu peegeldust.
Olgem ettevaatlikud usuga peegelduse toimesse peegeldatavale.

*

Valitsejate poolt
on rahvas alati siirast veendumusest. Aga nende vastu
alatute ässitajate tõukel.

*

Mõtteviis on õhkkummirüü, millesse riietuvad alasti emotsioonid, et end
teel läbi realiteetide kivimurru
mitte liiasti vermeile tonkida.

*

Tõde on vastus küsimusele. Küsimus määrab selle.

*

Niipea kui tõest kasu hakkab olema, on tõde surmaohus.

*

Kangelane on see, kes on suurem suurest hädast,
millesse keegi on sattunud.
Tahad sa saada kangelaseks?
Ma tahan, et keegi ei satuks suurde hätta.

*

Tarkus pole midagi muud kui omasuguste leidmise kunst.

*

Mooses — üks jumal.
Spinoza — üks substants.
Marx — üks ajaloo põhivedru.
Freud — üks inimtegevuse põhiajend.
Einstein — üks maailma põhivalem.
Suurte juutide suurus tuleb nende monomaanilisest keskendusest.
Kuid ehk tuleb kogu inimlik mõttesuurus nimelt sellest?

*

Peaaegu kõik tajuvad, mis asub siinpool ja mis sealpool
luule piiri.
Aga keegi ei tea, kus asub piir.

Autorist ja teosest arvustuse asemel

Eha Lättemäe: «Oma sammude varjust».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 98 lk.

Autori isiksus objektiviseerub tema loomingu, isiksus elustab ja väärustab teose. Kirjandusteoste analüüs ei nõua ometi autori juurdevõtmist. Kirjandusteade uurib teose struktuurilelemente, eriti neid, milles autori omapära avaldub, ei tarvitse aga võtta enda ülesandeks seletada, millised biograafilised seigid või isiksuse küljed teoses ilmsiks tulevad. Teose väärtus nende kindlakstegemisest ei olene. Vajadus autori — loomingu suhete selgitamiseks kerkib peamiselt teose geneesi, tema saamisloo uurimisel ning on teoseti erinev. Kirjaniku elu üksikasjad, tema vaated ja isiklikud avaldused võivad siin omandada tõestuse väärtuse.

Ilmumise järel alustab teos omaette elu, suhtestub teiste teostega, muutub ning teiseneb aja jooksul, täht-täheleht vaadates selleksamaks jäädes, piseneb bibliograafiliseks faktiks või kestab ja läheb kirjanduslukku. Niisiis, teos peaks olema iseseisev vaatlusobjekt; kirjanduse ajalugu kui kirjanduslike traditsioonide ja arusaamade võitluse, üksikute žanride ning ka teoste omavaheliste suhete dünaamika, muutumise, arenemise, kadumise lugu, lühidalt — kirjandusliku protsessi ajalugu, mitte kogumik kronoloogiliselt järjestatud elulugusid koos tööde pealkirjade ning ilmumisaastatega. Nende kahe äärmuse vahele jaotub kirjanduslugu oma praktikas, kus sageli püütakse erinevaid lähenemisviise kokku passitada. Ilmselt peaks kirjandusloo huvi suunduma senisest enam kirjandusele enesele.

Nähtavasti ei saa kirjanduslugu autori isikut siiski hoopis ignoreerida.

Kuigi teos elab omaette ja räägib ise enese eest, kaasneb sellega huvi ka tegeja vastu, hangitakse teadmisi tema isiku ja elusaatuse kohta. See on kirjandusloolaste ning lugeja ühishuvi, mille rahuldamiseks omandatud teadmised pole kirjanduse suhtes indifferentsed. Nende kõrvalteadmiste kaudu võib autori *personalia* isegi tagantjärele teose vastuvõttu mõjutada ning mingil määral kirjandusprotsessis kaasa kõnelda. Lihtne näide: Liivi elutraagika tundmine heidab valgust ka tema luulele ning aitab mõnelgi seda mõista (ehk küll seesama traagika selletagi avaldub; vrd. näit. «Mu luule, sina oled /kui haige tiivaga lind...»)

Teoseväline informatsioon autori kohta on vajalik mõistmiseks, mitte hindamiseks.

Erineval viisil ja määral on iga teos autori eneseväljendus; umbmäärased, intuitsiooni põhjal omistatud epiteedid *siiras, vahetu, võlts* jne., mida kriitika tarvitab, püüavad hinnata selle iseloomu. Järelikult rakendatakse autori—teose suhte adekvaatsust koguni ühe väärtuskriteeriumina. Vaevalt, et uuri- ja tohib seda teed minna, vaba esseist, v a h e n d a j a — tema vahest küll.

Eelneva, sissejuhatuseks proportsioonitult pika arutluse ajendas väike tagasihoidlik teos — Eha Lättemäe luule-raamat «Oma sammude varjust», mis kutsub end «bateaduslikult», tekstiväliseid teateid juurde tuues, eeskätt autori eneseväljendusena vaatlema ja vahendama. Autori ja teose vahekord on siin mõneti erandlik: «Oma sammude varjust» ei ole niivõrd kirjutatud luule

kuivõrd luuleks elatud elu, peaaegu ehe eneseväljendus.

Kriitika nimetas Eha Lättemäe luuleteed erandlikuks. Arvatavasti on see ainuline — isegi üldise kirjanduslooo avaruses. Või suudab keegi meenutada autorit, kes oma rahvuse hulgas elades oleks välise vajaduseta sedavõrd ümber keelestunud, et see emakeele häälduseski ilmneb, end võõrkeele edu ja tunnustusega avaldanud, oma esikkogu ise emakeelde tagasi tõlkinud ning tegeliku debüütikogu ikkagi teises keeles ilmutanud? Kui lugemine ja raadio maha arvata, siis hõimukeel soome keel üksnes muusaga suhtlemiseks! Autor kui loominguühenduse sfinks, kes oma muusale lausub: «Kõneta mind mis tahes keeles...»

Kaheksa-aastane laps kirjutas vabavärsis luuletuse, mis oma meeleolult ja kujundivalikult kuulutab ette kolmkümmend kaheksa aastat hiljem ilmunud, täiskasvanu luulekogu:

On õhtu. Kõik vaikne.
Veel loojund pole
sätendav särav päike.
Nagu midagi imelist
peaks sündima.

Luuletuse kirjutaja käis koolis, sirgus, huvitus vanast Egiptusest, lõpetas gümnaasiumi, astus ülikooli ajalugu õppima ja tõusis kaaslase hulgas austatud latinistiksi ning alamsaksa keele oskajaks. Aspirantuur arhiivinduse alal kuni «suure päikesevarjutuseni» 1951. aastal. Edasi algklasside õpetaja, koristaja ning leivateenimine õige mitmetes teisteski ametites. Väline ja sisemine elu eraldunud teineteisest. Paar matka — Armeeniasse, Kesk-Aasiasse ning Altaiasse — ainsad heledad laigud luulesse pagendatu välises elus, mis küündisid teisege ellu valgust heitma («Värviline valguselaik kaugel mäel [...] öös ja unes see on lubadus homsest»). Sel ajal kerkis soome keel ja soomekeelsete värsside kirjutamine elu tegelikuks sisuks.

1959. aastast peale avaldab Karjala kirjanduslik ajakiri regulaarselt Eha Lättemäe luuletusi. Viiekümnendatel

aastatel kirjutatud eestikeelseid riimilisi värssse — esimene trükiproov 1957. aastal — ei ole autor kogu väärilisteks arvanud. Peale vähestest tarvastumurrakuliste luuletuste on kogus eranditult tõlked, mida toimetamistöõ järelgi üksikud fennismid tunnistavad («musta luige tumedat joigumist»). Vähesed ümberpanekud küünivad originaalideni. Arvukad luuletused, mis on üles ehitatud sõnamängudele, soome rahvalaulevärsside parafrasidele jne. või kasutavad rohkesti alliteratsiooni ning assonantsi, jäidki tõlkimata ning ilmuvad soomekeelses kogus.

Kitsas piir õõ ja unede ning päikese ja värvide vahel, milles Lättemäe luule liigub, on tema elu enese piir, mõistetuna inimlikult hõlmav. Nelede poolsetele vastavad üldjoontes luuletuskogu kaks tsüklit. Vääriti mõistetud, oma saatmatuse pärast kiusatud ja põlatud Tuhkatriinu, tolmutont ja laua all magaja usub kangekaelselt ja väljendab oma lootust vahelduseks Tarvastu keeles: «Midägi peab olema päale une ja surma.» Kaudses ja otseses mõttes, öövahiameti tõttu päikesest ilmajäetu meeheitlik pütüd päikesesse, õõ mustast välja värvidesse: «Pimedas on kõik must, / hämaras hall. / Õpeta mulle värvid!» Isegi siis, kui ei jaks enam loota, usub ta siiski: «Kord sünnin elama» («Õõsiti, ärganud pimedas»). Soomekeelne kogu, mis peatselt ilmub, sai pealkirjaks «Uskon aurinkoon» — usun päikesesse. Aastad lähevad, aeg möödub, usk püsib, kuid ajuti sugeneb kahtlus, kas ta on üldse vääriline tulema «inimeseks inimeste hulka». Mitte müütilises Kalevamaailmas ei korja luulemina end tükk-tükilt Toonela jõest, vaid sellessinases («Tükk-tükilt»).

Endised uned puruks lõõn,
endised kellad näitasid ööd.

(«Kui ma ärkan»)

Lõppluuletus kinnitab väljajõudmist «värvide maailma» ning klammerdumist selle külge.

Lootus ja tahe olla, olla inimene inimeste seas — see moodustab «Oma samude varjust» ainsa väljendussisu.

Maailma mitmekesisus aheneb ja koon-
dub kramplikuks püüdeks ellu, sugeneb
luule, milles pole kohta naeratustel, pi-
saratel ja armastuselgi mitte.

Arvustaja Oskar Kruus on tähelda-
nud kokkupuutepunkte Aleksander
Suumani, Viivi Luige, Jaan Kaplinski
ja Eha Lättemäe tundemaailmas, nende
ühises looduseharrastuses («Sirp ja Va-
sar» 21. II 1969). Lättemäel ilmub loo-
dus oma värvides ja helides ikka hinge-
maastikena, meeoleudeks ja mõteteks
maailmuna, mitte ise- ja lahusseisva näh-
tusena. Värvipaletilt asub ta Suumanile
kõige lähemal (vrd. «Laulan kollase
kullerkupu»), luule üldise laadi poolest
kuulub aga ilmselt eelnimetatud auto-
rite lähikonda. Muide on ta nende üksi-
kuid luuletusi heade tulemustega soo-
mandanud.

Soome autoritest näib Lättemäe hin-
gesugulane olevat Katri Vala, keda ta
teiste «Tulekandjate» hulgas on ka lu-
genud (konkreetsetest luuletustest oli
mälu valinud «Tadž Mahali!»).

Elu loob paradokse. Kuidas vastata

küsimusele: kuhu autor õieti kuulub?
Pidagem silmas — päritolult mulk, aval-
damiskoha järgi karjala-soomlane, luu-
letraditsioonilt kahtlemata pigem päris-
soomlane. Tõlkeid, olgugi autori enda
omi, ei saa originaalideks lugeda. Eesti-
keelsed katsed pole autori endagi silmis
armu leidnud. Kas ikkagi eesti-soome
ühisluuletaja, nagu O. Kruus arvab?
Üks alus selleks määratluseks on ole-
mas: Lättemäe tarvastumurrakulised
värsid. Ilmunud kogu paar näidet tõs-
tavad ta puhta murdekeele tundmisega
praeguste katsetajate hulgas esile. Kui
autor murdeluulekoguni jõuab, siis kuu-
lub ta ka eesti kirjandusse.

Nõnda siis — üldine arutus ning mõ-
ned teated konkreetse autori ja teose
vahekorra kohta ilma arvustusliku ana-
lüüsi ja hinnanguta. Ent ma loodan, et
hinnang, mis peab sisaldama suhtelise
kaudu ka mingi osa absoluuttõde ja kir-
jandusloolist kohamääratlust, antakse
selle kirjanduse seisukohalt, millesse
autor kuulub.

M. Mäger

111 Maksim Gorki kirja

Maksim Gorki: «Kirjad kolleegidele».

«Eesti Raamat», Tallinn, 1968. 272 lk.

TRÜ õppejõu V. Bezzubovi valikus,
tiitliga «Kirjad kolleegidele», on nüüd
eesti keeles ilmunud väike raamatu-
ke M. Gorki kirju. Neid on siin 111. Väga
väike arv: kõige hõlpsamini kättesaa-
dav Gorki 30-köitmik, millest on suure-
malt jaolt tehtud ka meie raamatu
tõlked, sisaldab — kolmes paksus köi-
tes — 1195 kirja, nõnda siis üle 10 kor-
ra rohkem. Kuid V. Bezzubov märgib
eessõnas veel, et kirjade arv, mis Gorki
on oma elu jooksul kirjutanud, küünib
oma kahekümne tuhandeni! Võib juba
oletadagi, et kõigi nende avaldamine ka
vene keeles nõuaks vägilaspingutusi,
kõnelemata nende tõlkimisest mõnda
teise keelde. Ka koostaja on pidanud
peale mainitud 30-köitmiku kirju välja
otsima veel seitsmest muust allikapub-
likatsioonist, millest viis on saanud il-
muda alles 1960-ndail aastail. Nii et

olgu aeg missugune tahes — Gorki kir-
japärandi avaldamine on alati ja para-
tamatult tulnud kõne alla ainult vali-
kuliselt. Sealjuures on endastmõistetav-
gi, et valik olenes valiku tegijaist ja
võimaldas suvalist otsustamist: peale
vähem tähtsate jäeti ikka välja need
kirjad, mille avaldamist ei peetud mõ-
nesugustel põhjustel otstarbekohaseks
(direktiivkeele eufemism, mis tõlkes ei
täienda midagi muud kui *ebasoovitav*).
Loomulikult kuulusid selliste hulka es-
majärjekorras need kirjad, mis kõnele-
sid vastu Gorkist loodud dogmaatilisele
ning kanoniseeritud pildile. Sellest siis
mõistame, miks 30-köitmikus puudub
Gorki kiri L. Andrejevile New Yorgist,
milles suur kirjanik talle tollal omase
impulsiivsusega kõneleb oma esmamul-
jeist. See ei tarvitse meie senist tead-
must Gorki suhtumisest Ameerikasse

sugugi muuta — järgmised kirjad kinnitavad seda liiatigi —, kuid lisab Gorki portreele veel ühe sügavalt inimliku joone ja hilisem kainestumine tõuseb seda nähtavamalt esile. Muidugi ei leidu 30-köitmikus ka Gorki kirja oma biograafile I. Gruzdevile 5. maist 1926, kus kirjanik avaldab vastumeelsust isenda ülistamise suhtes. Vastav koht vajab tsiteerimist: «...see raamat on ju midagi kangelase kanoniseerimise taolist tema eluajal. Niisuguse kanoniseerimise juhtumit ma ei mäleta, Ibsenile tema eluajal püstitatud ausamas on midagi muud. Pühakuks ma ei kõlba, pealegi kipun järele andma iga sugustele patustele himudele ning kaldun ketserlusele valitseva ja võimuka kiriku suhtes.» Viimased sõnad on öeldud küll segi huumoriga, kuid mõnel muul puhul kõneleb Gorki ülemäärasest tähelepanust, tähtsustamisest, juubelikärast jms. juba tõsise rahutusega, kusjuures ta sõnu on ajendanud lihtsalt enesekaitsevaist.

Gorki kirju lugedes hakkas kuidagi häirivalt kõrvus kumisema teadusekantsleilikult ragisev kõlkstermin «epistolaarne pärand». Nagu oleks Gorki mingi «epistlite» kirjutaja ning läkitaja nagu Paulus Korintose või Tessaaloonika «rahvale!» On küll õige, nagu koostajagi eessõnas tähendab, et paljudes Gorki kirjades ilmneb eriline kasvatav või õpetav toon. Kuid selline tähelepanek võiks toidet leida pigem tema kirjades algajaile autoreile, kes olid alles äsja jõudnud kultuurilätete juurde ega teadnud äkitselt, kuidas nüüd toimida. See ulatuslik löik Gorki kirjavahetusest aga on valimikust välja jäänud, sest koostaja kavatsused on teistsugused: avaldada kirju nimelt kolleegidele — eeskätt kirjanikele, aga ka üldse kunstiinimestele ja võitluskaaslastele ühises töös. Siin tullakse toime ilma «epistliteta». Valimik ei ole mõeldud Gorki loomingu uurijaile, ehkki ta pakub palju huvitavaid üksikasju kirjaniku biograafia ja töö, samuti ajajärgu kohta. Ta on määratud pigem täiendama või värskendama lugeja üldteetelist pagasit. Kirjandusloolistest

tarkustest rikkumata lugeja ette tõuseb raamatust eeskätt Gorki kui isiksus, Gorki kui inimene, Gorki kui seltsimees oma ametivendadele, kellele ta «epistleid» ei kirjuta. Ses suhtes on huvitavad ja inimlikultki liigutavad Gorki kirjad Tšehhovile, mis raamatu alguses annavad tooni nii arvuliselt kui ka sisuliselt. Need kirjad on täis harast ja jäägitut vaimustust Tšehhovi loomingu vastu. Gorki tundeväljendused on tõepoolest ülevoolavad ja ta ei ole nendega kitsi. See, mida ja kuidas Gorki kirjutab Tšehhovi matustest Moskvas, on midagi nii vahetult ja sügavalt läbituntut, et hoidud kommenteerimast ning ei taha tagantjärelegi tühjade sõnadega labastada Gorki suurt leina — ja jälkustunnet väikekodanliku, kunstipimeda ja harimatu massi vastu. Tolstoist kirjutatakse austuse ja imetlusega, milles juba algusest peale tundub mõnesugust distantssi. Gorki konflikt Tolstoiga on raske, aga see ei takista tal langemast sügavasse masendusse surmateate saabumisel — nii kallis oli talle Tolstoi kui kunstnik, erinevalt Tolstoist kui filosoofist ja 1905. a. revolutsiooni hukkamõistjast. Ei, selles valimikus «epistleid» ei ole, ka mitte hilisemast ajast, kui Gorki oli juba Nõukogude riigi kultuuri- ja kirjandusasjade ajaja ning suhtles Romain Rolland'iga nagu omasugusega. Kirjades noortele kolleegidele sest ajast, näiteks K. Fedinile, puudub samuti õpetaja- või manitsejahoiaik; pigem kõneleb siin tark, kogenud vanem seltsimees nooremaga, kusjuures mõlemale on kallis kirjanduse ja kunsti käekäik. Need kirjad on täis head kollegiaalsustunnet, nad on äärmiselt meeldivad oma sügava kunstimõistmise ja kirjanduse igipõliste seaduste läbitunnetamise tõttu. Kirjavahetus nooremate nõukogude kirjanikega aitab meil saada märksa vahetumat ja tõsisematki sissevaadet 1920-ndate aastate kirjandusellu, mis Gorki targa, eelarvamustevaba pilgu läbi avaneb mõneti rikkamana ja teisemas valguses, kui on inimeste teadvusse juurutatud dogmatismikitsust põdev kirjandusõpetus. Sest kas K. Fedingi oleks

praegu see, kes ta on, kui ta poleks omal ajal olnud üks «Serapioni vendi», keda ju Gorki täiesti tunnustavalt hindab?

Illustratiivset kirjanduskäsitlust võime ära tunda ka sellest, et kirjanik selle valguses justkui ei muutukski: ta paigutatakse algusest peale kindlatesse raamidesse ja nende vahel ta siis komberdab kuni lõpuni, kusjuures uurija teda karmilt noomib, kui kirjanik vahel astub sammu kõrvale või sennapoole, kuhu pole ette nähtud. Kirjanik ei liigu mitte nii, nagu ta tegelikult liikus, vaid nii, nagu kirjandusteadlasel iseenda postulaadi kinnitamiseks tarvis. Sellega ei taheta öelda, et Gorki esteetiliste ja sotsiaalsete vaadete kujunemises puudub loogika. Ei, ka meie väikese kirjavaliku järgi võib täheldada juba algusest peale tema kirjanduslikku hea- ja kurjatundmist, mis täienes ning süvenedes kestab lõpuni. Ei, Gorki üle neljakümne aasta kestnud kirjavahetuses on loogikat rohkem, kui näiteks meie rebelleeriv järelkasv oma eklektilises vaegesteetikas näha oskab. Ta vaated on määratletavad mitme küsimusringiga, nagu Gorki ja suhtumine inimesesse, Gorki ja humanism, Gorki ja revolutsioon, Gorki ja kunst etc. Kui tahame Gorkist täiesti tõelevastavat pilti saada, on kasulik tema kohta kirjutatud tõlgendused kõrvale jätta ja süveneda sellesse, mis ta ise on ütelnud. Käesolev valimik aitab eesti lugejat ses suhtes sammukese edasi. Tohiks olla tunnuslik, et 30-köitmikus on ainult mõni üksik kiri L. Andrejevile, millega on tahatud näidata eeskätt nende konflikti, kuid ei sõnagi leidu seal nende varasemast sõprusest. Meie valimik on ses suhtes õiglasem. Siit näeme ka Gorki suhtumist mitmesse teisesse kirjanikusse, nende seisukohtadesse või teostesse, mis on hiljem varju jäänud. Gorki kunstitudeline pilk nägi juba varakult ära K. Fedini silmapaistva talendi, ta jagas ülevoolavat tunnustust S. Sergejev-Tsenski ja A. Tšapõginile, ta mõistis hukka need, kes pidasid endid maitseküsimustes tooniandjaks, ta vaidles vastu F. Gladkovile, kes arvas,

et kunstilisuse peamine tunnus on tõepärasus. «Zola, Goncourt'id ja meie Pissemski on tõepärased, nii see on,» kirjutab Gorki, «kuid Defoe «Robinson Crusoe» ja Cervantese «Don Quijote» on lähemal tõe inimesest kui «naturalistid», fotograafid.» Gorki väärtustab kirjaniku fantaasiat, eitab «tõepäras» fotograafilist sarnasust, milles puudub kujutatava «vaim». Ja kirjast Fedinile: ««Tegelikkus», ükskõik milline see ka ei oleks, on Teile vaid materjaliks. Ka inimesed on materjal, olgud nad millised tahes, pühakud, kurjategijad, idioodid, targad, Dostojevskid, Jaurès'id jne. Kunstniku jaoks on geeniuski võrdne idioodiga, kuna ka tema nagu idiootki on kunstnikule kiviks, millest see võib sõnade abil välja raiuda kõige hämmastavama inimkuju.»

Gorki kui loov kunstnik eitas kirjaniku lähtumist kirjandusvooludest: loov kunstnik peab lähteks valima inimese — see olgu talle kõik, kirjaniku töö seisab inimese kujutamises ja töös inimese nimel. Sest Gorkile endalegi oli inimene kõige tähtsam; varasema ja hilisema loomingujärgu vahel ei ole siin põhimõttelist vahet, erinev on ehk ainult see, kui suure temperamendiga ta oma mõtet väljendab. «Ma usun sügavalt,» kirjutas ta 1900. a. L. Tolstoile, «et maa peal pole midagi paremat kui inimene, ja pöörates omamoodi ümber Demokritose lause, ütlen koguni: on olemas üksnes inimene, kõik muu on ettekujutus. Ma olen alati olnud, olen nüüd ja ka tulevikus inimesekummardaja...» Ja tõepoolest jäi Gorki elu lõpuni inimesekummardajaks. Sealjuures ei tarvitse kedagi häirida, et Gorki loomingus liigub nii palju alatuid, vastikuid, näruside inimesi, leidub nii palju inimese alatuse ja närususe anatomia lahkamist, sest, kordame, kunstniku jaoks ei ole vahet geenius ja idioodi vahel. Gorki kunstilises loomeprotsessis kasvasid Pavel Vlassov ja Klim Samgin välja ühelt pinnalt.

Kas tarvitseki siia juurde lisada tavapäraseid reservatsioone ühekülgse tõlgenduse vältimiseks? Liiga hästi on ju teada, et Gorkil ei olnud sotsiaalsed

ideaalid kunstist lahutatud. Ta pidas seda nii endastmõistetavaks, et ei hakanud selle ümber dotseerimagi.

«Aga ma ei ela rõõmsalt, mul on väga raske,» kirjutab Gorki 1926. a. Sorrentost A. Furmanovale. «Ometi elan ma mõnuga, — näete, milline vastuoksus!»

Siin on üks tunnistus Gorki armastusest elu vastu, Gorki optimismist, mis oli talle otse bioloogiliselt omane. Kõige halvematelgi aegadel ei lange ta masen-

dusse ega halisemisse. See joon muudab ta kirjanikuisiksuse suureks, jõuliseks ja meeldivaks. Nii omandab erilise võlu ka «Gorki esteetika». Eesti-keelne kirjade valimik tõestab omalt poolt selle esteetika võitvust. See võitvus seisab tarkuses ja inimiikkuses, mille tõttu aastakümnete tolmu ei suuda tuhmistada Gorki kunstisüsteemi praegugi üldelulisi jooni.

O. Jõgi

Maskita näod

Ikka „Tuhkatriinumängust“ lähtudes

Kunagi oli mul põgus, nüüd ajamerre vajunud juhust täheldada omapärast, ent siiski aeg-ajalt ettetulevat nähtust — üks üpris keskpärane, koguni kehvapoolne loometeos (tookord pakkus sellist võimalust uus eesti film) võib osutada väärtuslikuks mingis juhuslikus, kõrvalises aspektis, mis pole sugugi seotud selle teose seesmise omaülesandega.

Aga öeldu ei pruugi sugugi seda tähendada, et ka tõesti kaunis teos ei võiks ühes aja- ja ruumipunktis evida väärtusi, mis polnud looja sihiks, mis on looja seisukohalt täiesti kõrvalised, koguni eksitavad.

Mu meelest sündis midagi niisugust seoses Paul-Eerik Rummo «Tuhkatriinumänguga».

Nimelt tõi näidend uut selgust Eesti kultuurivaidlustesse. Tahtmata omastada võõrast mõtteselgust, tähendan ära, et Helene Siimisker oli see, kes Tartu literaatide «Tuhkatriinumängu» arutelul, kõneldes vastuoludest Eesti kultuurielus, märkis nende hulgas ka konflikti loova vaataja ja dogmaatilise, tärvaataja vahel teatrisaalis; viimane suhtub kunstisse harjumuslikult, kergelt, oma madaluselt, oma rikutuse tasemelt.

Allpool tuleb kõne alla just see lahkemine.

«Tuhkatriinumäng» on lugejavastane, lugejavaenulik näidend, nagu selle

lavastus on vaatajavastane, vaatajavaenulik. Just ses mõttes, et ta nõuab kaasaloomist, s. t. suhtub lugejasse vaatajasse kui inimesse, sest inimese põhiolemuseks on loomine. Inimene on inimene, kui ta sünnitab põhimõtteliselt uut, ühtlasi omanäolist, s. t. sellist, milles ta end ära tunneb. Nõnda jaatab kunst inimese olemust, võimaldab inimesel end teostada. Ka kaasaloomise näol. Ent meil on muidugi vähe seda kunstikirjandust, teatrit, mis võimaldab kaasa luua. Võib-olla on rohkem seda kunsti, mis võimaldab kaasa elada. Pole aga mõtet vastandada mõtte- ja emotsiooniteatrit, Brechti ja Stanislavskit, pole mõtet inimest kahestada, kui inimene on üks, kui ainult kaasa elamise kaudu võib jõuda kaasloomiseni. Diletantism võib küll nõuda kõvasti peamurdmist, näilikku kaasloomistki, enne kui taibatakse, et otsitakse tarkusevõimalusi sealt, kust võib ainult rumalust ja küündimatust leida, aga kaasa elama ei pane diletantism kedagi peale diletandi enda. Siia on kätketud kunsti teine kriteerium.

Kaasaloomisteooria pole esteetikas ja psühholoogias uusavastus. Saksa kooliga filosoof ja esteetik Roman Ingarden (Krakov), üks Edmund Husserli õpilasi, on detailselt jälginud selle kaasaloomisvõimaluse («konkretiseerimine») formaalset struktuuri.

«Tuhkatriinumängu» puhul on sageli

kuulda: mis on selle taga? Kaa-saloomine ei tähenda tagamõtte otsimist.

Üks asi on mõte, teine asi tagamõte. Ma ei tahaks neid samastada. Kui vaataja lõpuks närviliselt püüab välja uurida, *mis selle taga on*, siis ei huvita teda mõte, idee. Kõige meelsamini küsiks ta autorilt endalt, mis on selle näidendi tagumine mõte. Ta läheb maske kiskuma nägudelt, mis tegelikult on maskita. Nagu inspektor Juve «Fantoomis». Aga kahjuks on meie lugeja-vaataja meie endi raamatu ja teatri produkt. Ja ohver. Sest sageli on tal tõesti õnnestunud maske maha rebida.

Otsida aina tagamõtet, maskeeritud kunsti on vähemalt filisterlik. Mõte kasvab ise välja, tagamõte uuritakse välja. Arusaamad kunstist on väärastunud. Väärastunud — väärastunud kunsti mõjul. Kitsas, tagamõttega kirjandus saab olla ainult kitsalt tarbekirjandus, mis kaua ei ela. Selle kunsti tootjad ja tarbijad (dialektiline ühtsus!) käsivad kunsti tööriistana, s. t. oma varjatud, tõeliste vaadete looritajana, mingi muu, poliitilise või majandusliku ülesande lahendamise abinõuna, ideoloogilise võitluse mugava vahendina. Ajaloolist romaani võib kasutada ajaloo õpetamise hõlbustamiseks, kuid kirjanik ei loonud teda ometi sel eesmärgil. Väärastunud kunsti meil juba jätkub, ja see teeb muret, sest on levimas kujutus, et tõeline kunst on just see kunst, mis varjatult, kuid osavalt annab pihta väärnähtustele, karikeerib tuntud tegelasi jne. See on tarbekunst, angažeeritud kunst, mittevaba kunst. Eesti nautlejal on ohtlik kalduvus vaimustada ainult literatuurist, teatrast, mis (kultuuri)võitluse päevahuviseid teenib, peenelt siia-sinna torgib. Seda peetakse parimaks kunstiks.

Põhimõtteliselt pole see õige. Ilu substituutants on vabadus.

Loomulikult võib see või teine elunähtus suurt kunsti eostada — ajatult-ruumitult ei sünni ükski teos. Teiselt

poolt on ajad näidanud, et mõnede aegade ülipopulaarsed kirjanikud on järelopõlvede poolt unustatud, sest nad olid ainult aja-kirjanikud, peened pih-tapanijad, selle asemel et olla kirjanikud. Tuleks nagu tähele panna, et mõne aja probleem ei ole ülepea inimese probleem, vaid jääb vaid kitsa ajalõigu probleemiks. Muidugi ei sõltu kunsti suurus ja jäävus ainult sellest, kas probleem on üldinimlik; see sõltub veel enam teostaja, looja jumalikust sädemest, meistikäest. Aga nagu öeldud, peab olema suur kunstnik, veel enam mõtleja, et taibata, kas üks määratletud ajas-ruumis, Tartus või Tallinnas kuradi tähtis küsimus on tegelikult inimese igavese, klassikalise küsimuse avaldusi või ei ole. Sest mõttejõust algab kunstnik, veider küll. On karta, et mõned meie aja väga valusad probleemeid ei olegi inimese probleemid. Nad lähevad hauda ühes meiega, neis ei peegeldu *igavene inimene*.

Lüürilise kõrvalepõikena olgu tähendatud, et ka Arvo Valtonit oleks nagu mõnikord salakavalaks tagamõttekirjanikuks peetud, kes seljataga salamahti riiki õõnestab. Mu meelest on see põnev väljamõeldis. Kui juba laskuda sellele tasemele, siis väidaksin, et ta koguni ülearu riiklikult mõtleb. Enamasti Valtonil tagamõtet lihtsalt pole (idee sai kord juba tagamõtettest eraldatud!), nagu tõelisel kirjanikul. Naljakas, irooniline ja nukravõitu on Valtonil ikka too esiplaaniline situatsioon, lugu ise. Mees, kes püüab kalu, mida ei ole, tiigist, mida ei ole, on ikka ainult see mees (ei vist Eesti NSV Kalaspordiföderatsiooni presiidiumi esimees või mõni liige...).

Ja ülepea: ons vabal inimesel vabas riigis midagi varjata? Nagu on selgunud, ei vaja kunst loore ega viigilehti.

Kui Paul-Eerik Rummo oleks tagamõttekirjanik, oleks ta kehv kirjanik ses mõttes, et annaks järele (küllalt ahvatlevale) võimalusele vastu tulla intelligenditsevate, kunstilähedaste ringkondade, kunsti manuliste nõudmisele sellesama tagamõttekirjanduse järele. Kunsti manulised ootavad odavat,

ühapäevaopositsiooni ka kirjanikult. Ootavad siis konjunktuurlust, sest ühepäevaopositsioon püsib kõrgkonjunktuuris iga päev. Nende silmis.

Kõnelesin tagamõttest võrdlemisi kitsas mõttes. Kuid «Tuhkatriinumäng» pole ainult tagamõttetu, ta on üldjoonis koguni allegooriavaba näidend. Ja kui mõnikord siiski meile reaalsust aimata antakse («*Ma tegin kaasa. Ja kuidas me seda maja kaitsesime — oo, see oli ilus aeg, ehkki karm ja halastamatu. Sealt pärineb mu tegelik mehe-meel, mu radikuliit ja see relvakogu — mu kõikide kogude kroon. Siin näiteks... ah, keegi ei jõuaks kuulata, kui ma selle vaibatäie püssihaaval läbi räägiksin*» — nõnda räägib Peremees, seda kohta maksab võrrelda Mati Undi «Phaethoni» vana sõduri jutuga) või vihjatakse allegoorilisusele (Perenaine on elu ise!), siis mõjub see ootamatult, võõraltki. Ent teiselt poolt, eriti teatrisaalis, selgub nende pidepunktide (kõrval)ülesanne: nad peavad silmas mis on-selle-taga-küsimat saalis... Paul-Eerik Rummol on mõte, mõtted (idee, ideed) teoses endas, selles «*Loomingu*» Raamatukogu» vihikus endas, selle taga pole midagi, kõik on selle sees. Teatris on kõik laval, ja kes tahab teada, mis selle taga, mingu sinna hommikupoolikul vaatama. Mida autor mõtles, see on raamatus, mida lavastaja mõtles, see on laval.

Ükski lugeja-vaataja ei saavuta autoriga iial ühest interpretatsiooni, ka siis, kui autor oma peamise idee või kontseptsiooni sulaselges maakeeles ära seletaks (mõnikord on seda tehtud). Mu meelet pole see iial ka vajalik. Kui palju on inimesi, nii palju on eri konkretiseeringuid, ideid, kontseptsioone, interpretatsioone. Ükski ei lange teisega ühte. Võib-olla ainult meie väljendusvõimaluste paratamatu piiratus tingib näilikku ühtelangevust.

Tähtis on muu. Ärgu otsitagu tagamõtet, vaid loodagu kaasa, s. t. sündigu lugejas-vaatajas kõrvale mõtted, oma mõtted. Sellega realiseeruks kunsti loov funktsioon, realiseeruks inimese olemus. Arvustajad häbenevad välja tulla

oma kontseptsiooniga, oma mõttega. Nad kardavad oma maalähedase mõttega kunsti manuliste naeru alla sattuda, lihtsameelsed näida. Alateadlikult oletavad nad üht õiget kontseptsiooni, üht tagamõtet, aga seda on ju «nii raske» teada saada. Kunst pole igatahes piltmõistatus, mis üheselt laheneb. Tõelist kunstiteost iseloomustab teatav määramatus, kui ta just valm ei ole. Arvustajad on kammitsas: ühelt poolt, teiselt poolt... üheteistkümnendalt poolt... Kõik tahavad end säilitada... Puder on palav.

Oo arvustajad! Kes end ka inimeks peab, loob kaasa, see on ta püha kohus. Saab siis välja naerda või keelata, kui inimesepoeg end teostab...

*

Kaasaloomisvõimalusi. Toon mõned näited, kuidas võib «Tuhkatriinumängu» konkretiseerida (võimalused pole mõistagi võrdväärased, ühel on rohkem pidepunkte kui teisel, jne.). Et ideed veel monopoli alla ei käi, siis ärgu pahandatagu, kui võib-olla keegi oma idee siit leiab — ohtlik sarnasus tuleb ainult väljendusvahendite piiratu- sest. Enamik ideid tekib maailmas korraga mitmes peas. Asi seisab selles, kes kui kiiresti suudab idee realiseerida, resp. publitseerida. Ideede tekke üheaegsus on otse üllatav.

1. Kõige sagedamini on «Tuhkatriinumängu» konkretiseeritud *tõe otsimise ja leidmatuse* näidendina. Sõandaksin seda koguni hamletlikuks konkretiseeringuks nimetada. Nii Prints kui ka Hamlet tahavad teada tõde. Nad otsivad seda kõikjalt. Näib, et Prints eksimus seisab selles, et ta otsib muinasjutulist tõde, seda, mida sageli koguni personifitseeritakse, suure tähega kirjutatakse, mis eksisteerib substantiaalselt. Prints meelest peaks tõde ju alati üks olema, jagamatu tervik. Ei saa olla osalist tõde, see oleks vaid osa tõest. Samuti ei rahulda Prints võimalus öelda: tõde oli. Sest mis tõde võib olla olnu, möödunu. Olnud, möödunud tõde ei ole enam tõde. Prints ei rahul-

da, et tõde võib vaid ühes ajapunktis terviklik ja olevikuline olla. Igal hetkel on oma tõde, eelmise hetke tõde ei ole enam oleva (kui tinglikult nii võiks öelda) hetke tõde. Ses mõttes on tõde protsess. Prints aga otsib käegakatsutavat tõde, mida pole. Otsimine ise on väärtuslik, õiglane, vastab inimese olemusele, eneseteostamispüüdele.

2. *Määramatus, igavene muutuvus* võibki anda alust teiseks konkretiseeringuks. Polnud lõplikku tõde, maailm on määramatu. Niipea kui jõutakse ühe tõeseni, see tabatakse, saabub juba järgmine hetk, tõde libiseb pihust, sest ta on juba uus, vana on läinud. Nõnda läheb Prints ühe Tuhkatriinu juurest teise juurde. Seda konkretiseeringut toetab «Vanemuise» kavalehelt loetav: *Naistegelased, kelle seast Prints Tuhkatriinut otsib*. Ülimaks tõeks saab olla ainult ülima tõe puudumine. Peale liikuvuse, muutuvuse pole miski määratav. Nagu füüsikas ei ole ühel momendil võimalik täpselt määrata osakese asukohta ja kiirust. «Tuhkatriinumängus» on veel kaugemale mindud: lõpuks peaks Prints iseendas kahtlema hakkama.

3. Tartu ülikooli professor L. Stolovitš on välja arendanud kaalukas-põneva *rollikontseptsiooni*: iga tegelane mängib kindlat rolli, omaenda rolli (siingi: ei mingit tagamõtet!), ainult Prints ei lepi oma rolliga (vt. «Noorus» nr. 4).

4. *Psühhoanalüütiline* konkretiseering ei ole sugugi võimatu. Kõiki tegelasi võib konkretiseerida näiteks seksuaaljõu sublimeerimise viisi, konfliktseisundi, sümbolika jne. seisukohalt. Aga teatavasti on psühhoanalüütiline interpretatsioon võimalik iga teose puhul — eriti head ainet pakuvad nimelt need, mis nn. igavesi inimprobleeme haaravad (Shakespeare, Dostojevski) — sellepärast pakub see konkretiseering koguni vähem huvi. Printsi sadism ~ masohhism, viimaks lava enesepaljastamine kui teatri ekshibitsionism võimaldaksid häid pidepunkte.

5. «Tuhkatriinumäng» võiks olla näidend *võimust, võimu mehhanismi* ana-

lüüsiv. Võim toetub bürokraatiale, hierarhiale, salastamisele (vt. Marxi), kuulub aga sellele, kes end allutada suudab riigimasina käigule, näiteks Pere-naisele. Ent isegi tema pole kõikvõimas, ta on ratastooli aheldatud. Pere-naise võim seisab targas intuitsioonis, *logos*'e tundmises — ei enamas.

6. Eelnevast tuleneks «Tuhkatriinumängu» kui *võõrandumisnäidendi* võimalus. Kui keegi seda nii võtab, ei maksa teda süüdistada patus — huvi võõrandumisprobleemi ja reaalse võõrandumise vastu ei saa olla süüdistusaines. Näidendi tegelased on kaotanud või kaotamas inimolemust, see on neist võõrandunud.

7. Näidendit on kaldutud käsitama *spetsiifiliselt filosoofilise* näidendina, kuigi ka kõik teised konkretiseeringud on filosoofilised, kuivõrd filosoofia objektiks on elu ise. Spetsiifiliselt filosoofilises plaanis on Prints is nähtud marksistliku eludoktriini, Peremehe eksistentsialistliku eludoktriini esindajat jne.

Et cetera.

*

Raamatu autor on kirjanik, lavastuse autor — lavastaja. «Vanemuise» lavastaja on olnud demokraat, lasknud mu meelest igal osalisel mängida oma kontseptsiooni, *kaasa luua* oma äranägemist pidi. Kõik tegelased on huvitavad, ükskõikseks ei jäta, kuid et nad ei saavuta ühtsust, ei arenda edasi, ei teeni üht, lavastajakontseptsiooni, siis kaob ühtsus laval, kaob liikumine kindlas suunas. Muidugi on «süüd» ka P.-E. Rummol, kelle «Mäng» võrgutavalt häid kaasaloomisvõimalusi sugereerib. Iga vanemuislane on leidnud oma konkretiseeringu, teine asi — kui sügavalt ta selle kehastab. Mare Puusepa Tuhkatriinu on «Vanemuise» saavutusi.

Demokraatlik lavastaja, loobunud jäiga interpretatsiooni pealekäimisest, kutsub vaatajat kaasa looma. Igauks teeb seda oma rikutuse tasemelt. Mõned küsivad: mis on selle taga?

Ü. Matjus

Eduard Laugaste — 60

22. mail pühitseb oma 60-ndat sünnipäeva Tartu Riikliku Ülikooli eesti kirjanduse ja rahvaluule kateedri dotsent, Ajaloo-keeleteaduskonna dekaan, filoloogiakandidaat Eduard Laugaste.

Ed. Laugaste on sündinud Viljandi maal Taagepera vallas Karjatnarmes, kust pärast kohalikku ja Helme kõrgeimat algkooli viis haridustee Tõrva Ühisgümnaasiumi kaudu Tartu Ülikooli Filosoofiateaduskonda. Üliõpilasena töötas Ed. Laugaste Eesti Noorsoo Karskusliidu sekretärina ja Eesti Kirjanduse Seltsis rahvaluule antoloogia koostajana, ülikooli lõpetamise järel pedagoogina.

Alates 1944. a. sügisest — seega juba 25-ndat aastat — on dots. Ed. Laugaste käe alt läbi käinud kõik eesti filoloogid nende hilisemast spetsialiseerumisest hoolimata. Rahvaluule üld- ja erikursused, asjakohased põiked eesti ja maailmakirjandusse ning poetikasse, sekka stiilist, satiirist ning mitmesugustest teooriatest-meetoditest — umbes sellise kaasavaraga on ta oma kasvandikke teele saatnud. Rääkimata arutust hulgast tõestisündinud anekdootidest ning nükelistest välktabamustest, millest kohvitundidel on osa saanud tema juhendatavad, olgu diplomandid või aspirandid.

Viimanegi aspekt viib tänava välja ümmarguse daatumini, sest 1934. a. sai alguse uurimus, mis Ed. Laugaste nime küllap esmakordselt tema tulevaste õpilasteni tõi. «Eesti kirjandus karikatuuris» (Akadeemilise Kirjandusühingu Toimetised XIV, Tartu, 1939) andis omalaadse kirjandusloo XIX saj. algusest kuni 1938. a. lõpuni. Aukartust äratava viiteaparatuuriga raamat on praeguseni käepäraseks teatmeteoseks.

Ent rahvaluule võttis kunagise M. J. Eiseni korrespondendi nii päriselt endale, et meie kaasaegse folkloristika töömail pole naljalt löiku, kus Ed. Laugaste poleks olnud asutaja, rajaja, mõttealga-

taja, koostaja, väljaandja või vähe-malt komisjoniliikmena-kolleegiuminõunikuna kaastegev.

Ajapikku on sellest tööviljast trüki-sõnasse jõudnud kenake kogu: «Eesti rahvaluule» («Eesti kirjanduse ajalugu» I, 1946), hiljem «Loenguid eesti rahvaluule üldkursusest» (rotapr., 1965), «Eesti rahvaluuleteaduse ajalugu» — valitud tekste koos kommentaaridega (1963), «Valimik eesti rahvalaule» (1948). Kreutzwaldi ja «Kalevipoja» käsitlused üksi moodustavad väga töömahuka lõigu Ed. Laugaste uurimistööst. Mainigem «Kalevipoja» venekeelsete väljaannete lisisid ja kommentaare, Kalevipoja-muistendite tüpoloogiat (1957), Kalevipoja kinnismuististest «Kalevipoja jälgedel» (koos A. Rõõmuga, 1958), «Muistendid Kalevipojast» (koos E. Normanniga 1959), «Kalevipoja» teadusliku väljaande «Alg-Kalevipoja» osa (1961), paljud artiklid ja ettekanded peale selle.

Rahvusvahelisest tunnustusest kõneleb valimine Kalevala Seltsi ja Soome-Ugri Seltsi välisliikmeks. Eesti nõukogude folkloristikat on kaugemalgi tutvustanud teos «Eestin kansanrunouden kysymyksiä» (1958).

Omal ajal hämmastas tudengeid, kui suure hulga piirdeteaduste tundmist oskas õppejõud folkloristile tarvilikuks pidada, samuti endastmõistetavus paljude võorkeelte mainimisel, milles näiteks muinasjutte olevat üsna lihtne lugeda. Eksamitel, jah, ei mõjunud selline erudiidist eeskujut mitte alati meeltülendavalt...

Juubilarile, kes rändmotive suulises ja kirjalikus traditsioonis nii hästi tunneb, pole kerge soovitus leida. Olgu nii:

Töö ja võitlemine peavad
Eluteel meid karastama.

Kalevipoeg Heaks Saatjaks — jaksu edaspidiseks!

A. Hameri

Mullune raamatutoodang arvudes

Riiklik Kirjastuskomitee tegi 11. aprillil kokkuvõtteid raamatute väljaandmisest 1968. aastal.

Raamatupalati andmeil ilmus vabarii-

gis mullu ühtekokku 1874 raamatut ja brošüüri ühtekokku 10 867 000 eksemplaris. Iga elaniku kohta, imikud kaasa arvatud, teeb see 8,3 raamatut — 7 raa-

matu vastu 1967. aastal. Raamat tüsenes aasta jooksul 1,1 trükipoogna võrra, muidugi jälle keskmiselt.

Olgu ka tähendatud, et Leedu NSV-s tuli iga hingelise kohta 4,9 kõhna ja paksu raamatut ja Läti NSV-s 6,6. Kui kauaks seda edumaad jätkub, seda ei oska ennustada.

Ilukirjanduse väljaandmine käis mul-lu mõõdukat tõusuteed. Ühtekokku on Raamatupalat sellesse liiki paigutanud 180 raamatut. Neist moodustasid algupärandite esitrükiid 64: romaaniraamatuid 9, jutukogumikke 5, huumori- ja satiirivalimikke 7, publitsistika- ja reisiraamatuid 6, luuletuskogusid 18, näi-

dendeid 2, lasteraamatuid 22 ja lisaks veel kogumik, kus kõik žanrid olid läbisegamini esindatud. Üldse langes eesti kirjanduse arvele 46% ilukirjanduslike teoste koguarvust ja 49% kogutiraažist. Eesti kirjanike teoste keskmine tiraaž oli 26 100 eksemplari, millega eelmise aasta keskmine ületati 3100 eksemplari võrra.

Mitmekesisus tõlkekirjanduse valik — rohkem tõlgiti näiteks kaugemal elavate vennasrahvaste paremaid teoseid. Teiste maade kirjanikelt vahendati meie lugejale aasta kestel täpselt 50 teost.

Tartu—Tallinna teljel

Tartu kirjarahvas on saanud end märtsi- ja aprillikuus harida mitmel teoreetilisel seminaril. 24. märtsil pajatas J. Eilart inimese vahekorra loodusega. Ettekande ja sellest inspireeritud mõttevahetuse elavusele olid A. Suumani loodusluuletused autori esituses kauniks jätkuks. 31. märtsil tutvustas O. Utt kirjanduselu päevaprobleeme. 21. aprillil esines E. Ertis teemal «Lenin rahvusküsimusest».

Tartu Noorte Autorite Koondises arutati 26. märtsil kolme mehe laule (Juhan Tomingas, Peeter Ilus, Johnny B. Isotamm). A. Kaalep ja E. Kraut oma sissejuhatavais sõnavõttudes tõstsid esile kolme luuletaja isikupärast väljenduslaadi ning pürgimust tunnetuslikule sügavusele ajas hellade probleemide poeetilisel mõtestamisel.

14. aprillil Kirjanduse Majas toimu-nud klubiõhtul vestles Anna Paas.

19.—20. aprillil oli Käärikul noorte autorite traditsiooniline luuleseminar, seekordseks juhendajaks J. Kaplinski.

Tallinnas jätkus kirjanduse aasta-ülevaadete seeria lastekirjanduse silmit-

semisega (või kõrvutsemisega?). See sündis 10. aprillil. Ettekandja oli H. Väli. Käsitleti kahe viimase aasta luulet-proosat. Jutukirjanikest olid pikemalt kõne all J. Rannap ja E. Raud, H. Pukk ja uuematest nimedest H. Rammo, H. Jõgisaiu. Lasteluule mehistumises aitasid kaasa H. Suislepp ja V. Sõel-sepp. Lasteluule tipuks jäi aga endiselt E. Niit. Kuigi ettekandja pidas lastekirjandust üldiselt eksperimendiaraks, tunnistas ta siiski lastekirjanduse tublit üldtaset. Omaette probleemiks ning teemaks oli mitmete tõlketeoste — kas või V. Beekmani vahendatud «Pipi Pikk-sukk» jt. — suur populaarsus ja kurdeti, et ega eesti autorid ise tohiks nii «ebapedagoogilisi» lugusid kirjutada. Võiks siiski proovida!

16.—20. aprillil külastasid läti noori autoreid tartlased J. B. Isotamm, T. Liiv, V. Vahing ja tallinlane A. Ehin. Kuu aega varem 25. märtsil, käisid aga Moskvas V üleliidulisel noorte kirjanike nõupidamisel Eestimaalt A. Siig, A. Ehin, T. Kallas, R. Rimmel ja pär-nakas I. Ivanov.

Tarass Ševtšenko nimelised preemiad

Iga aasta 9. märtsil, suure ukraina kirjaniku Tarass Ševtšenko sünnipäeval, määrab vastav preemiakomisjon (esimees O. Korniišuk) Ukraina NSV T. Ševtšenko nimelised kunstipreemiad.

Tänavu selgusid laureaadid üheksandat korda — preemiaid hakati andma 1961. aastal. Nagu varem, nii anti ka seekord preemiad välja kolmel alal: kirjandus, kujutav kunst ja kontserdi-tegevus.

Kirjanduse alal sai selle suure tunnustuse osaliseks kirjanik Andrii Golvko (sünd. 1897. a.) kaheosalise romaani «Artem Garmašš» eest.

Kujutava kunsti alal anti preemia Mõhhailo Deregussile Ševtšenko-teemaliste maalide ja illustratsioonide eest.

Kontserditegevuse eest sai preemia O. Mõnkivski — Ukraina NSV Riikliku Banduristide Kapelli kunstiline juht.

Heinrich Manni nimelised kirjanduspreemiad 1969

Pidulikul koosolekul anti Berliinis kätte Saksa Kunstide Akadeemia Heinrich Manni nimelised kirjandusauhinna 1969.

Auhinnad said Alfred Wellm romaani

«Puhkeag Wanzkale või reis Descansari» eest, Wolfgang Joho teose «Klassikohtumine» ja Werner Heiduczek teose «Lahkumine inglitest» eest.

Auhind presidendile

Senegali president ja luuletaja Léopold Sédar Senghor sai Lääne-Saksamaa raamatufirmade rahuauhinna.

Léopold Sédar Senghor sündis 9. oktoobril 1906 Joalis Senegalis. Ta õppis Pariisi ülikoolis ja oli Prantsusmaal klassikaliste keelte õpetajaks. Alates 1945. aastast oli ta Senegali esindajaks Prantsusmaa Rahvuskogus ja aastal 1960 sai ta oma kodumaa peaministriks.

Et luua aafriklaste ühist võitlusrinnet nn. «kultuurilise kolonialismi» vastu, asutas ta aastal 1947 koos neegerluuletaja Alioune Diopiga ajakirja «Présence Africaine».

Léopold Sédar Senghori pingutused uue aafrika kirjanduse loomiseks on avaldanud eelkõige suurt mõju aafrika prantsuskeelsele lüürikale. Kõige muu kõrval on Léopold Sédar Senghor võitnud tunnustuse noore aafrika kirjan-

dusloomingu avaldamisel antoloogiate kujul ja esteetikaalaste tööde autorina («Keel ja aafrika neegripoeesia» — 1954, «Negro-aafrika esteetika» — 1956). Muu hulgas ilmusid Senghori toimetatud antoloogiates Elevandiluu-ranniku luuletaja Birago Diopi (1906), Senegali luuletaja David Diopi (1927—1960) ja Madagaskari luuletaja ning poliitiku Jacques Rabemananjara (1913) tööd.

Léopold Sédar Senghori luuleloomingu domineerib lüürika. Tema sageli intellektuaalsed ja filosoofilised kallakuga luuletused on Aafrika iseseisvuspüüdluste eriti poeetilisteks väljendus-teks. Nad taganevad teadlikult kristlik-euroopalikust kultuuritraditsioonist ja sisaldavad arvukalt allegooriaid ning sugemeid vanade Aafrika riikide ajaloost. Léopold Sédar Senghori viimased tööd kuulutavad ühtsust kogu maailma proletariaadiga.

Günther Weisenborn surnud

Lääne-Berliinis suri 26. märtsil 66 aasta vanuses üks tänapäeva väljapaistvamaid antifašistlik-demokraatlikke kirjanikke, Saksa Kunstide Akadeemia korrespondentliige Günther Weisenborn.

Sõnameister (kelle varjunimeks oli Christian Munk) sündis 10. juulil 1902 Velbertis Reinimaal. Ta õppis Bonnisi arstiteadust ja germanistikat. Ta sai tuntuks juba 1928. aastal sõjavastase draamateosega «Allveelaev S4». Hiljem asus Günther Weisenborn elama Berliini. Koostöös Bertolt Brechtiga kirjutas ta aastal 1931 näidendi «Ema» Maksim Gorki samanimelise romaani järgi. Natsivõimud põletasid Günther Weisenborni teosed tuleriidal. Günther Weisenborn hakkas kirjutama valenime all, siirdus New Yorki ja asus seal tegevusse reporterina. Aastal 1935 ilmus tema sulest haarav armastusromaan «Tütarlaps Fanö saarelt», mille ta kirjutas sihilikult apoliitiliselt. Edasi pani ta kirja näidendi «Die Neuberin» saksa kuulsast XVIII sajandi näitlejannast Karoline Neuberist.

Aastal 1937 pöördus kirjanik kodumaale tagasi ja lülitus antifašistlikku võitlusse. Viis aastat hiljem ta vangis-

tati. Sõja lõpupäevil vabastasid Nõukogude armee sõdurid ta Luckau vanglast ja seejärel tegutses kirjanik koha-peal lühikest aega linnapeana. Hiljem oli ta Berliinis Hebbeli Teatri peadramaturgiks.

Suure poolehoiu osaliseks sai tema näidend «Illegaalsed» (1945) — mõjukas mälestusmärk vastupanuliikumisest osavõtjatele. Tema mälestusteraamat «Memorial» (1947) — tugeva autobiograafilise esitusega ja episoodiliselt ülesehitatud ilustamata kirjeldus vangipõlveajast — võitis maailmakuulsuse.

Aastal 1953 andis Günther Weisenborn pealkirja «Hääletu ülestõus» all välja dokumentaalse raamatu saksa rahva vastupanuliikumisest ajavahemikul 1933—1945. Osaliselt kasutas ta sealjuures tuntud saksa kodanliku kirjanika Ricarda Huchi (1864—1947) kogutud materjale.

Günther Weisenborni teistest teostest nimetame veel romaane «Barbarid» (1931), «Liivale rajatud» (1956), «Kolmas pilk» (1956) ja «Jälitaja» (1961). Ta on ka rea teiste näidendite ja paljude kuuldemängude autor. Günther Weisenborni teoseid on tõlgitud 14 keelde.

B. Traveni elu ja surm

Mehhiko pealinna suri 26. märtsil 79. eluaastal maailmakuulus kirjanik B. Traveni.

See mees on kirja pannud 17 raamatut ja need on tõlgitud 35 keelde. Kuigi tema poolt saksa keeles kirjutatud teosed on aastakümnete kestel saanud kogu maailmas tunnustuse osaliseks, jäi tema isiksus intensiivsest uurimistööst hoolimata kuni viimaste nädalateni ikkagi salapäraseks.

Kes on B. Traveni siis tõeliselt? See huvitas juba neli aastakümnet miljooneid teoste lugejaid ja arvutuid kirjanikestadeks. Mehhiko ajakirjanik Luis Suarez on üks nendest vähestest isikutest, kellel õnnestus teha külaskäik kõikjal tuntud tundmatule kirjanikule. Saksa DV teadeteagentuurile ADN ja mehhiko ajakirjale «Siempre» antud kirjutuses märgib ta, et kuulsal kirjaniku õige nimi on Traven Torsvan. See juhtus aastal 1967. B. Traveni kohta on väidetud, et ta kuuluvat saksa rahvusse, Sakslased ise on Traveni külge otse meelegahtlikult kinni klammerdunud. Tema elukäik on ilmselt ka Saksamaaga seotud ja seal on ta osa oma elust veetnud.

Kuid tutvumega nüüd lühidalt kirjaniku loominguga. Kõigis oma teostes pöörab autor pidevalt sotsiaalkriitiliste teemade juurde. Tema tuntumateks raamatuteks on kahtlemata romaanid «Poodute mäss» (1936), «Valge Roos» (1929), «Sierra Madre aare» (1927) ja «Surnute laev» (1926). Paljudes oma teostes asub kirjanik rõhutavate indiaanlaste kaitsja ülesannetesse ja avaldab oma poolehoidu ning ühtekuuluvust eksploateeritavatele ja hüljatuile Mehhiko ühiskonnas. Romaanides «Poodute mäss» ja «Üks kindral tuleb džunglist» kirjeldab

ta organiseeritud ülestõuse ja arendab edasi nende kujunemise käiku. Tema teistest teostest märgime veel jutustusi «Pöösas» (1928), indiaanlaste legende «Päikeseloomine» (1936) ja «Macario» (1956), romaane «Valitsus» (1931), «Trazas» (1936) ja «Aslan Norval» (1960).

Berliini ajalehe «Neue Zeit» kirjasaatja teatas B. Traveni matusepäeval Mehhikost:

«Nüüd selgus, et mõni nädal enne oma surma (4. märtsil) tegi kirjanik notar Juan Manuel G. de Quevadi juures testamendi. Selle toiminguga tunnistajateks olid tema kolm sõpra. Testament kinnitab, et selle tegija nimeks on Traven Torsvan Croves, et see isik on sündinud 3. mail 1890 Chicagos ja et tema vanemateks on Burton Torsvan ja Dorothy Croves. Sõnameister ütles veel, et ta kasutas oma pikaajalise kirjaniku tegevuse ajal varjunimesid B. Traven ja Hal Croves. Kirjanik määrab oma testamendis, et kõik tema dokumendid ning arhiivid jäävad tema abikaasa omanduseks ja viimase ainuõiguseks jääb kõigi kirjastamisubade ning teiste taoliste toimingute korraldamine. Talle jääb ka õigus kirjaniku elulooliste andmete avaldamiseks.»

Pärast B. Traveni surma kerkisid uuesti päevakorrale lood kuulsal kirjaniku salapärase isiksuse kohta. Muuhulgas tuletati meelde ka seda, et maailmas on B. Traveni kohta kirja pandud tervelt 26 erinevat ja sealhulgas kõige ebatõenäolisemate kombinatsioonidega elulugu. Nagu märgivad Saksa DV tuntumad ajakirjanikud, peetakse nende kodumaal ja mujalgi kõige täpsemaks ja asjalikumaks uurimuseks kirjaniku kohta Rolf Recknageli (Leipzig) kirjutatud biograafiat.

Karl Jaspers on surnud

26. veebruaril 1969 suri 86 aasta vanuses Baseli ülikooli professor Karl Jaspers, kes meile on tuntud olnud saksa eksistentsialismi, aga seega kogu eksistentsialismi ühe rajajana, eksistentsialismi religioosse, täpsemini — kristliku voolu arendajana.

1883. aastal suurpankuri perekonnas sündinud Karl Jaspers oli noorukina raskesti haige, otsis üksindust ega huvitunud teistest inimestest, rääkimata poliitikahuvist — see lõi välja palju hiljem. Saksamaa parimates ülikoolides (Heidelberg, München, Berliin, Göttingen) õppis ta õigus- ja arstiteadust. Tegutsemise psühhiaatrina ühelt poolt on

avaldanud tugevat, võib-olla otsustavat mõju Jaspersi filosoofia kui just sellise kujunemisele (võib-olla juurdub siin üks K. Jaspersi eksistentsialismi keskmõiste: *piirsituatsioon* (Grenzsituation) — surm, kannatus, juhuslikkus, võitlus, süü, siis situatsioon, kus inimene iseenda omaks saab). Teiselt poolt võib leida mõjusid kogu eelneva filosoofia ajaloost, ise on ta nimetanud Plotinost, Brunot, Spinozat, Schellingit, Comte'i, Hegelit, Kierkegaard'i, Wilhelm von Humboldti, Nietzsche ja Max Weberit eelkäijatena. Suurt mõju avaldasid ka Kant, Dilthey ja eriti Edmuhd Husserl, fenomenoloogia isa. Viimane oli juut,

nagu oli juuditar ka Karl Jaspersi naine Gertrud Meyer, kelle vend Ernst omakorda oli üksildase filosoofi üks vähestest sõpradest. Need asjaolud tingisid, et ta ei läinud kaasa natsionaalsotsialismiga, ei saanud jagada viimase programmiist juudivaenu. Karl Jaspers käitus passiivselt, kõige enam, võiks öelda, oli lojaalne võimuga.

Natsionaalsotsialistlik Saksamaa, kes eksistentsialismi kui niisugust vaid põlastas, tesus sellega, et ei kiusanud Jaspersit taga. Viimane ei loobunud professorist Heidelbergis, kuid oma töid võis ta ainult välismaal avaldada.

Kui Karl Jaspers kuni Teise maailmasõjani oli tegutsenud tõelise filosoofina, populaarfilosoofia tasemele laskumata, kasutanud enamasti traditsioonilist filosoofilist terminoloogiat, mispärast ta ka kuigi kuulus polnud — saksa vaimus loodud teosed polnud eriti arusaadavad —, siis pärast sõda muutus ta kiiresti tuntuks. Selle põhjust võib näha 1) selles, et ta süüvis poliitikasse, ja

2) selles, et hakkas ise populariseerima oma filosoofiat (ta tahtvat rääkida nõnda, nagu räägib tänaval üks inimene teisega!). Ja isegi nende paarikümne aasta jooksul, mil ta poliitikat eelistas, muutis Karl Jaspers, kes kunagi ei tahtnud ühiskonda muuta, vaid ainult demokraatiat säilitada, oma poliitilisi orientiire. Sidunud kristliku eksistentsialismi omal ajal marksismi (mis Marxisse puutub, siis tunnustab K. J., et Marx nägi ephohaalselt ette töö ja tootmise tähtsust inimajaloos, kuid ta arvustab Marxi teooria monokausaalsust) ja kommunistliku maailmakorralduse totaalse kriitikaga, jõudis ta nüüd selleni, et *anno* 1969 ilmub Moskvas Karl Jaspersi raamat «Kuhu läheb SFV?». See 1966. aastast pärit teos muutus Läänes vahepeal koguni *bestseller*'iks ja andis tõuke teiseks — «Vastus. Minu teose «Kuhu läheb SFV?» kriitikast».

Nüüd on ta surnud. Järeлмаailmale jääb Karl Jaspers tuntuks ikka filosoofina. Saagu mainitud ta tähtsam teos: «Philosophie» I—III, 1932.

Kuidas Walt Whitman meile tuli

Võimalik, et eesti trükisõnas leidub mõningaid huviosutusi Whitmani suhtes juba varemgi, kuid tema luule kava-kindlama tõlkimise ja tutvustamise algus langeb sündmusrohkesse perioodi 1917—1920 ning on otseses seoses Johannes Semperi tõlkija- ja publitsistitegevusega. Juba 1918. a. mainib Semper Naata Naela varjunime all «Postimehe Lisas» nr. 4 artiklis «Pilk praegusesse Saksa ilukirjandusse», et «siin-sää! tundub lehvivat Walt Whitmani hingeõhku uuest tulevasest inimesest». Whitmani sajandal sünniaastal 1919 kirjutab Semper Whitmanist eesti sotsialistide-revolutsionääride häälekandjas «Võitlus» (1. juuni, nr. 8). Artiklis öeldakse, et Whitmani ja Verhaereni taolised poeedid on kõige õigemini arusaadavad ühiskondlikel murranguaegadel «nagu nüüdsel ajal, kus isik enesesse vastu võtab uue aja maailma tuksumise ning ta vere ringkäigu. Kitsapiirilised esteetid, kindla vormi armastajad või asjakeste luuletajad ei küüni niisuguste kaljurankade elu juurde, ei mõista teda. Kuid niisuguste kaljurankade poole peab iga põlv uuesti pöörama, kui ta tahab uuele arusaamisele jõuda elust ning ses kätkevaist algjõududest.»

Mis on siis Whitmani vaimuilm? küsib Semper ja vastab nooruslikus vaimustuses: «Inimene kõiges oma täiuses, voogav maailm, demokraatia, armastus ja seltsimehelikkus. Ta on üles leidnud

uue paatose, praeguse elu paatose.» Ilmneb, et nõnda hakkab Semper juba 1919. aastal pöörduma kunsti poole, «mis eluga tihedalt seotud, aga mitte mis katakombide surnulõhnas üles kasvanud».

1920. a. avaldab Semper ajakirjas «Ilo» nr. 3 Whitmani kuulsa luuletusliku «Laulud enesest» eestikeelses tõlkes. Samal aastal valmib Semperil ulatuslik essee Whitmanist ühes tõlkenäidetega ligi 1000 värsi piirides. See ilmub eri raamatuna müügile 1921. a. algul (raamatul aastaarv 1920). Essee on kirjutatud hoogsalt, nakatavalt, kusjuures andmete allikaks on olnud tõenäoliselt ka prantsus- ja saksakeelsed Whitmanikäsitlused, eriti aga K. Tšukovski «Уолт Уитман, Поэзия грядущей демократии», mis ilmus neljanda, parandatud ja täiendatud trükina 1919 Petrogradis. Eessõnas palub K. Tšukovski unustada tema sulest 1907 ilmunud brošüüri Whitmanist, mida ta peab väga ebatäielikuks. Mõningast eklektilisusest hoolimata annab Semperi essee Whitmanist huvitava pildi, samuti tema asendist kaasajal. Semper kirjutab: «Ei ole siis ime, et Whitman, kes üle 100 aasta tagasi sündinud, nüüd uue aja sünnitusvaluden koduseks saanud on maaden, mis vana rusude asemel uut hoonet hakkavad ehitama. Verhaeren ja Whitman on kõige lugupeetavamad autorid Nõukogude Venemaal, neid deklameeritakse ja neid loetakse, nende

jälgeden käivad nooremad kirjanikud. Samuti Saksamaal, kus ekspressionistide üldine vaimulaad tihti kokkupuute punkte osutab Whitmani meelelaadiga, või kus mõned nooremad kirjanikud stiililiseltki Whitmani sugestiooni all on, nagu Werfel, Rubiner ja teised.» Semper rõhutab, et sõja raudrulli alt läbikäinud noorusele on Whitman jõuallikaks — see Whitman, kes tahab seltsimehelikkust puudena t'hedalt istutada piki jõgede kaldaid ja merede randu. Tõlkenäidete hulgas on esitatud osaliselt tsükkel «Aadama lapsed», tsüklist «Kalmus» on toodud «*Salut au Monde*», «Sulle, demokraatia», «Laul avarast teest» («Laul maanteest»), tsüklist «Pühendused» osaliselt «Laulud iseendast» jpm. Muidugi ei saa selleaegsetelt tõlgetelt nõuda kujundilist täiuslikkust, eriti kui meelele pidades, et Semperile anglosaksi kultuur- ja keelkond ikkagi võõram oli kui prantsuse, vene või saksa oma. Võiks ütelda, et ta esitas Whitmani läbi Euroopa prisma.

Semperi enda loominguuloos oli Whitman olulise tähtsusega. Nagu Verhaeren ja Gide'ki juhatas ta teed elulähedase ma ja avarama esteetilise programmi poole. Semperi elutunnetuslikud murdejooned kümnendite vahetusel on kaasa rääkinud Whitman, osalt ehk ka kaudselt — Whitmanist mõjutatud või talle lähedaste prantsuse (Claudel, Romain, Duhamel jt.) ja saksa (Becher, Werfel, Rubiner jt.) autorite kaudu.

Semperi Whitmani-raamat kajastub kaasaegses arvustuses positiivselt. H. R[audsepp] tervitab teost («Vaba Maa» 31. III 1921, nr. 81) ja väljendab mõtte, mida maksab praegugi pooldada. Ta ütleb, et tõlketeosed väliskirjandusest peaksid kõik olema varustatud ulatusliku esseega kirjaniku kohta. Eriti huvitav aga on A. H. Tammsaare reageering. Artiklis «Whitmanist, kinost ja «misuke'sest»» («Päevaleht» 27. IV 1921, nr. 109) peab ta Whitmani tulekut eesti lugeja lauale täiesti õigeaegseks ja ni-

metab Semperi tööd tänuväärseks. Tema olevat Whitmani juba varem «andumusega maitnud» ning vallandab siin lausa assotsiatsioonide tulva. Whitmani taustal valab meie kultuuri- ja tsivilisatsioonikriitik oma nukker-iroonilises laadis välja pahameele paljude nähtuste aadressil. Ta seab Whitmani vitaalsuse eeskujuks kaasaegsele kiitsakale kitsapuusalisele värvitud naisele, kes tahab lõbu, «millel olgu pisut libedat, lääget maiku, anormaalse lõhna», mitte lapsi, sest «lapsesaamine on ropp asi». Oma osa saavad kinoharrastajad, kes ahmivad kinost kõike ruttu ja palju. Ka Whitmanil on Tammsaare arvates kõike külluslikult, kuid Whitman rääkivat suurtest asjadest loomulikult, ja Tammsaare resümeerib iroonilise uuperpalliga: «Tuleb meeletu mõte: Whitman on kino esiisa, ainult praegused kinoharrastajad on Whitmani kino pahempidi pööranud.» Whitman kutsub esile assotsiatsiooni keeleuuendest, Tammsaare sarjab keele «munsterdamist» ning murdekeele labastamist ja kasutab järjekordselt juhust väljendada oma vastumeelsust nii püगतud keele kui ka püगतud põsaste suhtes. Tundub, et Tammsaare ihaleb mingit vahetut, Whitmanile omast loodustunnetust ja suhtub kahtlustavalt inimese üleorganiiserivasse tegevusse. Ta kurdab, et Euroopa on hävitanud oma loodusrikkused, pole enam majesteetlikku vägevust. Seoses Whitmaniga võime aimata Tammsaare mõtet: kui inimene on loodusest võitu saanud, on ta tegelikult midagi olulist kaotanud.

Nii märgistas irooniline tsivilisatsioonikriitik Whitmani stiihilise elukülluse saabumist eesti lugeja juurde. Kui nelikümmend aastat hiljem Whitmani «Rohulehed» tulid eesti keelde juba täielikumalt B. Kaburi vahendusel, ei olnud meil enam kombeks tõlketeoste puhul nii värvikalt sõna võtta.

E. Siirak

Index librorum

Karl Marxi 150. sünniaastapäevaks mõelduna saadi viimaks välja kollektiivne uurimus «Marxi «Kapital». Filosoofia ja kaasaeg». Selle soliidse teose, mida võib vaadelda «Kapitali» filosoofilis-sotsioloogilise käsiraamatuna, avaldas NSV Liidu TA Filosoofia Instituut. Kompaktselt antakse hea ülevaade kõigest «Kapitali» või «Kapitaliga» seotud filosoofilistest sõlmküsimumest, nagu näiteks «Kapital» kui filosoofiline teos, K. Marxi kommunistliku ideaali moo-

nutuste kriitika, K. Marxi tööteooria, klasside ja klassivõitluse teooria «Kapitalis», K. Marxi ideed ühiskonna poliitilisest organisatsioonist, inimeseprobleem «Kapitalis», võrandumiskategooria «Kapitalis» ja mujal, jne. Antakse ülevaated ka «Kapitali» filosoofiliste ideede leviku ajaloost Saksamaal, Venemaal, Inglismaal, Prantsusmaal, Itaalias, USA-s ja mujal. Autoritest võiks nimetada: G. Batištšev, E. Iljenkov, I. Narski jt. Nagu teosele lisatud ula-

tuslik bibliograafia, nii ei piirdu tege-likult ka teos ise «Kapitali» ideede käsitlusega, vaid peegeldab kogu Marxi filosoofiat.

Politizdat andis Moskvas uustrükis välja Lenini «Filosoofilised vihikud». Esmakordselt üksikväljaandes sisaldab raamat nüüd ka Lenini poolt J. Dietzgeni ja J. Steklovi teostesse tehtud märkusi, mis — muide — ka eesti keeles veel avaldamata. B. Rjurikovi ees-sõnaga ilmus neljandat korda Lenini kogumik «Kirjandusest ja kunstist».

Saksa DV-s annab *Akademie-Verlag, Berlin* juba kauemat aega välja hinna-list seeriat «Philosophische Studien-texte», mis sisaldab hoolikalt toimetatud kujul filosoofia-ajaloolisi originaal- või tõlketekste. Meil oli nüüd saadaval G. W. F. Hegeli «Jena loogika, metafüüsika ja natuurfilosoofia», siis teos, mis oli siiani väga haruldane. Monograafilistest uurimustest peaks nimetama A. Bogomolovi «Saksa kodanlik filosoofia pärast 1865. aastat», mis ilmus Moskva ülikooli väljaandel. Ükski prohvet pole kuulus omal maal — see käib kindlasti ka mõnede eesti, sealhulgas Tartu teadlaste kohta. Mõndki ülikooli filosoofi tsiteeritakse ühest teosest teise, TRÜ Toimetistena ilmuvad «Töid filosoofiast» on tagaotsitavad kogu Liidus. Viimane, 12. vihik sisaldab küm-mekond uurimust, näiteks informatsioo-nist kui migreerivast struktuurist, esteetilisest kasvatusel sotsiaalsetest funktsioonidest, Kanti eetikast, Bakunini revolutsioonivaadetest, ühiskondlik-majandusliku formatsiooni teooriast jne. Olgu siinkohal märgitud ka Tartu professori Leonid Stolovitši eesti keeles tulnud kaunis raamat «Ilu ja ühiskond», mis minitiraaži tõttu (2500) kohe rariteet-seks muutus, *Iskusstvo* avaldas kogu-miku «Kunst ja lapsed», mis kajastab esteetilist kasvatust välismaal.

Mõned filosoofiaraamatud lihtsalt

loetlegem: N. Sapošnikovi «Poliitilise teadvuse struktuur» (Minsk), kogumik «Peegeldusteooria probleeme» (Moskva ülikool), L. Zelenovi «Esteetilise peegelduse protsess» (*Iskusstvo*), G. Gabrieljani iseloomuliku pealkirjaga raamat «Marksistliku loogika alused» (Jerevani ülikool). B. Kedrovi kolmeköitelise «Atomistika kolm aspekti» I köide, G. Dobrovi jt. «Teaduse potentsiaal» (Kiiev) jt.

Kirjandusteaduse alalt väärib märkimist «Vene luule ajalugu», sellest on nüüd mõlemad köited ilmunud. Venekeelse amerikanistika üsna pikale riiu-lile sobib ka M. Gorki nimelise Maailma-kirjanduse Instituudi poolt väljaantud «Kaasaegne kirjandusteadus USA-s. Vaidlusi ameerika kirjanduse üle». Kiievi ülikool kirjastas T. Jakimovitši monograafia «Kaasaegse Prantsusmaa dramaturgia ja teater». Jessenini-tund-ja Jevgeni Naumov sai maha ulatusliku uurimusega «Sergei Jessenin. Isiksus. Looming. Epohh» (*Lenizdat*). Väärtusliiku traditsiooni jätkab K. Čapeki «Kunstist», mis koondab Čapeki esteetika-pärandi. I. Nadejevi ««Kultuurirevolutsioon» ja hiina kirjanduse saatus» ei vaja kommenteerimist.

Lõpuks nimetame mõned pärisluge-miseks mõeldud teosed. Ilmunud on Euripidese «Tragöödiad I, teine köide (ajalugu) Tacituse teostest, Robert Merle'i «Weekend ookeani rannal» (kaks traagilist päeva Dunquerque'i all suvel 1940), valimik Jaapani *science fiction*'i «Müüa Jaapan», kolmas raamat «Välis-maa filmistsenaariume» (sisaldab fil-mide «20 tundi», «Cleo 5-st 7-ni», «Punahabe» ja «Varjutus» käsikirjad, ainult «Cleo» on neist meil nägemata). A. Gribojedovi «Häda mõistuse pärast» ilmus teadusliku väljaandena (N. Piksanovi publikatsioon) sarjas «Kirjandusmälestisi».

Sisukord

V. Pirk	Noored (Õli)	641 ees	J. Kaplinski	Võimaluste võimalikkus, keel	734
R. Sirge	Kolmekesi lauas	643	I. Torn	Rannavall (Õli)	737
N. Guli	Pallimängijad (Õli)	673	I. Viiding	Juhan Peegel	742
L. Hainsalu	Libahunt	702	W. Whitman	Näod	744
V. Tõnissoo	Surmamõistmine	703	J. Peegel	Suur maailm tuli üle tare- kunnise	749
V. Villandi	Verbi ajad		H. Siimisker	Arutlusi «Libahundi» uus- lavastuste puhul	754
	Enneminevik: nii oli kord olnud	708	E. Rehe	Esteetilisest maitsest kui hin- nangukategooriast	776
	Täisminevik: on lahkunud	708	J. Kross	Väitevirmalisi	782
	Lihtminevik: möödus	709	M. Mäger	Autorist ja teosest arvustuse asemel	784
	Olevik: on	710	O. Jõgi	111 Maksim Gorki kirja	786
	Tulevik: toob	710	Ü. Matjus	Maskita näod	789
A. Maripuu	Teekond selleni	712	Ringvaade		793
A. Vanapa	(Tohutu luigeparv)	732			
	(Põhjatu kurbus...)	732			
	(Plank)	732			
	(Midagi ei saa...)	732			
	Eksemoonide tsüklist	732			

Toimetuse kolleegium: Erni Hiir, Paul Kuusberg (peatoimetaja),
Ralf Parve, Paul Rummo, Ilmar Sikemäe, Juhan Smuul, Aleksei
Sokolov, Anton Vaarandi.

Toimetuse aadress: Tallinn, Harju t. 1, tel. 413-65, 407-80, 407-81.

Kirjastus «Perioodika», Tallinn, Pikk t. 37.

Ladumisele antud 4. IV 1969. Trükkimisele antud 7. V 1969. Trükiarv 10 400.

Staicele Paberivabriku trükipaber nr. 1, 70×108/16. Trükipoognaid 10 + kleebis.

Tingtrükipoognaid 14,18. Arvestuspognaid 12,2. MB-02486. Tellimise nr. 1186.

Trükikoda «Ühiselu», Tallinn, Pikk t. 40/42.

«Looming» nr. 5, mai 1969. Hind 50 kop.

На эстонском языке

Орган Союза писателей ЭССР «Лoomинг» («Творчество»)

№ 5, май 1969

50 коп.

Индекс
78174